

Velvollisuutena vallankumous

Václav Havelin poliittinen ajattelu
ja vaikutus Tšekkoslovakian samettivallankumoukseen

Seija Suihkonen
Yleisen historian pro gradu -tutkielma
Jyväskylän Yliopisto

Kevät 2003

TIEDEKUNTA Humanistinen	LAITOS Historia ja etnologia
TEKIJÄ Seija Suihkonen	
TYÖN NIMI Velvollisuutena vallankumous – Václav Havelin poliittinen ajattelu ja vaikutus samettivallankumoukseen	
OPPIAINE Yleinen historia	TYÖN LAJI Pro gradu
AIKA 2003	SIVUMÄÄRÄ 85

TIIVISTELMÄ – ABSTRACT

Tšekin entinen presidentti *Václav Havel* (1936–) ei halunnut olla poliitikko, mutta hänestä tuli poliitikko sattumalta: hän ei valinnut politiikkaa vaan poliitikka valitsi hänet. Mies, joka on suurimman osan elämästään vastustanut vallanpitäjiä ja puhunut vainottuna toisinajattelijana totalitaarisesta järjestelmästä vastaan, valittiin samettivallankumouksen aallonharjalla maansa presidentiksi joulukuussa 1989. Vaikka presidenttiehdokkuus oli Havelille itselleen yllätys, ei hän miettinyt päätöstään kauaa. Suostumalla presidentiksi Havel yksinkertaisesti toteutti omaa poliittista ajatteluaan, jota hän kutsuu *antipoliittiseksi politiikaksi*.

Tässä pro gradu -työssä käsitellään Václav Havelin poliittista ajattelua sekä vaikutusta Tšekkoslovakian samettivallankumoukseen marras-joulukuussa 1989. Taustaksi selvitetään myös sitä, mistä Havelin antipoliittinen ajattelu on saanut alkunsa, miksi Havelista 1970-luvulla tuli yksi Itä-Euroopan näkyvimmistä toisinajattelijoina, ja miten hän kehittäi poliittista ajatteluaan vainottuna toisinajattelijana 1970–80-lukujen aikana.

Václav Havel oli Tšekkoslovakian ”epävirallisen opposition” johtaja vuosia ja oli toimintansa kautta saavuttanut vankan kansainvälisen maineen. Siksi hänen roolinsa vallankumousjohtajana marraskuussa ei ollut yllätys. Poikkeuksena muihin Itä-Euroopan vallankumouksiin Tšekkoslovakiassa johdossa olivatkin, maan historialle tyypillisesti, toisinajattelijat (intellektuellit). Väkivallattomuus ja ihmisoikeuksien korostaminen olivat toisinajattelijoiden, myös Havelin, korostamia periaatteita ja se näkyi muun muassa siinä, että samettivallankumous marras-joulukuussa 1989 pyyhkäisi reilut nelisenkymmentä vuotta maat hallinneet kommunistit vallasta rauhallisesti ilman verisiä yhteenottoja. Havelin ajattelussa tärkeitä periaatteita olivat myös moraalit, totuus ja totuudessa eläminen. Hänestä vuonna 1989 totuudessa eläminen ottikin selkävoiton valheellisesta totalitaarisesta järjestelmästä (kommunismista), jossa kaikenkattava ideologia vääristi ihmisen oikeita puhtaita käsityksiä elämästä ja sai hänet tekemään asioita, jotka olivat hänen luonnollisen käyttäytymisen vastaisia. Vaikka Havelin poliittinen ajattelu tähtäsi kommunistisen järjestelmän kumoamiseen ja oli varmasti yhtenä vallankumoukseen johtavana tekijänä suuressa sattumien summassa, pääsi hän käytännössä, presidenttinä, kokeilemaan antipoliittista politiikkansa vasta vuoden 1989 vallankumouksen jälkeen, kun Tšekkoslovakiassa vuoden 1989 mullistusten jälkeen alettiin rakentaa demokratiaa ja markkinataloutta.

ASIASANAT Václav Havel, samettivallankumous, poliittinen ajattelu, antipoliittinen politiikka
SÄILYTYS-PAIKKA Historian ja etnologian laitos / historia
MUITA TIETOJA

Sisällys:

1. Ajatusrikollisesta presidentiksi	1
1.1. Tutkimuskysymykset	1
1.2. Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	4
2. Toisinajattelijat	9
2.1. Lapsuus (1936–1955)	9
2.2. Julkinen aktiivikausi (1956–1968)	12
2.3. Toisinajattelijat (1969–1989)	17
3. ”Antipoliittinen” poliitikko	26
3.1. Ajattelun tausta	26
3.2. Post-totalitarismissa eletään valheessa – Havelin näkemys kommunismista	31
3.3. Antipoliittisuus – uskallusta sanoa totuus julki	36
3.4. Moraalipoliittisuus – vastuuta omista tekemisistä	39
3.5. Kansalaisyhteiskunta ja sen rakentaminen	46
3.6. Eurooppa muutoksen jälkeen – Kolmas Eurooppa	50
4. Vallankumousjohtaja	55
4.1. Kevään merkit ilmassa	55
4.2. Vallankumouksen ”kymmenen päivää”	58
4.3. Havelin tie linnasta linnaan vuonna 1989	62
4.4. ”He osoittivat meille, ettei tarvitse pelätä”	66
5. Mies, joka toimii niin kuin ajattelee	74
Lähteet	81

1. Ajatusrikollisesta presidentiksi

1.1. Tutkimuskysymykset

Vuosi 1989 oli Tšekkoslovakian hullu vuosi. Se merkitsi muutosta myös Václav Havelin elämässä. Hän aloitti tuon vuoden vankilassa, ajatusrikollisena jälleen kerran, vapautui loppukeväästä ja nousi Prahan samettivallankumouksen aallon harjalla presidentiksi ennen kuin vuosi oli kulunut umpeen.

Václav Havel on monella tapaa toisenlainen, poikkeava hahmo Itä-Euroopan murroksen keskellä. Havel itse piti itseään *vain* näytelmäkirjailijana tai toisinajattelijana – ei poliitikkona, filosofina tai yhteiskuntakriitikkona. Hän loi kuitenkin 1970- ja 1980-luvuilla oman poliittisen ajattelutapansa, joka teki hänestä Tšekkoslovakian väkivallattoman vallankumouksen symbolin. Tapahtumat Tšekkosloveniassa marraskuussa 1989 mahdollistivat Havelin yhdistää ajattelunsa, jota hän oli kehittänyt vuosia, sekä julkinen toiminta, josta hänet oli Prahan kevään jälkeen vuonna 1968 eristetty parikymmeneksi vuodeksi. Kun Havel marraskuussa nousi johtamaan Tšekkoslovakian vallankumousta, sai hän samalla erinomaisen mahdollisuuden kertoa omista moraalipoliittisten käsitystensä yksityis kohdista julkisesti. Puhuessaan hyytävän kylmänä marraskuun talvi-iltana täpötäydellä Václavin aukiolla¹ alkoi Havel itse, kuten myös häntä kuuntelevat sadattuhannet ihmiset ymmärtää, että se moraalisisäntö, jonka puolesta Havel oli puhunut vuosikymmeniä, istunut jopa vankilassa, on ehkä sittenkin mahdollista toteuttaa.²

Tässä pro gradu -työssä käsitellään Václav Havelin poliittista ja yhteiskunnallista ajattelua sekä taustoitetaan sitä, mistä ajattelu on saanut alkunsa ja kuinka Havelista 1970- ja 1980-luvuilla tuli yksi kommunistisen Itä-Euroopan näkyvimmistä toisinajattelijoina. Mikä teki Václav Havelista toisinajattelijan? Miksi hän vankilatuomioista huolimatta ei monien muiden kollegojensa tavoin emigroitunut länteen, vaikka sellaista mahdollisuutta hänelle useaan otteeseen tarjottiin? Tutkimuksessa käsitellään myös Havelin elämää, sitä miten vainotusta toi-

¹ Václavin aukio on todellisuudessa noin pari kilometriä pitkä bulevardi, jonka yläpäässä sijaitsee Böömin suojelupyhityksen Pyhän Václavin patsas. Ihmiset kokoontuivat aukiolle jo Prahan kevään 1968 aikana osoittamaan mieltään, ja siellä nähtiin myös Tšekkoslovakian historian suurimmat mielenosoitukset myöhemmin samettivallankumouksen aikana loppuvuodesta 1989.

² Simmons 1991, xi–xii.

sinajattelijasta tuli arvostettu presidentti. Miksi näytelmäkirjailijana itseään pitävä Havel lopulta suostui poliittiseen tehtävään ja ottamaan harteilleen vastuun maansa tulevaisuudesta?

Toisena tutkimuskysymyksenä tässä pro gradussa selvitetään Havelin poliittista ajattelua ja sen kehittymistä vuoden 1968 Tšekkoslovakian miehitystä seuranneella normalisoinnin kaudella. Toisinajattelijana Havel puhui oikeudenmukaisuuden ja ihmisoikeuksien puolesta, mutta näiden vaatimusten taustalla kehittyi myös poliittinen ajattelu, jonka yhtenä tärkeänä kivijalkana on moraali. Mitä on Havelin kutsuma antipoliittinen politiikka, ja miten hänen onnistui yhdistää totuus, moraali ja politiikka? Kahdenkymmenen vuoden ajan valtionvihollisena pidetty Havel nousi yllättäen loppuvuonna 1989 maansa presidentiksi. Vaikka se vaatisikin laajempaa perehtymistä aiheeseen, analysoidaan tässä tutkimuksessa hiukan myös sitä, miten Havelin onnistui käytännössä, presidenttinä, toteuttaa omaa moraalipolitiikkaansa.

Kolmas ja ehkä mielenkiintoisin teema tässä tutkimuksessa on se, kuinka Václav Havelin poliittinen ja yhteiskunnallinen ajattelu vaikutti Tšekkoslovakian samettivallankumoukseen³ vuonna 1989. Mikä oli Havelin osuus kommunistihallituksen kaatamisessa? Miten hänen poliittisfilosofit ajatuksensa vaikuttivat taustalla, kun tšekkoslovakialaiset marraskuussa 1989 päättivät seurata naapurimaidensa esimerkkiä ja kukistaa viimeiseen asti vallankahvassa roikkuneet kommunistijohtajat? Mikä sai ihmiset kuuntelemaan miestä, joka oli koko 1980-luvun elänyt tarkan poliisivalvonnan alla, yhteiskunnasta lähes täysin eristettynä?

Václav Havelin elämä hyljeksitystä porvarispojasta maansa presidentiksi on kuin satukirjasta. Jo nuorena vallanpitäjien hampaisiin joutuneen Havelin piti jatkuvasti taistella tavoitteidensa puolesta. Tšekkoslovakian vuonna 1968 tapahtuneen miehityksen jälkeen hänen elämänsä vaikeutui entistään, mikä vahvisti Havelin ajatuksia kommunistisen yhteiskunnan vääryyksistä. Havelin elämäntarina hylkiöstä sankariksi ei ehkä ole ainutlaatuinen maailmassa, mutta se osoittaa sen, kuinka vahvasti Havel uskoi omiin näkemyksiinsä ja kuinka vahvasti hän halusi muuttaa maailman paremmaksi. Kiehtovaksi elämäntarinan tekee se, että Havel jaksoi vaikeuksista huolimatta uskoa voitonmahdollisuuksiinsa. Elokuvaohjaajan ammatista pienenä haaveilleesta pojasta ei lopulta tullut valkokankaiden valtiasta, ei myöskään teatterialan ammattilaista, vaikka Havel ehtikin 1960-luvulla kirjoittaa useita näytelmiä. 1970-luvun b-

³ Kommunistivallan kukistumista Tšekkoslovakiassa on kutsuttu samettivallankumoukseksi (englanninkielisessä tekstissä Gentle tai Velvet Revolution), koska vallanvaihto tapahtui rauhallisesti ja ilman suurempia yhteenottoja.

pulla hänen poliittiset kirjoituksensa kannustivat puolalaisia solidaarisuusliikkeen pioneereja aloittamaan taistelun kommunismin kukistamiseksi. 1980-luvun lopulla hänen karismansa ja puheensa saivat tšekkoslovakialaiset nousemaan rauhalliseen vallankumoukseen kommunistijohtajia vastaan, ja 1990-luvulla hän, maansa presidenttinä, luotsasi Tšekkoslovakian, myöhemmin Tšekin tasavallan, vaikeuksien kautta kymmenessä vuodessa Naton jäseneksi ja EU-kandidaatiksi. Kuka on tämä maailman mittakaavassakin harvinaislaatuinen presidentti, joka välittömästi presidentiksi valintansa jälkeen ilmoitti muun muassa haluavansa varmistaa kansalaisten ihmisoikeudet, puolustaa vähemmistöjä ja parantaa vankien asemaa?⁴

Henkilönä Václav Havel on kiehtova kokonaisuus ujoa pikkupoikaa ja voimakastahtoista taistelijaa. Yhtäältä hän vihaa yli kaiken huomion keskipisteenä olemista ja jännittää julkisia esiintymisiä, mutta on kuitenkin valmis astumaan kokonaisen kansakunnan johtoon. Toisaalta Havel on hyvin omissa ajatuksissaan viihtyvä ajattelija, mutta pitää myös juhlista ja järjestää niitä mielellään. Puhuessaan hän mumisee sekavasti yksitoikkoisella, puuromaisella äänellä, mutta hän latelee kuitenkin selväjärkistä tekstiä: hänen puheissaan on aina joku olennainen, usein tärkeä ja järkeenkäypä sanoma. Havelista saa hänen ajatustensa kautta väkisin humanin ja hyväntahtoisen miehen kuvan. Monet, jotka ovat tavanneet Havelin kuvailevat häntä hiukan tanakaksi nallekarhumaiseksi sedäksi, jolla on veitikkamainen hymy. On vaikea kuvitella, että tämä mies, joka puhuu niin antaumuksella henkilökohtaisesta vastuuntunnosta ja moraalista, on pinttynyt ketjupolttaja, alkoholin suurkuluttaja ja mies, jolla on ollut useita naisystäviä.

Havelin tekstejä ei ole aina helppo tulkita, sillä hän kirjoittaa pitkiä virkkeitä ja käyttää omia käsitteitään, jotka vaativat perehtymistä. Hänen ajatuksensa kuitenkin kiehtovat yhtä paljon kuin hänen persoonansa ja elämäntarinansa. Havelin ajatuksista olisi varmasti monella opittavaa, sillä Havel peräänkuuluttaa moraalialia ja jokaisen henkilökohtaista vastuuta – arvoja, joita länsimaisessa yhteiskunnassa on perinteisesti korostettu. Havel kehitti myös oman poikkeuslaatuisen elämänfilosofiansa näiden arvojen pohjalta. Tuo elämänfilosofia on rakennettu vankalle pohjalle, sillä sitä eivät horjuttaneet edes kommunistijohtajien yritykset tukahduttaa toisinajattelija-Havel. Hän ei myöskään luopunut siitä ollessaan maansa presidenttinä vaan uskoi vakaasti omaan ”oikeaan” ajattelutapaansa.

Havelin kirjoittamassa sadussa hyvä on jo voittanut pahan, mutta tarina ei ole vielä päättynyt. Václav Havel luopui keväällä 2003, 66-vuotiaana, virastaan Tšekinmaan presidenttinä. Hän

⁴ Vrt. Havel 1990b, 19.

on kuitenkin tehnyt jo historiaa. Kun Tšekki vuonna 2004 pääsee EU-jäseneksi, sulkeutuu yksi ympyrä. Havel johdatti Tšekin pois itäblokeista ja yhdisti Eurooppaan. Samalla Havel onnistui ainakin yhdessä presidenttikausiensa tavoitteessaan: palauttamaan Tšekin takaisin Euroopan kartalle. Václav Havelin elämän ainutlaatuisuutta ja historiallisuutta ei voi kiistää. Mies, joka jaksaa sinnikkäästi kymmenien vuosien ajan taistella ajatustensa puolesta, jopa vankilassa asti, on varmasti yhden pro gradu -työn arvoinen.

1.2. Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Václav Havel tunnetaan Suomessa pääasiassa näytelmistään, mutta hän on kirjoittanut myös lukuisia poliittisia esseitä ja artikkeleita. Vuoden 1968 jälkeen Havel eli kotimaassaan kiellettyinä kirjailijana eikä saanut tekstejään julkisuuteen muuten kuin samizdat-painoksina⁵ tai käsinkirjoitettuina versioina, joita Itä-Euroopan toisinajattelijat levittivät keskuudessaan. Havel jatkoi kuitenkin kirjoittamista vuoden 1968 jälkeen, vaikka nimenomaan teatterissa hänen luovin vaiheensa ajoittui 1960-luvulle. 1970- ja 80-luvulla Havel kirjoitti näytelmien lisäksi useita tärkeitä poliittisia esseitä, joissa hän loi oman poliittisen filosofiansa ja joiden kautta hän osoitti kommunistien vallan ”absurdiuden”, mahdottomuuden.

Tutkimukseni päälähteinä olen käyttänyt Havelin poliittisia kirjoituksia, joita hän kirjoitti ennen 1970-luvun lopulla ja 1980-luvulla. Havelin poliittisten ajatusten selvittämiseksi kolme hänen tärkeintä kirjoitustaan ovat *The Power of the Powerless* (1978), *Politics and Conscience* (1984) ja *An Anatomy of Reticence* (1985). Näistä nimenomaan *The Power of the Powerless* -essee on se, jossa Havel hahmottelee koko poliittisen ajattelunsa taustan. Se on Havelin kaikkein läpikotaisin analyysi totalitaarisesta järjestelmästä ja siitä, miten ihmiset vastustavat systeemiä. Ilmestyttyään, samizdat-painoksena vuonna 1978 se herätti toisinajattelijoiden keskuudessa keskustelua, ja levisi myöhemmin laajalle myös lännessä. Esseen merkitys omalla aikanaan korostui siinä, että se antoi toisinajattelijoiden toiminnalle teoreettisen taustan. Samalla *The Power of the Powerless* -essee on näkyvin todiste Havelin kirjoitusten vaikutuksesta, sillä varsinkin 1970-luvun lopun puolalaiselle Solidaarisuus-liikkeelle sillä oli tärkeä merkitys. Solidaarisuus-aktivisti Zbigniew Bujak, joka vuonna 1979 yritti nostattaa tehdastyöläisiä kapinaan Ursus-nimisellä tehtaalla puki tunteen sanoihin:

⁵ Samizdat tarkoittaa itse julkaistua maanalaista materiaalia.

”Saimme esseen käsiimme Ursus-tehtaassa sellaisella hetkellä, jolloin tuntui siltä, että olimme tiemme päässä. – – Sen [*The Power of the Powerless -essee*] lukeminen antoi toiminnallemme teoreettisen pohjan. Se piti yllä meidän henkeämme; emme antaneet periksi, ja vuotta myöhemmin – elokuussa 1970 – selvisi, että puolue ja tehtaan johto pelkäsivät meitä. Meillä oli merkitystä. Ja rivikansalaiset näkivät meidät liikkeen johtajina. Kun katson Solidaarisuus-liikkeen tai Peruskirja 77:n voittoja, näen ne Havelin tässä esseessä esittämien ennustusten ja ajatusten täyttymyksenä”.⁶

Kaikki käyttämäni tutkimusaineisto on englannin- tai suomenkielistä. Se rajoittaa varmasti osittain tutkimuksen tuloksia, sillä samettivallankumouksen taustoista ja ihmisten tai hallituksen reaktioista esimerkiksi Havelin Husákille kirjoittamaan kirjeeseen olisi tšekinkielisestä lehdistöstä ollut varmasti apua. Alkuperäiskielellä olisi varmasti ollut käytettävissä myös tutkimuksia, mahdollisesti elämäkertakin, joita ei ole käännetty englanniksi. Aiheen tutkimisen kannalta jatkossa olisikin tärkeää osata lukea tšekkiä.

Tutkimustani on sen sijaan helpottanut suuresti se, että Havelin kirjoituksia on kasattu yksiin kansiin. Suurimman työn tässä on tehnyt Paul Wilson⁷, joka on kääntänyt lukuisia Havelin tekstejä englanniksi sekä koonnut kokoomateoksia hänen esseistään ja puheistaan. Kokoomateoksista parhaimpia ovat *Open Letter, Selected Writings 1965–1990* (1991), *Václav Havel or Living in Truth* (1986) sekä *Summer Meditations* (1992). Vaikka teoksissa on osittain samoja kirjoituksia, kattavat ne yhdessä hyvin Havelin kaikki tärkeimmät tekstit. Kaksi ensimmäistä sisältävät pelkästään toisinajattelijaa Havelin kirjoituksia, kun taas kolmannessa on pelkästään presidentti Havelin tekstejä. *Summer Meditations* -kokoelmassa Havel ei käsittelekään enää niinkään totalitaarisen järjestelmän ongelmia, vaan pohtii presidenttiyttään, sen vaikeuksia ja sitä, millaisten ongelmien edessä Tšekkoslovakia on postkommunistisessa maailmassa.

Myös presidentti Havelin puheita on koottu kahteen kirjaan *Toward a Civil Society, selected Speeches and Writings 1990–1994* (1994) sekä *Art of Impossible. Politics as Morality in Practice. Speeches and Writings 1990–1996* (1997). Puheita voi lukea myös Tšekinmaan presidentin kotisivulta internetistä. Havelin puheita olen käyttänyt vain jonkun verran, sillä tut-

⁶ Lainausta otettu Paul Wilsonin alkupuheesta ennen Havelin *Power of the Powerless* -esseitä teoksessa *Open Letters, Selected Writings 1965–1990*, 124–125.

⁷ Paul Wilson asui Tšekkoslovakiassa kymmenen vuotta toimien kääntäjänä ja englannin opettajana. Mielenkiintoisen yhteys Havelin ja Wilsonin välille syntyy 1970-luvun lopulla, jolloin Wilson soitti underground-bändi Plastic People of Universessä. Yhtyeen oikeudenkäynnin seurauksena Havel päätti ystävineen kirjoittaa ihmisoi-keusjulistuksen, joka tunnettiin nimellä *Peruskirja 77* (lisää oikeudenkäynnistä luvussa 2.3.). Wilson karkotettiin vuonna 1977 Tšekkoslovakiasta, mutta hän on tehnyt arvokasta työtä Havelin ja muiden tšekkoslovakialaisten kirjoittajien tekstien kääntäjänä. Nykyisin Wilson asuu Torontossa Kanadassa.

kimukseni kannalta niiden merkitys ei ole kovin olennainen. Puheiden aiheet eivät enää kosketa suoranaisesti samettivallankumousta tai sitä edeltänyttä aikaa vaan niissä käsitellään enemmänkin ongelmia, joita Tšekkoslovakia joutui kohtaamaan kommunismin jälkeisellä ajalla. Puheita on myös täytynyt lukea erityisellä lähdekriittisellä tarkkuudella. Ensinnäkin, vaikka Havel vuoden 1990 jälkeen presidenttinä sai äänensä kuuluville, ei hän silti voinut sanoa mitä tahansa. Se, miten paljon Havel todellisuudessa jätti puheissaan sanomatta, esimerkiksi samettivallankumouksen taustoista, olisikin mielenkiintoinen tutkimuksen aihe siinäkin. Toiseksi puheet on kirjoitettu vallankumouksen jälkeen, jolloin kirjoittaja tiesi tapahtumien lopputuloksen. Niistä voikin tutkia sitä, miten Havel jälkeinpäin näki vuoden 1989 marras-joulukuun tapahtumat Tšekkoslovakiassa. Tässäkin tosin on lähdekritiikki paikallaan, sillä vallankumouksen jälkeisen euforian tasaannuttua, myös muistot tasaantuvat. Joka tapauksessa kommunistivallan jälkeiseen aikaan perehtyvälle tutkijalle puheet antavat ehdottomasti mielenkiintoisen käsityksen siitä, miten Tšekkoslovakiassa alettiin rakentaa demokraattista monipuoluejärjestelmää ja millaisia vaikeuksia maa kohtasi matkalla markkinatalouteen.

Vaikka Havel on kirjoittanut paljon, hän on monesti kirjoittanut jonkun tapahtuman tai tilanteen innoittamana. Taustoittavan, mutta mielenkiintoisen näkökulman Havelin ajatuksiin ja elämään antavatkin myös hänen muutamia 1960-luvulla kirjoittamansa poliittisävyiset tekstit, kuten Havelin vuonna 1965 kirjailijaliiton kokouksessa pitämänsä puhe tai kirje Alexandr Dubčekille vuonna 1968 sekä puoluejohtaja Gustav Husákille vuonna 1975 osoitettu avoin kirje, joka oli Havelin ainoa julkaistu kirjoitus vuosien 1969–1989 välisenä aikana. Havelin kirjoitusten tarkoituksena olikin saada aikaan keskustelua erityisesti kulttuurin ja politiikan alalla. Poikkeuksena tästä on vain Havelin vankilakirjeet vaimolleen Olgalle, *Letters to Olga, June 1979–September 1982* (1988). Vaikka kirjeet eivät tämän tutkimuksen kannalta ole tavattoman tärkeitä, antavat ne hyvän kuvan Havelin ajatuksista ja elämästä vankilassa. Sensuurin takia Havel ei pystynyt kirjoittamaan kuin omista henkilökohtaisista asioistaan, mutta kirjeet kertovat kuitenkin enemmän kuin mitä Havelin kirjoittamat sanat paperilla. Mielenkiintoista on esimerkiksi huomata, se miten Havel vähitellen sopeutui vankilaoloihin: alussa hänen kirjeensä olivat täynnä ohjeita siitä, mitä Olgan pitäisi tehdä, mitä lähetettäviin paketteihin pitäisi pakata tai millainen hänen terveyden tilansa kulloinkin oli. Viimeisimmissä kirjeissään Havel on kirjoittanut suorastaan filosofisia pohdiskeluja ihmisen olemassaolon kriisistä ja identiteetistä, onpa mukaan päässyt vaikeaselkoihin lauseisiin puettua kritiikkiä

hallitustakin kohtaan. Havelin näytelmiä en tämän tutkimuksen yhteydessä ole tarkastellut, vaikka niistäkin olisi ollut varmasti luettavissa yhteiskuntakritiikkiä.

Havel on ollut liki kolme vuosikymmentä kansainvälisesti tunnettu henkilö, mutta tutkimuskirjallisuudeksi asti hänen ajatuksensa eivät ole yltäneet. Sen sijaan Havelista on kirjoitettu kaksi elämäkertaa: Michael Simmonsin *The Reluctant President: the Political Life of Václav Havel* sekä Eda Kriseován *Václav Havel, kirjailija ja presidentti*, joihin olen tässä tutkimuksessa useasti viitannut. Näistä kahdesta edellinen on onnistuneempi ja ennen kaikkea objektiivisempi, koska Simmons kertoo Havelista ulkopuolisen kirjoittajan silmin. Kriseová taas tahtoo lähipiiriin kuuluvana ystävänä sortua liialliseen ylistämiseen. Elämäkerroissa sivutaan paikoitelleen Havelin poliittisia ajatuksia, mutta sen syvällisemmin niitä ei ole tutkittu. Mikko Kivikosken kirjoittama kirja *Keski-Eurooppa: Utopiasta todellisuuteen?* johdattaa kyllä lukijan erinomaisesti toisinajattelijoiden ajatuksiin. Kirjassaan hän on vertaillut kolmen toisinajattelijan tšekkoslovakialaisen Havelin, unkarilaisen György Konrádin ja puolalaisen Adam Michnikin hahmotelmia sekä idästä että lännestä poikkeavasta ”kolmannesta Euroopasta” (tähän aiheeseen viitataan tämän tutkimuksen kolmannessa luvussa), mutta yksin Havelin ajatuksista tehtyä tutkimusta en ole löytänyt.

Samettivallankumouksesta kertovaa kirjallisuutta on paremmin saatavilla. Tässäkin ongelmana kuitenkin on syvällisemmän tutkimuksen puuttuminen. Koska vuosi 1989 oli suurten kumousten vuosi, on monissa kirjoissa tutkittu tuota vuotta kokonaisuutena ja kunkin maan vallankumouksia Puolasta Romaniaan on käsitelty vain yhden luvun verran. Tällaisia, varsin ansiokkaitakin teoksia ovat muun muassa Misha Glennyn *Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy* sekä J.F. Brownin *Surge to Freedom: End of Communist Rule in Eastern Europe*. Sen sijaan nimenomaan Tšekkoslovakian vallankumousta ei monikaan kirjoittaja ole tutkinut. Ehdottomasti parhaimman kuvan samettivallankumouksen taustoista, tapahtumista ja sen jälkeisestä ajasta antaa Bernard Wheatonin ja Zdanek Kavanin yhteinen teos *The Velvet Revolution, Czechoslovakia 1988–1991*. Toinen tämän työn kannalta tärkeä ja yksinomaan samettivallankumousta koskeva kirja on John F.N. Bradleyyn *Czechoslovakia's Velvet Revolution: A Political Analysis*, joka on yksityiskohtainen kuvaus siitä, mitä vallankumouksessa tapahtui politiikan näkökulmasta.

Ongelmana tutkimuksessani oli Havelin tekstien vaikeaselkoisuus. Tekstien lukemista ei helppoa yhtään se, että Havel intoutuu usein filosofisiin pohdintoihin ja käyttää pitkiä lausera-

kennelmia, joita hän erottelee pilkuilla, puolipilkuilla, suluilla ja ajatusviivoilla. Tekstien vaikeaselkoisuus selittyy kuitenkin yhtäältä sillä, että toisinajattelijoiden käyttämä kieli oli usein hyvin omaperäistä. Intellektuellipiireihin kuuluvana he kirjoittivat tekstejä toisilleen, jolloin tekstit eivät olleet tarkoitettukaan ”rivikansalaisten” helposti ymmärrettäviksi. Toisaalta omaperäinen kieli joutui osaltaan muun muassa Havelin ja monien muiden toisinajattelijoiden suosimasta kommunikointitavasta, esseiden kirjoittamisesta. Essee antoi kirjoittajalle paljon vapauksia, eikä täsmällinen tai tarkka asioiden selittäminen ollut aina tarpeellista. Mikko Kivikosken mukaan toisinajattelijoiden tekstien vaikeaselkoisuus ja monitasoisuus oli myös heidän taktinen strategiansa. Toisinajattelijat saivat kirjoitella rauhassa mistä tahansa, kunhan vain heidän teksteissään ei ollut suoria arkipäivän konkreettisia vaatimuksia ruuan hinnan alentamisesta tai palkkojen nostamisesta.⁸ Äärimmäinen esimerkki Havelin monimutkaisesta kielestä on hänen vankilakirjeistään. Tarkoittaessaan yksinkertaisesti hallitusta hän joutui esimerkiksi sanomaan ”ei-minän yhteiskunnallisesti näennäinen keskus” (the socially apparent focus of the non-I).⁹

Pureudun tutkimusaiheeseeni tekstianalyysin kautta. Luon kuvaa erityisesti Havelin poliittisesta ajattelusta hänen tekstiensä perusteella, koska tutkimuskirjallisuutta tästä aiheesta on vähän. Samettivallankumouksen taustoittamisessa taas turvaudun tutkimuskirjallisuuteen, mutta Havelin osuus ja vaikutus vallankumoukseen on omaa tulkintaani. Tässä apuna ovat olleet Havelin tekstien analysointi sekä tutkimuskirjallisuuden antama kuva Havelista.

Tutkimuksen lähteiden käytön ongelmana on se, ettemme voi tietää kuinka tarkasti Havel on pystynyt kirjoittamaan omat ajatuksensa. Havelin tekstejä lukiessani en ole lähtenyt etsimään piilotulkintoja, koska se veisi tutkimuksen spekuloinnin linjalle. Sen sijaan olen tulkinnut tekstejä niin kuin ne suoraan aukeavat minulle. Tämä toki korostaa tutkimuksen subjektiivisuutta, mutta antaa sille myös uskottavuutta: en lähde minusta tuntuu -arveluihin vaan tukeudun tiukasti siihen, mitä lähteiden perusteella voin löytää. Parhaimman tuloksen saamiseksi olisi minun pitänyt päästä haastattelemaan Havelia ja keskustelemaan hänen kanssaan. Tämän tutkimuksen puitteissa se ei kuitenkaan onnistunut. Myös paljon julkisuutta saaneissa tapahtumissa, kuten samettivallankumouksessa, tiedotusvälineet voivat jälkeen päin vaikuttaa ihmisten käsityksiin tapahtumien oikeasta kulusta. Siksi minun on suhtauduttava kriittisesti myös erityisesti Havelin jälkeen päin kirjoittamiin ajatuksiin samettivallankumouksen tapah-

⁸ Kivikoski 1998, 67–68.

⁹ Havel 1988, 9.

tumista. Ovatko ne sittenkään todella Havelin käsityksiä marraskuussa 1989 vai onko jokin muu tekijä, kuten tiedotusvälineet, vaikuttanut myöhemmin niihin?

Yksi puute tutkimuksessani on se, että käytettävissä ei ole ollut esimerkiksi samettivallankumoukseen liittyviä asiakirjoja. Aiheeni kuuluminen lähihistorian piiriin saattaakin selittää osaltaan myös sitä, että tutkimuskirjallisuutta on niin vähän. Historiantutkimus ei ole vielä uskaltanut ryhtyä tutkimaan murrosta, joka tapahtui vain vajaa kaksikymmentä vuotta sitten. Tämä selittää myös sen, miksi suurin osa käyttämistäni kirjoista, jotka käsittelevät samettivallankumousta, löytyvät valtio-opin hyllystä. Myös Havelin ajattelun tutkiminen on toistaiseksi jäänyt vähemmälle, todennäköisesti siksi, että mies on edelleen elossa, mutta myös siksi, että hän on toiminut Tšekin presidenttinä. Valtionpäämiesten tapanaan on ollut julkaista joko itse tai tutkijan välityksellä muistelmansa vasta sen jälkeen, kun he ovat vetäytyneet tehtävästään. Tutkimukseni ongelmana on myös se, että aikalaisena olen eräällä tavalla mukana samettivallankumouksen tapahtumissa. Tutkijan sitoutuneisuutta, erityisesti sympatioiden ja antipatioiden vaikutusmahdollisuutta tutkimukseen ei ole kieltäminen, mutta uskon voivani tehdä objektiivista tutkimusta, jos pidän tämän mahdollisuuden mielessä. Tällöin tapahtumia on aina yritettävä tutkia mahdollisimman monesta eri näkökulmasta. Pyrin siis, lähihistorian ongelmista huolimatta, luomaan mahdollisimman kattavan ja totuudenmukaisen kuvan Havelin ajattelusta ja osuudestaan samettivallankumoukseen hänen tekstejään tulkitsemalla sekä vertaamalla niitä muiden käytettävissä olevien lähteiden tietoihin.

2. Toisinajattelija

2.1. Lapsuus ja nuoruus 1936–1955

Václav Havel syntyi lokakuun 5. päivä vuonna 1936 varakkaaseen keskiluokkaiseen kotiin. Hänen isänsä oli tunnettu prahalainen rakennusurakoitsija, menestyvä liikemies, joka omisti kaupungin tunnetuimman huvittelukeskuksen, kulttuuripalatsi Lucernan. Myös äitinsä puolelta Havel oli varakasta sukua: hänen äidinisänsä oli ollut Tšekkoslovakian lähettiläänä muun muassa Unkarissa, Itävallassa ja Saksassa. Molemmilla perheillä oli myös yhteyksiä 1920- ja 30-lukujen kulttuuripiireihin ja politiikkaan.¹⁰ Varhaislapsuutensa Havel vietti saksalaisten miehittämässä Tšekkoslovakiassa, sillä nuori Václav oli toisen maailmansodan syttyessä vas-

ta 3-vuotias. Hän ei kuitenkaan joutunut kärsimään sodasta tai natsimiehityksestä samalla tavalla kuin monet muut. Varakas Havelien perhe eli mukavasti Määrissä sijaitsevassa maa-seutuasuunnossaan, jonne he onnistuivat saamaan kaiken tarvitsemansa. Václav ja hänen kaksi vuotta nuorempi Ivan-veljensä elivät suojattua elämää: perheellä oli taloudenhoitaja, kokki ja oma yksityisopettaja. Natsivaikutus esimerkiksi poikien koulutuksessa jäikin vähäiseksi.¹¹

Suurimmat vaikeutensa Havelien perhe koki vasta toisen maailmansodan jälkeen. Kun kommunistit vuonna 1948 kaappasivat vallan Tšekkoslovakiassa, Václavin ollessa 12-vuotias, toivat uudet ideologiset kriteerit suuria ongelmia Havelien yläluokkaiselle perheelle. Muun muassa taustansa ja yhteyksiensä takia heistä tuli luokkataistelun kohde: perhe määrättiin poistumaan Prahasta ja suuri osa heidän omaisuuttaan takavarikoitiin. Monimutkaiset byrokraatiakiemurat pelastivat lopulta perheen muutolta, mutta Václav-isä leimattiin ”sortajaksi” ja ”kapitalistiksi” ja hänen omaisuutensa otettiin valtiolle.¹²

Peruskoulun Havel aloitti kotiopettajan opissa, mutta jo 9-vuotiaana hän meni arvostettuun sisäoppilaitokseen, jonne maan kerma bisnesmiehistä diplomaatteihin lähetti lapsensa. Havelin äiti toivoi pojistaan lääkäreitä, mutta niin Václavin kuin Ivanin jatko-opiskelusta ei luonnollisesti poliittisten syiden takia tullut mitään. Yrittäjien, tehtailijoiden, älymystön ja liikkeenharjoittajien lapset joutuivat oppivelvollisuuden jälkeen maistamaan ruumiillista työtä, jotta he olisivat lähentyneet työväenluokkaa. Peruskoulusta päästyään Havel määrättiinkin rakennukselle kirvesmieheksi. Hän epäonnistui kuitenkin puuseppänä, koska oli luonnostaan kömpelö, eikä myöskään korkeanpaikankammonsensa takia ollut turvallinen katonharjalla. Perheen yhteyksien kautta hän sai paikan Prahan teknillisen yliopiston kemian laboratorion, jossa hän työskenteli apulaisena viisi vuotta. Työn sivussa hän samalla opiskeli työläisjohtajien sivistyksen laajentamiseen tarkoitettussa iltakoulussa, josta hän valmistui ylioppilaaksi vuonna 1954.¹³

Vaikka Havel osoitti laborantin työssään jopa tieteellistä lahjakkuutta, hän ei kuitenkaan ollut lainkaan kiinnostunut teknillisestä alasta. Kirjoittaminen oli Havelin intohimo. Hän oppi kirjoittamaan ja lukemaan jo 6-vuotiaana ja pyrki kirjoittamaan aina kuin mahdollista. Viisitoistavuotiaana teini-ikäinen Václav kiinnostui runoudesta. Havelin suvussa oli aiemmin ollut

¹⁰ Katso esim. Kriseová 1993, 63–70.

¹¹ Simmons 1991, 35, 38.

¹² Havel 1990a, 24–25; Simmons 1991, 22–23.

¹³ Havel 1990a, 24–25; Kriseová 1993, 121; Simmons 1991, 44.

enimmäkseen insinöörejä, mutta yhtäkkiä, isänsä suureksi hämmästykseksi, heidän perheensä oli syntynyt runoilija, joka kirjoitti pöytälaatikkoon, julkaisi ystäviensä kanssa koneella kirjoitettua aikakauslehteä ja luki filosofisen kirjan jos toisenkin perheen kotikirjastosta.¹⁴ Havelin poliittisen elämäkerran kirjoittajan Michael Simmonsien mukaan luonteeltaan ujolle pojalle kirjoittaminen oli paras ja luonnollisin tapa ilmasta itseään. Uskon myös, että vanhempana Havel pyrki, erityisesti vaikeina aikoina, hahmottamaan ympärillään olevaa maailmaa kirjoittamalla. Esimerkiksi vankilakirjeissään vaimolleen Olgalle hän painotti kirjoittamisen tärkeyttä ja mainitsi kirjoittamisen kautta selventävänsä asioita itselleen.¹⁵ Myöhemmin vankila-ajan jälkeen hän kertoi myös, että ”kirjoittaminen pelasti minut noina vuosina [vankilavuosina 1979–1982] ja antoi elämälleni merkityksen”.¹⁶ Kirjoittamisella on tärkeä merkitys myös toisinajattelija Havelille. Hän käytti sitä menestyksekkäästi vaikuttamisen keinona. Essee, artikkelit ja julkiset kirjeet olivat hänelle lähes ainoa tapa tuoda ajatuksiaan esille.

Ylioppilaaksi päästyään Havel pyrki lukemaan taidehistoriaa ja filosofiaa sekä elokuvakorkeakouluun, mutta humanistisesta korkeakoulupaikasta tällä ”taantumuksellisen” perheen jäsenellä ei ollut mitään toiveita. Humanistisiin korkeakouluihin oli miltei mahdoton päästä, elleivät vanhemmat olleet kommunistisen puolueen jäseniä, eikä Havelin porvarillinen tausta auttanut asiassa ollenkaan. Sosialistinen hallinto suosi sen sijaan tiedettä ja tekniikkaa, sillä se halusi ohittaa imperialistiset länsimaat ja niiden pilkatun hyvinvoinnin. Siksi tekniikkaa opiskelemaan otettiin määräysten mukaan paljon nuoria. Niinpä Havelkin, vuonna 1955 saatuaan toistamiseen kieltävän vastauksen taidekorkeakoulusta, ilmoittautui oppilaspulasta kärsivän teknillisen korkeakoulun kuljetustalouden linjalle, mutta silloinkin vain saadakseen opiskelupaikan ja välttääkseen näin asepalveluksen. Teiden linjaus ja siltojen suunnittelu, joita hän opiskeli, eivät pitkään jaksaneet kiinnostaa tulevaa näytelmäkirjailijaa. Hänen tavoitteenaan olikin myöhemmin siirtyä jollain keinolla Esittävien taiteiden korkeakoulun AMU:n elokuva-linjalle. Se osoittautui kuitenkin silkaksi mahdottomuudeksi ja lopulta Havel luopui tekniikan opinnoistaan vuonna 1957, vain kahden vuoden opiskelujen jälkeen.¹⁷

2.2. Julkinen aktiivikausi 1956–1968

¹⁴ Kriseová 1993, 34.

¹⁵ Havel 1988, 103, 131–133.

¹⁶ Havel 1990a, 137.

¹⁷ Havel 1990a, 30; Simmons 1991, 45.

Havel tutustui jo nuorena moniin tunnettuihin kirjailijoihin¹⁸ ja kävi keskustelija heidän kanssaan. Useat näistä kirjailijoista olivat olleet vuodesta 1948 lähtien julkaisukiellossa ja ehkä juuri heidän vaikutuksestaan Havel solahti 1950-luvulla täysin luontevasti ”niiden joukkoon, jotka toimivat sallitun rajoilla ja useimmiten niiden ulkopuolella”.¹⁹ Havel ei ollut vielä edes kahtakymmentä, kun hän kirjoitti vihaisen kirjeen kulttuurilehti Kveteniin vaatien enemmän avoimuutta ja suvaitsevaisuutta lehden sivuille. Havelin omaksi yllätykseksensä kirje julkaistiin (Havelin ensimmäinen julkaistu kirjoitus) ja hänet kutsuttiin Kirjailijaliiton nuorten ja aloittelevien kirjailijoiden kokoukseen. Siellä Václav Havel herätti ensimmäisen kerran huomiota kärkeillä lausunnoillaan. Hän saapui Dobrušsin linnassa lokakuussa vuonna 1956 pidettävään kokoukseen nuorena kuljetustalouden opiskelijana ja piti puheen, jonka jälkeen muusta ei puhuttukaan. Havel puhui sorretusta kirjallisuudesta ja kielletyistä runoilijoista. Hän arvosteli muun muassa sitä, kuinka kaksinaamaisella tavalla virallinen kirjallisuus suhtautui alistettuun kirjallisuuteen ja sai kokouksessa aikaan hermostuneen tunnelman: samaan aikaan Havelin puheen kanssa neuvostopanssarit nimittäin kukistivat Budapestissa Unkarin kansannousua. Kokouksessa Havel tutustui moniin tunnettuihin kirjailijoihin. Hän ei välittänyt siitä, että he kuuluivat kommunistiseen puolueeseen vaan kävi heidän kanssaan pikkutunneille asti kestäneitä keskusteluja. Keskusteluissa selvisi, että monet epäröivät yhtyä Havelin ajatuksiin. Myös reaktiot hänen puheenvuoroonsa paljastivat, etteivät useat kirjailijat edes halunneet kuulla ”ovien ja ikkunoiden avaamisesta totuudelle”. Václav Havelista oli nyt kuitenkin tullut tunnettu nuori kirjailija.²⁰

Havel ei voinut vältellä armeijaa ikuisuuksiin ja niinpä hän vuonna 1957 joutui sotaväkeen, koska ei edelleenkään päässyt yliopistoon. Havel palveli kaksi vuotta pioneerirykmentissä Céske Budejovicessä. Hän ei pitänyt armeijan jäykästä kurista eikä ollut innostunut palveluksen fyysisestä rasittavuudesta. Onnekseen Havel löysikin pian pakokeinon: hän perusti ystävänsä Carl Bryndan kanssa ”kasarmiteatterin”. Tuo pakokeino ei vain antanut Havelille ensikosketusta teatterimaailmaan vaan säästi hänet myös sotaväen koettelemuksilta. Kasarmiteatterin ensimmäisessä näytelmässä Havel näytteli ylliluutnantin kielteisen roolin niin uskottavasti, että hänen oma joukkueenjohtajansa epäili Havelin näyttäneen roolissa todellisen minänsä. Hän vapautti Havelin mieluusti kunniatehtävänä pitämästään panssarimiehen hom-

¹⁸ Havel tutustui mm. filosofi Jan Patoockaan, toimittaja Ferdinand Peroutkaan, runoilija Jaroslav Seifertiin ja kirjailijoihin Jirí Holaniin ja Jirí Koláriin.

¹⁹ Havel 1990a, 26–29.

²⁰ Simmons 1991, 52–53; Kriseová 1993, 35–36.

mista ja säästi sillä Havelin pitkiltä marssiharjoituksilta sekä panssarinyrkin raahaamiselta ja puhdistamiselta. Vaikka Havel pyrki välttelemään armeijaa kaikin keinoin, voi kuitenkin sanoa, että sotaväki oli eduksi hänelle. Siellä Havel sai arvokasta teatterikokemusta ja siellä hän myös kirjoitti ensimmäisen näytelmänsä. Kaikki nämä auttoivat Havelia myöhemmin pääsemään töihin prahalaiseen Na zábradlí -teatteriin ja nousemaan yhdeksi sen johtohahmoista.²¹

Havel pääsi armeijasta vuonna 1958. Tuohon aikaan Tšekkoslovakian ja koko Itä-Euroopan poliittinen ilmapiiri oli muuttumassa. Stalinin kuolema vuonna 1953 ja Hruštševin puhe Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 20. puoluekokouksessa vuonna 1956 aloittivat suojasään. Yhdessä Itä-Saksan työläisten (1953) ja Unkarin (1956) kansannousujen sekä Puolan vuoden 1956 tapahtumien kanssa ne johtivat siihen, että johtoeliitti kaikissa Varsovan liiton maissa joutui uudelleen arvioimaan oman asemansa. 1950-luvun lopussa, kun kollektivisointi, kansallistaminen ja sosialistinen realismi eivät olleet enää pakollisia teemoja, alkoivat myös yhteiskunnalliset rakenteet elpyä. Hyvä esimerkki tästä on pienten kokeilevaa teatteria tekevien ryhmien syntyminen.²² Yksi tällainen oli prahalainen ABC-teatteri, jonne Havel pääsi apumieheksi. Se lyhyt aika, jonka hän vietti ABC-teatterissa oli Simmonsien mielestä tärkeä Havelille. Tuohon asti Havel oli oikeastaan kirjoittanut vain runoja, mutta ABC-teatterissa hän päätti tosissaan kokeilla myös näytelmien kirjoittamista.²³

Vuonna 1960 Havel siirtyi Na zábradlí -teatteriin, jossa hän työskenteli ensin tavallisena lavastemiehenä ja sittemmin näytelmäkirjailijana, dramaturgina, valaistusmestarina, kulissien tekijänä ja vaikka minä aina Prahan kevääseen 1968 asti.²⁴ Aika Na zábradlissa oli Havelille menestyksekkäs: hänellä oli luovaa energiaa, innostusta ja halua tuottaa teatterille kaikkea sitä, mitä se, ja erityisesti teatterinjohtaja Jan Grossman, halusivat ja tarvitsivat. Siellä Havel myös kirjoitti ensimmäiset kansainvälisesti tunnetuimmat näytelmänsä *Puutarhajuhat* ja *Tiedotus*.²⁵ Tällä kahdeksanvuotisella teatterikokemuksella oli suuri merkitys Havelin myöhemmälle toiminnalle ja ajattelulle. Hän itse kertoo teatterin merkityksestä *Václav Havel: Hry 1970–1976* -kirjan omaelämäkerrallisissa jälkisanoina:

”Se [Na zábradlí -teatteri] oli teatteri, jolla oli erityinen profiili. Sen kunnianhimoisena tavoitteena ei ollut tulla osaksi maan virallista kulttuuria, yhdeksi niistä monista laitoksista, jotka auttoivat pitämään yllä virallista maailmankuvaa ja sitä, että maailmankuva

²¹ Katso esim. Simmons 1991, 56; Kriseová 1993, 43–46.

²² Katso esim. Simmons 1991, 57–59.

²³ Simmons 1991, 60.

²⁴ Ruohonen 1990, 505.

²⁵ Esim. Simmons 1991, 61, 63; Katso lisää Havelin kokemuksista Na zábradlí -teatterissa Kriseová (1993): 71–92.

tuntui järkevältä; sen tavoitteena oli aivan jotain muuta: olla paikka, jossa yhteiskunnallista itsetietoisuutta saattoi esiintyä.”²⁶

Aika Na zábradlissa ei kuitenkaan ollut tärkeä Havelille vain hänen näytelmäkirjailijan uransa kannalta. Samalla, kun hallitus 1960-luvulla taisteli vapautuvaa kulttuuria vastaan ja puoluejohtaja Antonín Novotný julisti, ettei puoluejohto salli ihmisten salakuljettaa kapitalistisia vaikutteita Tšekkoslovakiaan, huomasi Havel, että hän voi näytelmillään myös ottaa kantaa, jos se vain tekee sopivasti. Tällaisten näytelmien saamisella näyttämölle ja niiden saamalla vastakaiulla oli suuri merkitys myös Havelin elämässä. Se kannusti häntä kirjoittamaan radikaalimmin ja vaikutti siihen, että hänestä tuli toisinajattelija. Na zábradlissa hän myös ymmärsi sen, miten valtava yhteiskunnallinen potentiaali teattereissa piili: teatteri oli hänestä yhteiskunnan pinnanalaistapahtumien ensimmäinen signaali.

Kuin teatterista saamansa kimmokkeen innoittaman Havel aloitti 1960-luvulla myös varsinaisen kansalaistoimintansa, joka sittemmin johti hänen toimintaansa toisinajattelijana. Havel ei siis ollut tuolloin vain menestyvä näytelmäkirjailija, vaan hänestä tuli myös Kirjailijaliiton kirjallisen viikkolehden *Tvárin*²⁷ toimitusneuvoston jäsen. Toimitusneuvostossa hän oppi paljon poliittisesta taistelusta niitä vastaan, jotka kieltäytyivät antamasta toisille mahdollisuutta toteuttaa omia ajatuksiaan, koska nuo ajatukset olivat erilaisia.²⁸ Havel sanookin tästä ajasta teoksessa *Asioista kuultuna*:

”Tällä askeleella oli elämässäni suurempi merkitys kuin mitä ensisilmäyksellä saattoi tuntua: siitä alkoi usean vuoden pituinen taistelu Tvárin puolesta tai muutaman vuoden niskurointia Kirjailijaliitossa. Sen myötä alkoi yleinen kulttuuripoliittinen osallistumiseni ja kansalaistoiminta, joka sittemmin kääntyi dissidenttiydeksi.”²⁹

Taistelu Tvárista ja sen toimituspolitiikasta kärjistyi Kirjailijaliiton konferenssissa vuonna 1965. Pitämänsä kriittisen puheen³⁰ seurauksena Havelista tuli merkitty mies, ja vaikka hänen näytelmiään esitettiin jo ympäri maailmaa, häneltä evättiin muun muassa matkustusoikeus ulkomaille. Tvár lakkautettiin seuraavana vuonna.

²⁶ Havel 1976a, 6–7. Yhteiskunnallisella itsetietoisuudella Havel tarkoittaa tässä sitä, että ihmiset eivät mukaile virallista totuutta vaan esimerkiksi kirjailijat kirjoittavat sensuurista välittämättä niin kuin ajattelevat.

²⁷ Tvár oli nuorten kirjallisuuden aikakauslehti, jota toimitti nuorten kirjailijoiden ryhmä. Lehti ei ollut poliittisesti tai henkisesti rajattu, eikä se myöskään julistautunut minkään ideologian kannattajaksi. Kirjailijaliiton vanhoilliset jäsenet pitivät lehden toimituspolitiikkaa sopimattomana ja halusivat lakkauttaa sen epäideologisena. Havel kutsuttiin toimitusneuvostoon puolustamaan Tvária.

²⁸ Kriseová 1993, 93.

²⁹ Havel 1990a, 72.

Havelin toiminta Kirjailijaliitossa ei kuitenkaan päättynyt Tvárin lakkauttamiseen. Hän pyrki itsepintaisesti niskuroimaan ja muuttamaan liitossa vallinneen käytännön toiseksi. Käytännösähän monet halusivat tärkeänä pidetyn tehtävän liitossa, mutta kukaan ei todellisuudessa ollut kiinnostunut vaikuttamaan tai osallistumaan kokouksiin. Havel sen sijaan luonteelleen tyypillisesti otti tehtävät tosissaan:

”Kun minut kutsuttiin tehtävään tai nimitettiin toimikuntaan, paneuduin asioihin, tongin niitä, olin valmis keskustelemaan kaikesta, arvostelin ristiriitaisuuksia ja tein ehdotuksia. Ihme kyllä minua ei karkotettu rauhanhäiritsijänä vaan tehtäviäni päinvastoin lisättiin.”³¹

Havelin halu paneutua asioihin ja kyseenalaistaa kaikki johti väistämättä siihen, että hän lähimpine ystävineen (kirjailijat Pavel Kohout, Ludvík Vaculík ja Ivan Klima) joutui napit vastakkain Kirjailijaliiton vanhoillisten kanssa. Vuoden 1967 kokouksessa tämä nuorten ryhmä järkytti konservatiivisia kirjailijaliittolaisia suorasanaisilla puheillaan – ja Kohout lukemalla otteita Alexander Solzhenitsyn kirjeestä – niin, että liiton puheenjohtaja häipyi kongressisalista ovet paukkuen. Kohout ja Vaculík menettivät puolueen jäsenyyden, Klimaa nuhdeltiin, mutta Havel pääsi vähimmällä, koska hän ei ollut puolueen jäsen. Miesten toiminta toi kuitenkin valokeilaan ne, jotka protestoivat, ja heidän saavutuksensa ruokkivat ihmisten kapinahenkeä vuoden 1968 aattotunnelmissa.³²

Vuosi 1968 oli käännekohta Tšekkoslovakian historiassa. Alexandr Dubcekin johtama Prahan kevät painui monen mieleen vapauden aikana, jolloin lehdet saivat kirjoittaa mitä halusivat, teattereissa esitettiin kiellettyjen kirjailijoiden näytelmiä ja ihmiset saattoivat kokoontua vapaasti. Ihmiskasvoinen sosialismi antoi toiveita paremmasta tulevaisuudesta. Toisaalta vuosi 1968 jäi ihmisten mieliin myös kauhun vuotena, jolloin Varsovan liiton maiden joukot tunkeutuivat väkivaltaisesti Tšekkoslovakiaan murskaten alleen viimeisetkin vapauden rippeet ja tuoden mukanaan maan johtoon byrokraattisen ja jäykän Gustav Husákin.

Vuonna 1968 Havel ei osallistunut politiikkaan. Hän toimi etupäässä Kirjailijaliiton piirissä ja matkusteli muun muassa Yhdysvalloissa ja Britanniassa. Ulkomaanmatkoillaan Havel tapasi useita Tšekkoslovakiasta karkotettuja emigrantteja. Hän vaihtoi ajatuksia heidän kanssaan ja sai matkoilta vaikutteita myöhemmille ajatuksilleen. Yhdysvalloissa Havel osallistui lapsuuden ystävänsä elokuvaohjaaja Miloš Formanin kanssa Vietnamin sodan vastaisiin mielenoso-

³⁰ Havel 1965, 10–24.

³¹ Havel 1990a, 82.

tuksiin ja ihastui siihen tapaan, jolla nämä nuoret rauhanomaisesti marssivat, protestoivat ja ilmaisivat vihansa Vietnamin sotaa, rotupoliittikkaa tai mitä tahansa ajankohtaisia kysymyksiä kohtaan.³³ Tšekkoslovakiassa Havel seurasi kärsimättömänä Dubcekin johdon toimia, mutta ei itse voinut vaikuttaa paljonkaan siitä yksinkertaisesta syytä, että hänellä ei ollut puolueen jäsenkorttia. Hänen ainoa poliittinen esiintymisensä oli huhtikuussa 1968 *Literární listy* -lehteen kirjoittamansa artikkeli *Na téma opozice*, Oppositioista, jossa hän pohti oppositiopuolueen perustamisen mahdollisuutta ja yksipuoluevallan loppua:

*”Ainoa looginen ja tehokkain tapa saavuttaa demokraattisen ja sosialismin ihanne Tšekkoslovakian nykytilanteessa on elvyttää kaksipuoluejärjestelmä, sellainen, joka vastaa sosialismin yhteiskunnallista rakennetta”.*³⁴

Ajatusta pidettiin silloin rohkeuden ja riskeerauksen huippuna. Artikkelin herättikin paljon huomiota, sillä se on katsottu ensimmäiseksi yritykseksi vuoden 1948 jälkeen vakiinnuttaa oppositiopuolue Tšekkoslovakiassa. Moskovalle Havelin kirjoitus oli todiste siitä, että länsimaiset tiedustelupalvelut ovat tunkeutumassa Tšekkoslovakiaan ja KGB alkoi tarkkailla Havelia entistä tarkemmin. Havel itse on jälkepäin sanonut, ettei enää yhdy kaikkeen siinä kirjoittamaansa. Se ei kuitenkaan muuta mitään artikkelin silloista merkitystä: samalla kun poliittiset muutokset olivat käynnissä, Havel tunsu voivansa ilmaista poliittisia näkemyksiään paperilla. Hänestä tuntui siltä, että nyt oli niiden, joilla on jotain sanottavaa aika tuoda esiin omat mielipiteensä.³⁵

Neuvostopanssareiden vyöryessä Tšekkoslovakiaan elokuussa 1968 Havel oli vaimonsa kanssa sattumalta Pohjois-Böömissä, Librecin pikkukaupungissa. Hän jäi paikkakunnalle koko miehityksen ajaksi ja toimi aktiivisesti mukana paikallisessa vastarintaliikkeessä, erityisesti kulissien takaisessa poliittisessa toiminnassa. Havel oli perustamassa salaista radioasemaa kaupungin erään huvilan pohjakerrokseen, hän kirjoitti tekstejä, julistuksia ja vetoamuksia, joita luettiin radiossa tai joita kiinnitettiin seiniin pitkin kaupunkia. Hän kirjoitti myös päivittäisiä kommentteja paikallisradioon sekä puheita paikallisneuvoston puheenjohtajalle, hän laati julkilausumia kommunistisen puolueen aluekomitealle sekä esiintyi televisiossa ja radiossa. Kriseován mukaan Librecissä Havel koki ystäviensä kanssa ensimmäisen kerran sen yhteishengen ja veljeyden tunteen, joka Tšekkoslovakiassa toistui taas marraskuussa vuonna

³² Simmons 1991, 74–78.

³³ Simmons 1991, 85–86.

³⁴ Havel 1968, 30. Katso koko artikkeli: 26–35.

³⁵ Kriseová 1993, 111; Simmons 1991, 83–84.

1989.³⁶ Havel itse muistaa kuinka innostavan ilmapiirin ”totuuden julkituominen” vuonna 1968 synnytti: hän oli iloinen siitä, että vihdoin lausuttiin ääneen sellaista, mitä hän oli ajatellut jo kauan.³⁷

Kun Dubcek palasi neuvotteluista Moskovasta ja itki radiossa, tiedettiin Tšekkoslovakiassa, että kaikki oli menetetty. Vuoden suurten yhteiskunnallisten mullistusten, Neuvostoliiton väliintulon ja sen raastavan jälkinäytöksen jälkeen alkoi pitkä kuolemanhiljaisuuden kausi. Havelista oli viimeistään vuoden 1968 aikana tullut toimintansa takia merkitty mies. Hänelle langetettiin esitys- ja julkaisukielto heti seuraavana vuonna. Eräs poliisille nolo tapaus nosti Havelin myös Tšekkoslovakian poliittisen opposition johtajaksi.³⁸ Havelin asunnosta löytyi mikrofoni, jota poliisi vaati uhkaavaan sävyyn takaisin. Juttu pääsi lehtiin ja osoitti suurelle yleisölle, että poliisi piti käyttö tarkkailussaan epäilyttäviä keinoja. Havelille mikrofonin löytyminen tarkoitti sitä, että hänen elämänsä ei ollut enää yksin hänen: häntä ei vain tarkkailtu vaan häntä myös kuunneltiin.³⁹

2.3. Toisinajattelija 1969–1990

Prahan kevään kukistamisen jälkeen alkanut normalisointi⁴⁰ aloitti harmaan aikakauden Tšekkoslovakiassa: läpi 60-luvun jatkuneen suojasään jälkeen tuli pakkanen, kun maan poliittinen johto tiukensi otettaan yhteiskunnasta. Tšekkoslovakian poliittinen ilmapiiri muuttui täysin. Hallituksen julkilausumattomaksi ohjeeksi tuli kansan tekeminen yhteiskunnallisesti passiiviseksi. Keinoina tässä oli sekä oppositiomielisten vainoaminen että pyrkimys työläisten elintason nostamiseen. Havel kuvaa normalisointia värikkäin, mutta varsin puolueellisin sanakääntein:

”Uusvanha hallitseva ryhmittäytyvä muotoutui nopeasti ja toteutti kaikki puhdistukset, lakautukset ja likvidoinnit. Uupunut yhteiskunta tottui siihen, että pilkattu typeruus saattoi taas hallita. Ihmiset vetäytyivät kuoreensa ja lakkasivat tuntemasta kiinnostusta yleisiin asioihin. Alkoi alistuneen apatian, laajalle levinneen rappion kausi ja totalitaarisen kulutukseen suuntautuvan harmaan arkipäiväisyyden aika. Yhteiskunta oli pirstottu ja pienet vastarintapesäkkeet tuhottu. Pettynyt ja väsynyt suuri yleisö teeskenteli mistään tietämättä.”

³⁶ Kriseová 1993, 113

³⁷ Havel 1990a, 89.

³⁸ Havel 1990a, 99; Ruohonen 1990, 505.

³⁹ Simmons 1991, 96–98.

⁴⁰ Normalisoinniksi kutsuttiin Tšekkoslovakiassa Prahan kevään jälkeen alkanutta aikaa, jolloin 1960-luvun lopulla antikommunistien hallintaan joutunut yhteiskunta palautettiin takaisin ”normaaliksi”.

*töntä. Riippumaton ajattelu ja luova työ kaivautui syvälle yksityiselämän juoksuhautoihin”.*⁴¹

Myös Havelille 1970-luvun alku ja normalisointi merkitsivät harmaita arkipäiviä. Hänet karkotettiin monen kollegansa lailla kaikkialta yhteiskunnasta, eristettiin ja leimattiin julkisesti valtion viholliseksi. Jo elokuussa 1970 Havelia häpäistiin julkisesti televisiossa, radiossa ja puolueen pää-äänenkannattajassa *Rudé Právossa*. Vuosina 1971–72 hänen nimensä esiintyi salaisissa kiertokirjeissä, joiden perusteella kirjastoista poistettiin kirjoja. Myöhemmin vangit leikkasivat hänen kirjoituksiaan lukukirjoista.⁴² 1970-luvun alussa myös Havelin ennen niin laaja ystäväpiiri kutistui. Syynä siihen ei ollut ainoastaan hänen ystäviensä emigroituminen länteen vaan myös se, että monet heistä olivat yksinkertaisesti peloissaan ja varoivat tarkkaan joutumasta kosketuksiin Havelin kanssa, sillä yhteyttä häneen pidettiin liian vaarallisena. Havel muuttikin Prahasta maaseutuasuuntoonsa, asui siellä suurimman osan vuodesta, yritti välttää aiheuttamasta hämminkiä ja kävi siksi vain harvoin tilaisuuksissa.⁴³ Normalisoinnin alku tuntui olevan tyyntä myrskyn edellä Havelin elämässä. Vuoteen 1974 asti Havel eli pimenossa, mutta seuraavasta vuodesta oli tulossa yksi antoisimmista hänen kirjoitus urallaan. Se oli myös avoimen poliittinen vuosi, jolloin Havelista tuli aktiivinen toisinajattelija.

Vuosi 1975 oli käännekohta Havelin elämässä, kuten myös koko Tšekkoslovakiassa. Normalisoinnin pitävä ote oli aluksi hiljentänyt kovaäänisimmät toisinajattelijat, mutta 1970-luvun puolivälissä maan ilmapiirissä alkoi tuntua muutos. Yhteiskunnan tasaisesta massasta nousi vähitellen yksittäisiä protestiäänä. Näistä ensimmäisenä ehti Havel. Hän kyllästyi omien sanojensa mukaan ”olemaan voittajien kirjoittaman historian passiivinen objekti ja päätti pyrkiä subjektiksi”. Havel kirjoitti puoluesihteerin Gustav Husákille pitkän avoimen kirjeen, jossa kritisoi yhteiskuntaa ja puolueen toimintaa.⁴⁴ Se oli monen mielestä rohkea ele, sillä kukaan ei tiennyt sitä, miten Husák reagoisi. Siihen mennessä kukaan ei ollut julkisesti kyseenalaistanut valtaeliitin asemaa tai tekemisiä saati sitten riidellyt heidän kanssaan. Vastalauseet ja vetoomukset olivat kadonneet jäljettömiin, sillä Husák hoiti normalisoinnin älykkäästi, tukahdutti kaiken tiedonvälityksen, eikä päästänyt ongelmia pinnalle.⁴⁵

⁴¹ Havel 1990a, 108–109.

⁴² Kriseová 1993, 118.

⁴³ Kriseová 1993, 118–119.

⁴⁴ Havel 1990a, 109, 111, 112. Kirje kokonaisuudessaan Havel 1975a, 3–35.

⁴⁵ Kriseová 1993, 130–131.

Havelin kirjoittamalla kirjeellä oli laaja merkitys ja se herätti nopeasti vastakaikua. Kirjettä levitettiin kädestä käteen sekä välitettiin länsimaisille uutistoimistoille. Se herätti myös huomattavaa kansainvälistä huomiota. Kirje julkaistiin vain viikkoja ennen kuin Tšekkoslovakian johdon oli määrä allekirjoittaa ETYK:n päätösasiakirjaan liittyvä ihmisoikeuksien varmistus, eikä kansainvälinen huomio sopinut vallanpitäjien suunnitelmiin. Kirje antoi myös Tšekkoslovakian pienelle toisinajattelijoiden ryhmälle uuden merkityksen, sillä sen ilmestymisen jälkeen yhä useampi tiesi toisinajattelijoiden olemassaolosta. Havelille kirjeen julkaiseminen antoi intoa: hänellä oli pitkästä aikaa taas lukijoita ja hän tunsi itsensä helpottuneeksi, koska oli saanut tuotua tärkeän häntä vaivanneen asian julkisuuteen. Samalla se kuitenkin tarkoitti myös vaikeuksia salaisen poliisin kanssa. Turvallisuuspalvelu sai uudet ohjeet Havelin tarkailusta ja hänen liikkumisvapauttaan rajoitettiin.⁴⁶ Havel itse sanoo varauneensa pidätykseen ja alkoi kirjeen julkaisemisesta lähtien kantaa pidätyksen varalta mukaan pientä ”häätäpakkausta”, jossa oli muun muassa hammasharja, t-paita, kirjoja, muutama partakoneenterä ja tupakkaa.⁴⁷

Kun vuoden 1968 haavat 1970-luvun puolivälissä alkoivat vähitellen parantua ja normalisoitnin alun terrori ja masennus väistyä, Havel ja hänen kirjailijaystävänsä (erityisesti Ivan Klima, Ludvík Vaculík ja Pavel Kohout) alkoivat kokoontua uudelleen. He kävivät keskusteluja kirjallisuudesta ja kannustivat toisiaan kirjoittamaan, vaikka eivät saaneetkaan tekstejään julkisuuteen. Tällaisessa kokoontumisissa kylvettiin myös *Peruskirja 77:n*⁴⁸ siemen. Havelin kohdalla kaikki alkoi siitä, kun hän tutustui Ivan Jirousiin, mieheen, joka oli undergroundliikkeen johtohahmo ja joka 1970-luvun puolivälissä oli perustanut *Plastic People of Universe*-nimisen rockyhtyeen. Miehet tapasivat vuoden 1976 alkupuolella ja Havel mieltyi Jirousin ajatuksiin ja rockmusiikin ystävänä myös yhtyeen lauluihin. Pari viikkoa tapaamisen jälkeen Jirous ja muut yhtyeen 19 jäsentä pidätettiin ja heitä vastaan aloitettiin oikeudenkäynti. Vallanpitäjät luulivat aluksi tuomitsevansa vain muutaman pitkätukkaisen rauhanhäiritsijän ja tyhjäntoimittajan, joita kukaan ei tuntenut, saati olisi lähtenyt puolustamaan. Havel näki vangitsemisen kuitenkin totalitaarisen järjestelmän hyökkäyksenä itse elämää, sen loukkaamattomuutta ja inhimillistä vapautta vastaan ja päätti aloittaa laajemman protestikampanjan, joka

⁴⁶ Simmons 1991, 111; katso myös Havel 1975b, 84–86.

⁴⁷ Havel 1975b, 86–87

⁴⁸ Peruskirja 77, myös Charta 77 tai Charter 77, on kansalaisoikeusjulistus, joka kirjoitettiin vuonna 1977 vastalauseeksi ihmisoikeusrikkomuksille Tšekkoslovakiassa. Sen allekirjoittajat yrittivät avata ihmisoikeuksia koskevan vuoropuhelun hallituksen kanssa. Havel osallistui Peruskirjan valmisteluun ja allekirjoitusten keräämiseen. Myöhemmin sen allekirjoittivat useat sadat älymystön edustajat ja entiset poliitikot. Se oli merkittävin oppositio-

sai jopa kansainvälistä julkisuutta. Pidätysten saamasta huomiosta yllättyneet vallanpitäjät joutuivat perääntymään ja vangitut päästettiin yksi toisensa jälkeen vapauteen. Tapaus kutistui lopulta niin, että vain neljä Plastic People of Universen jäsentä tuomittiin melko pieniin vankeusrangaistuksiin.⁴⁹

Esseessään *The Trial* Havel kertoo Plastic People of Universe -oikeudenkäynnin tunnelmista ja siitä kuinka lukemattomia ihmisiä kokoontui seuraamaan oikeudenkäyntiä. Siellä hän myös sai idean ihmisoikeuksien peruskirjalle, jota myöhemmin kutsuttiin nimellä Peruskirja 77. Havel lähimpine ystävineen tunsu, että oikeudenkäynnin aikana oli syntynyt jotain, joka ei saisi kadota. Oikeustalossa vallinnut solidaarisuuden, yhteenkuuluvuuden ja auttamisenhalun ilmapiiri pitäisi siirtää ilmasta kiinteämmälle maaperälle. Havelin sanoin: ”nyt kun kaikki pelimerkit oli lyöty pöytään, oli kaksi vaihtoehtoa; piti joko pelata uhkapeliä tai heittää kortit pöydälle”.⁵⁰ Oikeudenkäynnillä oli suuri merkitys Peruskirja 77 perustamisen kannalta, sillä tapauksen yhteydessä lähestyivät toisiaan ne piirit, jotka muodostivat Peruskirja 77:n rungon.⁵¹

Peruskirja 77 sai muotonsa joulun alla 1976 pidetyissä valmistelemissä kokouksissa. Allekirjoitukset siihen kerättiin joulun tienoolla, kun ihmiset vierailivat toistensa luona, ja se julkaistiin loppiaisenä vuonna 1977. Kaikki tämä täytyi tietysti tehdä salassa ja siinä onnistuttiin. Peruskirjan julkaiseminen yllätti valtiovallan täysin ja se käynnisti heti voimakkaan vastapropagandan. Tällä tosin se vain turvasi ensihetkiään eläneen asiakirjan maineen.⁵² Poliisi aloitti kotietsinnät ja kuulustelut heti Peruskirja 77 julkaisemisen jälkeen. Havel pidätettiin ensimmäisen kerran tammikuun puolivälissä. Hän itse arvelee pidätyksen syyksi sen, että hän oli Peruskirjan kolmesta tiedottajista nuorin ja hänellä oli auto. Hänet siis automaattisesti katsottiin tapahtumien pääpukariksi ja käytännön organisaattoriksi. Virallisesti Havelin pidättämisen syyksi kerrottiin, että hän oli ollut yhteydessä vihamielisiin voimiin ulkomailla ja levittänyt materiaalia, joka vahingoittaa Tšekkoslovakian etuja.⁵³ Vuosien 1977 ja 1989 välisenä aikana Havel pidätettiin ja vangittiin ajatustensa takia yli kymmenen kertaa. Noiden vuo-

liike vuoden 1968 jälkeisessä Tšekkoslovakiassa. Lisää Peruskirja 77:sta: Skilling, Gordon R.: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*, London, 1981; Havel 1986, 323–327.

⁴⁹ Havel 1990a, 116–118. Katso myös Simmons 1991, 116–117.

⁵⁰ Havel 1976, 107–108.

⁵¹ Havel 1990a, 118.

⁵² Havel 1990a, 120–123, 126.

⁵³ Simmons 1991, 125; Havel 1990a, 127.

sien aikana poliisi piti myös silmällä Havelin jokaista liikettä. Hän oli jatkuvasti poliisin tarkkailussa ja hänen elämänsä kuuluivat niin säännölliset kotietsinnät kuin -arestitkin.⁵⁴

Ensimmäisen, vuoden 1977 tammikuusta toukokuuhun, kestäneet vankeusrangaistuksensa Havel kesti fyysisesti hyvin, mutta henkisesti huonosti. Hän ei ollut psykologisesti valmistautunut vankeuteen, vaikka epäilikin pitkään joutuvansa pidätetyksi. Hän ei myöskään sopeutunut vankilan tavoille, koska hänellä ei ollut juurikaan mahdollisuuksia kirjoittaa, lukea tai ajatella – kaikki nämä kuuluivat Havelin jokapäiväisiin rutiineihin ja joita ilman hänen elämänsä tuntui suistuvan raiteiltaan.⁵⁵ Havelin nöyryytys vangitsemisen yhteydessä lisäsi kuitenkin vielä hänen henkilökohtaista tuskaansa. Vankilassa ollessaan Havel kirjoitti varsin tavallisen armonanomuksen. Hän ei uskonutkaan sen vaikuttavan siihen vapautettiin hänet vai ei, mutta hän päätti kuitenkin kirjoittaa anomuksen, sillä se oli tapana. Poliisi käytti kuitenkin kirjettä hyväkseen ja manipuloi sitä niin, että sen mukaan Havel olisi luopunut Peruskirjan tiedottajan tehtävistään omaa vapauttaan vastaan. Samana päivänä kun Havel vapautettiin toukokuussa 1977, Tšekkoslovakian uutistoimisto julkaisi osia Havelin anomuksesta. Uutisen mukaan Havel on luopunut kaikesta ja kääntynyt pois Peruskirjasta. Tilanne oli tietenkin nöyryyttävää Havelille ja vaikka hänen ystävänsä ymmärsivät tapauksen luonteen, Havel piti sitä pitkään omana syynään ja syytti itseään siitä, että oli pettänyt Peruskirjan.⁵⁶ Vankilakirjeissään numerot 138 ja 139 Havel muistelee tapausta ja pitää sitä yhtenä keskeisimmistä tapahtumista hänen elämässään. Nöyryytyksen kautta hän joutui tutkiskelemaan tarkemmin omaa tilannettaan ja itseään tässä maailmassa. Se sai hänet myös ajattelemaan uudelleen ja laajemmin ihmisen vastuuntunnon kysymyksiä – asia, jota hän sittemmin pohti myös poliittisissa esseissään.⁵⁷

Kun vangitsemista seurannut nolaamisen tunne oli unohtunut, Havelin energia palasi. Hän oli aktiivisesti mukana Peruskirja 77:n toiminnassa, muun muassa tiedottajana, sekä osallistui polemiikkeihin ja julistusten kirjoittamisiin. Hän oli myös mukana aloittamassa VONS:n⁵⁸ toimintaa. Kriseová kirjoittaa, että Havel yritti tuohon aikaan olla mukana kaikessa edistääk-

⁵⁴ Katso esim. Havel 1979, 215–229.

⁵⁵ Vertaa esim. Havelin kirjeet Olgalle, joissa hän useaan otteeseen painottaa kirjeiden kirjoittamisen tärkeyttä. Kirjeiden kirjoittaminen antoi hänelle mahdollisuuden ajatella sekä pitää yllä luovaa kirjoittamista. Havel 1988, 103.

⁵⁶ Havel 1988, 4–5. Katso myös Simmons 1991, 127–128.

⁵⁷ Havel 1988, 349.

⁵⁸ VONS, eli Epäoikeudenmukaisesti vainottujen komitea, perustettiin vuonna 1978 taistelemaan poliisin ja oikeuslaitoksen epäoikeudenmukaisuutta ja väärinkäytöksiä vastaan sekä tukemaan tuomittujen perheitä. Puolas- sa vastaava liike oli nimeltään KOR ja se toimi alkuna 1970-luvun lopulla syntyneelle Solidaarisuus-liikkeelle.

seen näin maineensa palautumista. Hänen ystävänsä seurasivatkin ahdistuneina Havelin kiihkeää toimintaan, totaalista omistautumista asialleen, mikä – kuten he osasivat ounastella – veisi Havelin ennen pitkää vankilaan.⁵⁹

Sen jälkeen kun Havel oli vapautunut ensimmäisestä vankilatuomiostaan toukokuussa 1977 hänen elämänsä oli ollut yhtä kissa–hiiri-leikkiä poliisin kanssa. Elokuusta 1978 lähtien Havel joutui kuitenkin jatkuvan ja tarkemman poliisivalvonnan alle. Jo kesän aikana Havelin talon ulkopuolella oli jatkuvasti poliisiauto, jossa poliisiparit tekivät kahdeksantuntisia vuoroja. He tarkkailivat jokaista ajoneuvoa ja jalankulkijaa läheisellä tiellä, sakottivat autoilijoita tai takavarikoivat henkilöllisyystodistuksia. Jos joku halusi käydä kylässä Havelilla, ottivat poliisit vieraan puhutteluun ja varottivat häntä, että hän kävisi talossa omalla vastuullaan. Muutamaa kuukautta myöhemmin seuranta tiukennettiin. Havel kertoo siitä kirjoituksessaan *Reports on My House Arrest*:

*”Siihen [seurantapartio] kuului kolme miestä, jotka istuivat siviilivaatteissa Tatra 603:ssa. Kun olin kotona he istuivat autossa ja tuijottivat kerrostalomme ulko-ovea. Jos menin jonnekin autolla, he seurasivat minua ja pysähtyivät sen rakennuksen eteen johon menin sisään – – Jos lähdin liikkeelle jalkaisin tai metrolla kaksi heistä oli aina takanani samalla, kun kolmas seurasi lähistöllä Tatra 603:ssa.”*⁶⁰

Havelia seurattiin kaikkialle; publiin, baareihin, ravintoloihin ja jopa saunaan. Joulukuussa hän joutui kotiaarestiin, mikä tarkoitti sitä, ettei Havel saanut lähteä asunnostaan, eikä sinne päästetty ketään vierailulle. Totaalista kotiaarestia tosin jatkui vain muutama päivä, mutta vielä senkin jälkeen Havel joutui elämään puolittaisessa arestissa: hänet päästettiin ainoastaan kauppaan ja postiin.⁶¹ Havelin tarkkailu ja kotiaarestit osoittivat, että hallitus todellakin piti häntä vaarallisena. Jatkuvan häirinnän avulla poliisi toivoi voivansa ahdistella Havelia niin, että hän saisi lopulta tarpeekseen ja muuttaisi maasta tai, että hänen hermonsa pettäisivät ja hän syyllistyisi johonkin harkitsemattomuuteen, josta hänet voitaisiin vangita. Havelin kärsivällisyys ja itsehillintä olivat kuitenkin järkkymättömiä. Hän itse asiassa yritti aina tulla toimeen varjostajiensa kanssa. Hän esimerkiksi sopi poliisien kanssa heidän ”yhteiselämänsä” säännöistä ja keskusteli kauppareissuillaan heidän kanssaan muina miehinä arkipäiväisistä asioita.⁶²

⁵⁹ Kriseova 1993, 201.

⁶⁰ Havel 1979, 216–217.

⁶¹ Havel 1979, 215–218.

⁶² Kriseová 1993, 213–214.

Vuonna 1979 aikana kotietsinnät lisääntyivät ja toukokuun lopussa viranomaiset pidättivät Havelin. Pidätys herätti suurta kansainvälistä huomiota, mikä oli jo osoitus siitä, että Havel oli jo maailmanlaajuisesti tunnettu toisinajattelija. Muun muassa asianajajia useista maista sekä organisaatioita, kuten Amnesty International, yrittivät päästä Havelin oikeudenkäyntiin, mutta asia määriteltiin valtiosalaisuudeksi ja oikeutta käytiin suljetuin ovin. Havel tuomittiin neljän ja puolen vuoden vankeuteen.⁶³

Toiseen vankeusrangaistukseensa Havel oli valmistautunut edellistä paremmin, eikä hän tällä kertaa potanut syvää masennusta. Perhe osoittautui hänen pelastukseksi. Ivan-veli antoi kirjeillään Václaville mahdollisuuden filosofoida, kun taas Olga yritti parhaansa mukaan pirstittää aviomiestään kirjeillään ja paketeillaan. Yhteys ulkomaailmaan oli Havelille tärkeä asia, sillä sen kautta hän koki pysyvänsä mukana yhteiskunnan tapahtumissa. Hän rakasti lukea uutisia tavallisista arkipäivän asioista, kuten siitä, ketä Olga oli tavannut, mitä hän on tehnyt tai millaisia kirjoja hän lukee.⁶⁴ Vankilaelämä pakkotöineen piti Havelin päivisin kiireisenä. Arkisin hän joutui tekemään kaikenlaisia hanttihommia muun muassa rautatehtaassa ja vankilan pesulassa, mutta viikonloppuisin vangeilla oli mahdollisuus levätä tai puuhastella omia asioitaan. Havelilla olikin kunnianhimoiset suunnitelmat vankilavuosien varalle. Hän halusi opiskella englantia ja saksaa, kirjoittaa kaksi näytelmää ja perehtyä raamattuun läpikotaisin, mutta joutui myöhemmin myöntämään Olgalle, ettei vankilan rauhattoman ilmapiirin ja väsymyksenä takia pysty toteuttamaan suunnitelmiaan.⁶⁵ Tammikuun lopulla 1983, kolmen ja puolen vuoden vankeuden jälkeen Havel sairastui korkeaan kuumeeseen. Sairaus oli niin vakava, että vankilaviranomaiset pelkäsivät Havelin kuolevan ja määräisivät hänet siirrettäväksi vankilasairaalaan. Muutamaa kuukautta myöhemmin hänet vapautettiin.⁶⁶

Havel kutsuu vankilaa ”totalitarismin futurologiseksi laboratoriksi”, jonka tarkoituksena ei ollut vain evätä ihmiseltä muutama vuosi hänen elämästään, vaan jättää häneen pysyvät jäljet, tuhota hänen persoonallisuutensa ja haavoittaa hänen sydäntään niin, ettei se parane koskaan.⁶⁷ Haveliin vankila-ajat jättivät varmasti merkkejä, jotka näkyivät eniten hänen psyykkeessään, mutta noilla vuosilla oli myös positiivinen vaikutus hänen elämäänsä. Hän sai vankilasta vahvistusta poliittisille ajatuksilleen ja ideoita näytelmiinsä. Hän muun muassa

⁶³ Simmons 1991, 138–140.

⁶⁴ Katso Havel 1988, 69; Havel 1988, 9.

⁶⁵ Havel 1988, 51, 80.

⁶⁶ Havel 1988, 19.

⁶⁷ Havel 1992, 240.

kirjoitti parhaimman näytelmänsä, *Largo desolaton*, vuosi vapautumisensa jälkeen. Vankeus myös laajensi hänen ymmärrystään erilaisista asioista sekä kavensi niiden asioiden piiriä, joita hän arvostaa. Yhdessä viimeisimmistä vankilakirjeissään hän pohtii vankilassaolonsa merkitystä varsin positiiviseen sävyyn:

” – – olen säilyttänyt identiteettini, pannut sen uskottavuuden koetukselle ja puolustanut omaa ihmisarvoani. Mitä hyvää siitä seuraa maailmalle, sitä en tiedä. Mutta minulle se on hyvä asia. Ei ole mitään varmuutta siitä, että kirjoitan vielä joitain lukemisen arvoista, mutta olen varma, etten ikinä kirjoittaisi mitään sellaista, jos olisin nyt epäonnistunut. Tulevaisuus on auki.”⁶⁸

Havelin ollessa vankilassa Itä-Euroopassa oli tapahtunut kaksi merkittävää kehitystä, joilla oli pitkälle meneviä vaikutuksia ja jotka saivat 1980-luvun näyttämään Havelin silmissä toiveikkaalta. Puolassa Solidaarisuus-liikkeestä oli tullut itsenäinen ammattiyhdistys ja Tšekkoslovakiassa vuoden 1968 miehityksen pääarkkitehdiksi mielletty Leonid Brežnev oli kuollut vuonna 1982. Kun Havel vuoden 1983 alkupuolella vapautui vankilasta, hän aisti heti sen muutoksen, joka yhteiskunnassa oli tapahtunut sillä välin, kun hän ollut siitä eristettynä. Hän huomasi ”toiveikasta liikettä”, kun ihmiset ryhdistäytyivät ja alkoivat jälleen kiinnostua aiemmin tiukasti torjumistaan asioista. 1980-luvun puolivälissä tehdyssä haastattelussa Havel mainitsi, että hänestä aihetta toivon on, mutta ei kuitenkaan lähtenyt arvuuttelemaan sitä, mitä Neuvostoliiton uudelta puoluesihteeriltä Mihail Gorbatšovilta saattoi odottaa⁶⁹

Ihmisten ryhdistäytymisen huomasi myös siitä, että Peruskirja 77:n kannatus oli kymmenessä vuodessa kasvanut merkittävästi. Aluksi vain muutaman sadan allekirjoittajan lista oli lisääntynyt niin, että asiakirjan oli 1980-luvun puoliväliin mennessä allekirjoittanut jo 1200 ihmistä. Mukaan oli myös tullut ihmisiä erilaisilta elämänaloilta. Husákin kannatus vastaavasti väheni sitä mukaa, kun uudistukset muualla Itä-Euroopassa valtasivat alaa. Koska Tšekkoslovakian johto, Husák etunenässä, ei ollut innostunut muuttamaan yhteiskuntaa Gorbatšovin tahdissa, jäi Havelille ja koko ”oppositiolle” paljon taisteltavaa. Peruskirjan ja VONS:in toiminnat jatkuivat voimakkaana. Satoja raportteja valmisteltiin yksittäisistä epäoikeudenmukaisuuksista, maan taloudellista tilasta ja valtion yleisestä tilanteesta. Protestikirjeitä ja anomuksia kirjoitettiin sellaisella tahdilla, että Husákin postitushuone pysyi kiireisenä. Opositio oli lisääntyvällä voimalla lähdössä hyökkäykseen.⁷⁰

⁶⁸ Havel 1988, 302.

⁶⁹ Havel 1990a, 165–166.

⁷⁰ Simmons 1991, 154.

Vuosina 1987 ja 1988 opposition kannatus kasvoi ja yhä useammat uskalsivat ilmaista mieltänsä. Se näkyi muun muassa Prahan katumielenosoituksissa, joiden osallistujia ei enää laskettu sadoissa vaan tuhansissa. Samalla kun opposition toiminta lisääntyi Havel oli entistä tiukemmin poliisin valvonnassa. Hyvä esimerkki tästä oli Havelin tekemä matka Tšekkoslovakian miehityksen 20-vuotispäivän tietämillä vuonna 1988. Havel matkusteli viikon ajan ja vieraili ystäviensä luona eri puolilla maata. Seitsemän päivän aikana noin 300 poliisia tarkkaili häntä ja koko tarkkailuoperaatio maksoi valtiolle sata kertaa enemmän kuin itse Havelin matka.⁷¹ Tällainen vain lisäsi Havelin persoonaan kohdistuvaa kiinnostusta. Suosio vastaavasti teki Havelista turvallisuuspalvelulle vaikeamman kohteen käsitellä, eikä poliisi oikein tiennyt miten häneen pitäisi suhtautua.

Vuosien 1987–1988 aikana Havelin asema Tšekkoslovakian poliittisen opposition kiistattona johtajana vahvistui. Vaikka maahan oli syntynyt jo useita toisinajatteluryhmiä, näytti Havel silti olevan se henkilö, jonka tšekkoslovakialaiset hakivat käsiinsä, kun he halusivat jonkun puhumaan oikeudenmukaisuuden puolesta. Siellä, missä hän pääsi julkisesti puhumaan ihmisille, hänen puheensa saivat valtavat suosionosoitukset ja hän joutui ajoittain jopa jakamaan nimikirjoituksia.⁷² Ei siis loppujen lopuksi ollut mitenkään yllätys, että Havel marraskuussa 1989 nousi johtamaan Tšekkoslovakian vallankumousta ja toimi oppositioliike Kansalaisfoorumin⁷³ puhemiehenä. Havelin vaiherikkaasta vuodesta 1989 sekä hänen osuudesta samettivallankumoukseen kerrotaan tarkemmin tämän tutkimuksen neljännessä pääluvussa.

Samettivallankumouksen siivittämänä Václav Havel valittiin myös vuoden viimeisinä päivinä maansa johtoon presidentiksi. Presidenttinä hän otti vastaan suuren haasteen. Hänen tehtävänä oli johdattaa Tšekkoslovakia murrosvaiheen yli kohti markkinataloutta ja monipuoluejärjestelmää, eikä se tulisi olemaan helppoa, sen hän tiesi. Nyt, 66-vuotiaana Havel nauttii kansainvälistä arvostusta kaikkialla maailmassa ja on saanut niin kirjallisista töistään kuin taistelustaan ihmisoikeuksien puolesta lukuisia valtionpalkintoja. Hänet on myös nimitetty useiden yliopistojen kunniatohtoriksi.⁷⁴ Havelin toinen kausi Tšekin presidenttinä päättyi helmikuussa 2003, ja perustuslain mukaan Václav Havel ei enää voinut asettua ehdokkaaksi.

⁷¹ Simmons 1991, 168; katso myös Kriseová 1993, 282–288.

⁷² Simmons 1991, 170–171.

⁷³ Kansalaisfoorumi perustettiin marraskuussa 1989 ja se muodosti yhteisen sateenvarjon lukuisille yksittäisille oppositioryhmille. Se vastasi Itä-Saksan Uutta Foorumia ja Puolan Kansalaisten komiteaa (Citizen's Committee).

⁷⁴ www.hrad.cz/president/Havel/cvp_uk.html: Curriculum Vitae of Václav Havel.

Havelin tulevaisuuden suunnitelmista on esitetty useita arvailuja. Jäähyväispuheessaan hän kertoi aikovansa viettää ensin pitkän loman ja palata sitten takaisin politiikkaan.⁷⁵ Sen kuinka pitkä tuo loma on ja miten hän aikoo jatkossa osallistua politiikkaan tai jatkaa yhteiskunnallista vaikuttamistaan, tietää ainoastaan presidentti itse. Vileimmissä kaavailuissa häntä on ehdotettu muun muassa YK:n pääsihteeriksi. Hänen viimeisimmän näytelmänsä valmistumisesta on kulunut jo kuitenkin 15 vuotta. Näytelmäkirjailija tuskin panisi pahakseen, jos hän voisi viettää leppoisia eläkepäiviään rauhassa näytelmiä kirjoittaen.

3. ”Antipoliittinen” poliitikko

3.1. Ajattelun tausta

Václav Havelin poliittinen ura hakee vertaistaan. Vaikka hän itse ei pidä itseään poliitikkona, tuli hänestä toimintansa ja ajatustensa kautta poliittinen henkilö sattumalta. Vuoden 1989 myllerrysten aikana Havel lopulta hyväksyi Adam Michnikin⁷⁶ ajatuksen siitä, että heidän kotimaissaan he eivät olleet valinneet politiikkaa vaan politiikka oli valinnut heidät. Siksi hän päätti pysyä politiikassa niin kauan kuin voisi pelata amatööritasolla, mutta heti kun ammatillinen politiikka elpyisi Tšekkoslovakiassa, hän vetäytyisi takaisin teatterin pariin.⁷⁷ Havel tosin oli jo tätä ennen myöntänyt olleensa aina kiinnostunut politiikasta, mutta vain tarkkailijana ja arvostelijana, ei sen luoja:

”En ole koskaan harrastanut politiikkaa, politologiaa tai taloustiedettä. Minulla ei ole koskaan ollut poliittisesti tarkkaan rajattua poliittista kantaa – Kirjailijana olen aina tajunnut tehtäväkseni ja velvollisuudekseni kertoa totuuden maailmasta, jossa elän. – Paremmen ehdottaminen ja toteuttaminen on poliitikon tehtävä, enkä minä olen koskaan ollut tai halunnut olla poliitikko.”⁷⁸

Mielenkiintoista kuitenkin on, että yhteiskunnallisen toimintansa kautta Havel loi vuosien varrella oman poliittisen ajattelutapansa, jonka vaikutus näkyi olennaisesti kommunismin kukistumisessa Tšekkoslovakiassa vuonna 1989. Vaikka Havelin yhteiskunnallinen toiminta

⁷⁵ Keski-suomalainen, 2.3.2003 (Presidentti Havel luopui virastaan).

⁷⁶ Puolalainen Adam Michnik (1946) on Havelin hyvä ystävä, entinen toisinajattelija, ihmisoikeustaistelija, Solidaarisuus-aktivisti ja esseisti. Nykyisin hän on yksi Puolan johtavista toimittajista ja ollut vuodesta 1989 lähtien solidaarisuuden sanomalehden Gazeta wyborczan päätoimittaja.

⁷⁷ Simmons 1991, 190–192.

⁷⁸ Havel 1990a, 10; katso myös Havel 1983, 247–248.

toisinajattelijana alkoi vasta Peruskirja 77 perustamisen jälkeen, on tausta Havelin ajattelulle ja toiminnalle löydettävissä hänen lapsuudestaan.

Havelin lapsuudenajan kokemukset ovat vaikuttaneet koko hänen myöhempiin elämäänsä ja kirjoittamiseensa. Omaelämäkerrallisessa haastattelussaan Havel kertoo, että hän tunsi jo lapsena olevansa kokonaisuudesta poissuljettu tai heikosti siihen ankkuroitunut. Kommunismiin päästyä voitolle Havelin ollessa 12-vuotias ulkopuolisuuden tunnetta kehitti edelleen nk. luokkataistelun kohteeksi joutuminen. Hän väittää myös jo lapsena olleensa syrjäänvetäytyvä ja joutuneensa pilkan kohteeksi muun muassa tukevuutensa takia. Hän oli siis ”lihava porvarispoika”.⁷⁹ Lapsena ja erityisesti teini-ikäisenä Havel häpesi syntyperäänsä ja etuisuuksiaan:

*”Kävin maalauskoulua ja luokkatovereistani poiketen olin ’herraspoika’. Rikkaalla ja siksi vaikutusvaltaisella perheelläni oli ajan tapaan useita ’palkollisia’: lastenhoitaja, keittäjä, sisäkökö – – . Kaikki tuo kohotti minun ja lähiympäristöni, eli köyhimpien koulutovereitteni ja palveluskuntamme välille ymmärrettävän sosiaalisen raja-aidan. Häpesin etuoikeuksiani ja kaipasin tasaveroisuutta. En siksi, että olisin pienestä pitäen ollut sosiaalivallankumouksellinen vaan siksi, että tunsin itseni eristetyksi ja muista erotetuksi.”*⁸⁰

Se, että Havel tunsi olevansa ulkopuolinen on pakottanut hänet jatkuvasti miettimään sitä, mikä hänen tehtävänsä tässä maailmassa on ja vaikuttanut siten ratkaisevasti kaikkiin hänen tekemisiinsä. Havel itse selittää asian sillä, että mitä voimakkaampi ulkopuolisuuden tunne on, sitä vahvemmin henkilö haluaa valloittaa maailmaa ja päästä osaksi sitä. Siksi, saadakseen paremman otteen maailmasta, jossa hän elää, Havelista oli tärkeää yrittää tehdä jotain, joka oli tekemisenarvoista tai jolla oli jonkinlainen vaikutus.⁸¹ Toisinajattelijana Havel onnistui vaikuttamaan ja hän varmasti koki tehtävän myös tekemisenarvoiseksi. Ulkopuolisuuden tunnetta toiminta toisinajattelijana ei kuitenkaan poistanut. Havel ei edelleenkään sopinut kommunismin muovaamaan kokonaisuuteen.

Ulkopuolisuuden tunteesta johtuen Havel halusi jo pienestä pitäen myös nähdä ympärillään enemmän tasa-arvoisuutta kuin ei-ansaittuja etuisuuksia. Lapsuudenkokemuksiensa perusteella Havel suhtautuukin hyvin vastahakoisesti yhteiskunnalliseen epätasa-arvoisuuteen ja privilegioihin yleensä. Tässä on nähtävissä selvä yhteys Havelin myöhempään ajatteluun ja toimintaan toisinajattelijana: hänhän vastusti muun muassa sitä, että kommunistisessa yhteis-

⁷⁹ Havel 1990a, 6–7

⁸⁰ Havel 1990a, 6; katso myös Simmons 1991, 24.

⁸¹ Havel 1988, 288.

kunnassa kenelle hyvänsä tarjottiin palkkioksi etuisuuksia siitä, että hän osoitti kuuliaisuutta valtaa havittelevalle ryhmälle tai myötäili vallanpitäjien ajatuksia.⁸²

Myös Havelin kotiolot, se intellektuelli ympäristö, jossa hän kasvoi, eivät voineet olla vaikuttamatta siihen, että nuoresta Havelista kehittyi intellektuelli ajattelija. Havelleilla kävi paljon vieraita ja Václav tutustui tämän älyllisen piirin ajatuksiin jo nuorena. Omien sanojensa mukaan hän kasvoikin ”masarykilaisen humanismin älyllisessä ilmapiirissä”⁸³, sillä Tšekkoslovakian ensimmäisen presidentin Tómas Masarykin⁸⁴ ajattelu, arvot ja älyllisyys vaikuttivat Havelin vanhempiin ja heidän ystäviinsä. Myös Havel omaksui vanhempiensa kautta vaikutteita tuosta ajattelusta, erityisesti poliittisesta moraalista, ja viittasi siihen myöhemmin ollessaan itse presidenttinä. Esimerkiksi ensimmäisessä uuden vuoden puheessaan vuonna 1990, Havel muistutti Masarykin ajattelusta ja toivoi, että kommunismista vapautuneessa Tšekkoslovakiassa herätettäisiin taas henkiin Masarykin käsitys politiikasta.⁸⁵

Perheolot selittävät pitkälle myös sen, miksi Havelista tuli toisinajattelija. Samaan aikaan, kun kommunistinen puolue 1940-luvun lopulla puhdisti yhteiskuntaa, ja kulttuurielämää valjastettiin sosialistisen realismin palvelemiseen, tutustui nuori Havel myös ns. ”toiseen kulttuuriin”. Tämä kulttuuri oli rikas ja monimuotoinen ja koostui ei-marxilaisista filosofeista ja kielletyistä kirjailijoista. Perheen kirjahyllystä lukemansa kirjat sekä hänen vanhempiensa ja heidän ystäviensä antama innostus saivat Havelin kiinnostumaan yhä enemmän ”kielletystä hedelmästä”. Hän luki kiellettyjä kirjailijoita ja etsi heidät sitten käsiinsä, kuunteli heitä ja ystävyystyi heidän kanssaan. Käymissään keskusteluissa Havel tuli lähes aina siihen tulokseen, että heidän vaihtoehtoinen kulttuurinsa oli se oikea ja luonnollinen viralliseen kulttuuriin verrattuna. Mielenkiinnosta ja osaksi uteliaisuuttaan Havel myös otti osaa Kirjailijaliiton keskusteluryhmiin, mutta keskustelut niissä vain vakuuttivat hänet siitä, että hän tunsi olonsa kotoisammaksi toisten ystäviensä kanssa ”siinä toisessa vaihtoehtoisessa kulttuurissa”.⁸⁶

Myös elämä saksalaismiehityksen alla vuosina 1939–1945 voidaan välillisesti nähdä vaikuttaneen Havelin ajatteluun. Todellisuus ja epätodellisuus sekoittuivat tuona aikana merkittävästi,

⁸² Havel 1990a, 19; katso myös Havel 1988, 179–181.

⁸³ Havel 1975b, 98.

⁸⁴ Tómas Garrigue Masaryk (1850-1937) oli Tšekkoslovakian valtion perustaja ja ensimmäinen presidentti vuosina 1918–35. Hän oli myös filosofi, joka perusti politiikkansa moraalisiin. Hänen mukaansa tšekkien ja slovakkien elämä tulisi seurata kahta yksinkertaista käskyä: ”Älä pelkää” ja ”Älä varasta”.

⁸⁵ Havel 1990b, 18.

⁸⁶ Simmons 1991, 46–50.

kun jokapäiväiset keskustelut ja eleet saivat kaksoismerkityksen tai ei merkitystä lainkaan. Samanlainen menettely tuli tunnetuksi ennen kaikkea kommunistivallan ajalta, mikä näkyy hyvin esimerkiksi Havelin näytelmissä.⁸⁷ Vaikka Havel oli saksalaismiehityksen aikana vasta alle kymmenenvuotias on Simmons sitä mieltä, että hänen vanhempana kuulemansa tarinat esimerkiksi tšekkien passiivisesta vastarinnasta natsija vastaan tekivät nuoreen Haveliin vaikutuksen. Hän huomasi niiden merkittävyyden, ja ne näkyivät myöhemmin Havelin ajatuksissa muun muassa väkivallattomuuden vaatimuksesta.⁸⁸

Jos oli Havelilla ollut lapsuudessa etuoikeuksia, nuoruudessa kaikki ne etuudet otettiin häneltä pois. Kommunistien valtaannousun jälkeen nuori Havel joutui taistelemaan kaikesta. Havelin poliittisen elämäkerran kirjoittaja Michael Simmons mukaan esimerkiksi opiskelupaikasta kamppaileminen oli Havelille kokemus, joka teki hänestä toisinajattelijan.⁸⁹ Simmons tarkoittaa tällä sitä, että jatkuvat poliittisin perustein tulleet hylkäämispäätökset saivat Havelin ajattelemaan kuinka hullusti asiat Tšekkoslovakiassa olivat. Toisaalta Havel itse usko, että jatkuva taisteleminen sellaisten asioiden puolesta, jotka muille lapsille olivat itsestäänselvyyksiä, on vaikuttanut siihen, että hänelle on kehittynyt voimakas tahto ja, että hän jaksaa väsymättömästi taistella oikeaksi katsomisensa asioiden puolesta.⁹⁰ Molemmat ominaisuudet korostuivat myös toisinajattelijana Havelin toiminnassa. Hän tuskin muuten olisi jaksanut taistella vuosia tinkimättömästi totuuden ja oikeudenmukaisuuden puolesta.

Ennen Prahan kevättä 1968 teatteri oli täyttänyt suurimman osan Havelin elämästä. Simmons kirjoittaa Havelin poliittisessa elämäkerrassa, että sinä hetkenä, kun Havel näki kuinka neuvostopanssarit murskasivat tšekkejä kuoliaaksi böömiläisessä Liberecin kaupungissa, Havel vakuuttui siitä, että hän aikoo jatkossa kampanjoida poliittisen muutoksen puolesta.⁹¹ Havel itse pitää vuotta 1968 murrosvaiheena ajattelussaan.

”Jälleen kerran ihmiset selkärangat olivat taipuneet ja valehtelu, huijaaminen ja pettäminen yleistyivät; jälleen kerran identiteetin ja eksistentiaalisen skitsofrenian teemat olivat kaikkialla – mutta nyt ne olivat aivan uudella tasolla: sanahelinän aika oli ohi ja kävi

⁸⁷ Simmons 1991, 33–34. Esimerkiksi näytelmässään *The Memorandum* (1965) Havel on luonut byrokraattisen kielen, jota toimistojen työntekijät käyttivät. Suurin osa kielestä on pelkkää hölynpölyä, mutta ihmisten oli vain hyväksyttävä se. Tämä viittasi silloisen puoluejohtaja Alexandr Novotnýn, kuten myös muiden kommunistijohtajien puheisiin, joka oli alinomaan täynnä pelkkää sanahelinää ja retoriikkaa.

⁸⁸ Simmons 1991, 30–31. Yksi esimerkki passiivisesta vastarinnasta saksalaismiehityksen aikana oli ravintolahenkilökunnan käyttäytyminen: ravintoloissa ei hyväksytty natsien ruokakuponkeja, tarjoilijat puhuivat vain tšekkiä ja esittivät menut ja viinilistat tšekiksi. Tarjoilijat myös toivat kalaa, kun natsiasiakas tilasi lihaa ja toisinpäin. Illan päätteeksi vielä ovimies näytti tietäkysyville saksalaisille väärän suunnan. Simmons 1991, 33.

⁸⁹ Simmons 1991, 58.

⁹⁰ Havel 1998, 183.

⁹¹ Simmons 1991, xi–xii.

*yhä selvemäksi, että ihmisten olemassaolo oli vaarassa. Yhtäkkiä sen sijaan, että olisi nauranut, halusin huutaa”.*⁹²

Miehityksen jälkeen Havelille tarjottiin mahdollisuutta opiskella yliopistossa Yhdysvalloissa, mutta hän ei halunnut ottaa opiskelupaikkaa vastaan kahdesta syystä: hän pelkäsi ettei häntä enää päästettäisi takaisin Tšekkoslovakiaan, eikä hän halunnut jättää maataan tällaisella historiallisella hetkellä. Päätös olla ottamatta vastaan opiskelustipendiä, oli todella tärkeä Havelin poliittisen uran kannalta. Vaikka hän todennäköisesti olisi noussut kansainväliseen tietoisuuteen myös alalla, jolla ei olisi ollut mitään tekemistä politiikan kanssa, valitsi hän sen sijaan poliittisen toiminnan kotipuolella.⁹³ Tuntui siltä, että moraalien ja totuudenpuhuminen vaatimus oli sittenkin Havelilla voimakkaampi kuin halu kirjoittaa näytelmiä.

Vaikka Havel itse sanoo, että hänen omat kokemuksensa maailmasta vaikuttivat suuresti hänen toimintaansa, uskon kuitenkin, että myös yhteiskunnalla oli merkittävä vaikutus Havelin ajatteluun. Hänen poliittisfilosofisesta ajattelustaan tuskin olisi tullut samanlaista kuin nyt, jos hän olisi syntynyt ja elänyt Länsi-Saksassa tai Suomessa. Havelia voidaan myös hyvällä syyllä kutsua 1960-luvun lapseksi, sillä tuo vuosikymmen oli Havelille hänen elämänsä onnellisinta aikaa ja siksi sillä oli vahva merkitys Havelin elämälle: 1960-luvulla iältään noin kolmenkymppinen Havel pääsi maistamaan vapaampaa elämää – sellaista, josta hän oli kuulut vain vanhempien ystäviensä kertomana. 1960-luku oli myös aikaa, jolloin yleismaailmallisena tavoitteena oli rauha. Tšekkoslovakiassa tämä rauha murentui, kuten niin monessa muussakin maassa. Samoin Tšekkoslovakiassa murentui toivo vapaammasta, demokraattisemmasta sosialismista. Havel jatkoi kuitenkin unelmointiaan ja loi unelmansa moraalipoliittikan muotoon. Jotkut kysyvät olisiko Havelin poliittinen filosofia koskaan materialisoitunut ilman normalisoinnin lama-aikaa.⁹⁴

Normalisoinnin tukahduttava ilmapiiri sai Havelin miettimään asioita. Hänen poliittinen filosofiansa, joka sisälsi totuuden, vastuuntunnon ja moraalien sen laajassa merkityksessä, kasvoi ja kehittyi normalisoinnin alistavassa ilmapiirissä. 1970-luvun alun säälimättömien puhdistusten seurauksena yhteiskunta tuntui lamaantuneen ja mukautuneen kaikkeen. Normalisoijat ohjailivat yhteiskuntaa, joka ei ollut toipua ollenkaan vuoden 1968 shokista. Tällaisessa ilmapiirissä Havel, vuonna 1975, kirjoitti puoluesihteerin Gustáv Husákille kirjeen, joka tuntui mo-

⁹² Havel 1976a, 9.

⁹³ Simmons 1991, 94–96, 98.

nista hänen ystävästään silkalta itsemurhalta.⁹⁵ Vaikka Husákin hallinto yritti tämän jälkeen kaikin keinoin tukahduttaa toisinajattelijat Havelin toiminnan, vahvistivat kaikki nämä toimet kuitenkin vain Havelin ajatuksia omasta poliittisesta filosofiastaan.

3.2. Post-totalitarismissa eletään valheessa – Havelin käsitys kommunismista

Husákille lähetetyn kirjeen ja vuoden 1989 samettivallankumouksen välillä oli liki viisitoista vuotta. Sinä aikana Havelin ajatukset levisivät ja tulivat tunnetuksi Itä-Euroopan toisinajattelijoiden keskuudessa, mutta harva rivikansalainen tunsu niiden sisältöä – ei ainakaan julkisesti uskaltanut niin kertoa. Lännessä Havel tunnettiin tuona aikana parhaiten ihmisoikeustaistelijana, eivätkä hänen poliittiset ajatuksensa kiinnostaneet suurta yleisöä niin paljon kuin esimerkiksi Havelia kohtaan tehdyt kansalaisoikeusrikkomukset.⁹⁶ Julkisesti Václav Havel pääsi ensimmäistä kertaa kertomaan vainottuna kriitikkona kehrittelemiään ajatuksiaan vasta tammikuussa 1990. Pitäessään ensimmäistä uuden vuoden puhettaan Tšekkoslovakian presidenttinä Havel kiteytti omia poliittisia ajatuksiaan ja näkemyksiään totalitaarisesta järjestelmästä:

*”Pahinta on, että elämme moraalisesti pilaantuneessa ilmapiirissä. Olemme sairastuneet moraalisesti, koska olemme tottuneet puhumaan toista ja ajattelemaan toista. Olemme oppineet olemaan uskomatta mihinkään, ottamatta toisia huomioon, huolehtimaan vain itsestämme. Käsitteet rakkaus, ystävyys, myötätunto, nöyryys ja anteeksianto ovat menettäneet syvällisyytensä ja suuruutensa ja merkitsevät meille monelle vain jotain psykologisia omalaatuisuuksia. – Olemme nimittäin kaikki tottuneet totalitaariseen järjestelmään ja hyväksyneet sen muuttumattomana tosiasiana ja siten oikeastaan pitäneet sitä pystyssä”.*⁹⁷

Presidentti Havelin ajatukset olivat paljolti samoja kuin yhteiskuntakriitikko Havelin. Keskeisenä ajatuksena hänellä oli, että jos maailmaa halutaan muuttaa paremmaksi, on muutoksen tapahduttava ennen kaikkea ihmisessä itsessä. Tämä uudestisyntyminen, jota Havel on joskus kutsunut myös *eksistentiaaliseksi vallankumoukseksi*, ei tipu taivaasta vaan se on tehtävä, jonka edessä jokainen ihminen on joka hetki.⁹⁸ Havel painotti siis vastuunottoa ja muutokseen

⁹⁴ Simmons 1991, 101.

⁹⁵ Kriseová 1993, 130.

⁹⁶ Vaikka Havel tuli tunnetuksi lännessä Peruskirja 77 julkaisemisen yhteydessä, oli hänen toinen vankeustuomionsa (1979–1983) se, joka herätti myös lännen ihmisoikeusaktivistit (vrt. mm. Amnesty Internationalin halu päästä seuraamaan Havelin oikeudenkäyntiä, s. 23). Havelin vangitsemisesta pidettiin ihmisoikeusloukkauksena ja sen seurauksena Havel yhdistettiin pääasiassa ihmisoikeustais telijaksi.

⁹⁷ Havel 1990b, 14.

⁹⁸ Lakkala 1990, 159; katso myös Havel 1990a: 20.

osallistumista. Samaisessa uuden vuoden puheessaan Havel myös katsoi, ettei vanhan vallan mafia ollut Tšekkoslovakiassa enää vuonna 1990 päävihollinen vaan sitä olivat ihmisen huonot ominaisuudet, kuten välinpitämättömyys yhteisistä asioista, omahyväisyys, kunnianhimo ja itsekkyyt. Kaikki nämä olivat ominaisuuksia, joita vanha valta oli ihmisissä korostanut.⁹⁹

Havel kutsui Itä-Euroopassa vallinnutta järjestelmää *post-totalitaariseksi*. Sen mukaan kansandemokratioissa vallinnut systeemi erottui perinteisistä diktatuureista sillä, että ne eivät olleet diktatuureja sanan perinteisessä merkityksessä. Hän perustelei tätä esimerkiksi sillä, että perinteinen diktatuuri on aina satunnainen, lyhykestoinen ja siltä puuttuu historialliset juuret. Sen sijaan Tšekkoslovakiassa ollut järjestelmä oli kehittynyt Neuvostoliitossa jo vuosikymmeniä, eikä sitä siksi voida pitää lyhykestoisena tai satunnaisena. Havel näki myös, että neuvostojärjestelmän yhteydet 1800-luvun työväenliikkeisiin antoivat sille perinteisistä diktatuureista puuttuvan historiallisen taustan.¹⁰⁰

Tunnetuimmassa poliittisessa esseessään *The Power of the Powerless* Havel kuvasi käsityksiään elämästä post-totalitaarisesta yhteiskunnassa esimerkiksi vihanneskauppiaasta, joka laitto kauppansa ikkunaan julisteen ”*Maailman työläiset, yhdistykää!*” Havel uskoi, että suurin osa tšekkoslovakialaisista vihanneskauppiaista tuskin edes ajatteli julisteen iskulausetta sen tarkemmin. Syyt siihen, miksi kauppiaat teippasivat julisteen ikkunaan selittyvät yksinkertaisesti sillä, että niin on tehty vuosia, kaikki tekevät niin ja niin täytyy tehdä. Sitä paitsi, jos kauppias ei olisi laittanut julistetta ikkunaan, hän olisi joutunut kärsimään siitä. Post-totalitarismin tavoite Havelin mielestä oli siis eräänlainen sokean *automaation ylläpitäminen*. Koska tällainen järjestelmä vaati tiukkaa sääntöjen noudattamista, yhdenmukaisuutta ja kurinalaisuutta, katsoi se arvokkaaksi vain sen, millä tavoin ihminen voi palvella ja ylläpitää automaatiota. Toisin sanoen ihminen oli post-totalitaarisessa järjestelmässä arvokas, jos hän palveli yhteiskuntaa, mutta hänellä ei ollut arvoa omana itsenään.¹⁰¹ Tämä soti vastoin Havelin käsityksiä elämän peruspäämäärästä ja siksi hän pyrki muuttamaan yhteiskuntaa oikeudenmukaisemmaksi. Hän kirjoittikin elämän ja totalitaarisen järjestelmän välisestä kuilusta vuonna 1987 seuraavasti:

”*Järjestelmän totalitaarinen luonne on ristiriidassa elämän luontaisten taipumusten, kuten pyrkimys heterogeenisuuteen, monin aisuuteen, ainutlaatuisuuteen ja riippumattomuuteen.*”

⁹⁹ Havel 1990b, 18; Lakkala 1990, 158–159.

¹⁰⁰ Havel 1978, 24–25, 27; Havelilla on useita muitakin perusteluja (yhteensä viisi) post-totalitarismille, mutta koska ne eivät tämän työn kannalta ole oleellista, mainitsin tässä vain muutaman esimerkin.

¹⁰¹ Havel 1978, 27–31.

*teen, toisin sanoen monimuotoisuutta, vastaan. Siksi elämä vääjäämättä jarruttaa ja vastustaa totalitaarista järjestelmää.”*¹⁰².

Havel siis katsoi, että ideologian hallitsemasta yhteiskunnasta irtautuminen oli ainoa keino pelastaa todellinen elämisen arvoinen elämä ja siksi hän vastusti Itä-Euroopan kansandemokratioissa vallinnutta järjestelmää. Järjestelmä kuitenkin näki kaikki ne teot, jotka saivat ihmiset ylittämään omat ennalta määritellyt roolinsa hyökkäykseksi itseään vastaan ja yritti vastaavasti kaikin keinon tukahduttaa tällaiset hyökkäykset. Se johti järjestelmän ja toisinajattelijoiden väliseen konfliktiin.

Post-totalitaristisen järjestelmän taustalla oli kaikenkattava *ideologia*, joka ruokki automaatioita. Havelin käsitteistössä ideologia olikin jotain todellisuutta äärimmäisesti vääristävää, vastustettavaa ja kartettavaa¹⁰³. Ideologian tehtävänä oli hänestä ”tarjota ihmisille illuusio siitä, että järjestelmä on harmoniassa ihmiskunnan ja maailmankaikkeuden järjestysten kanssa”¹⁰⁴. Se sitoi järjestelmän osat yhteen, antoi ihmisille valmiit ajattelumallit ja tarjosi suojan, jonka taakse piiloutua. Havel kuvasikin ideologiaa osuvasti sillaksi hallinnon ja ihmisten välillä. Sillä hetkellä, kun vihanneskauppias astui sillalle (laittoi julisteen liikkeensä ikkunaan) hänestä tuli järjestelmän osa, sen tukipilari. Silta oli näin ollen myös linkki järjestelmän ja järjestelmän osan (ihmisen) välillä. Post-totalitaarinen valtajärjestelmä ei siis voinut olla olemassa, ellei ollut ideologiaa, joka sitoi liimanlailla kaikkia järjestelmän osia yhteen ja toimi kaikenkattavana selityksenä. Ideologia olikin yksi järjestelmän ulkoisen tasapainon tukipilareista. Se oli tosin rakennettu epävarmalle perustalle – valheelle – ja toimi vain niin kauan kuin ihmiset olivat valmiita elämään valheessa.¹⁰⁵

Havelin mielestä vihanneskauppias, joka kiinnitti julisteen liikkeensä ikkunaansa piiloutui juuri ideologian taakse. Julisteen iskulause olisi voinut nimittäin yhtä hyvin olla ”*Olen peloisani, siksi tottelen!*”. Tällainen juliste myymälän ikkunassa olisi kuitenkin ollut vihanneskauppiaille noloa. Niinpä hän, välttääkseen erottumasta joukosta, laittoi ikkunaansa saman julisteen kuin kaikki muutkin kauppiaat. Samalla kauppias syyllistyi järjestelmän ylläpitämiseen, hän varmisti järjestelmän olemassaolon ja täytti sen ehtoja omalla rutiininomaisella

¹⁰² Havel 1987b, 358.

¹⁰³ Lakkala 1990, 161.

¹⁰⁴ Havel 1978, 28.

¹⁰⁵ Havel 1978, 32–35.

käyttäytymisellään.¹⁰⁶ Havel korosti, ettei ihmisten toki tarvinnut uskoa kaikkia post-totalitaarisen järjestelmän ”outouksia”, eivätkä kaikki edes niin tehneet. Heidän täytyi kuitenkin käyttäytyä niin kuin he olisivat uskoneet, suvaita niitä hiljaisuudessa sekä tulla toimeen niiden kanssa, jotka uskoivat näihin ”outouksiin”.¹⁰⁷ Toisin sanoen he joutuivat teeskentelemään jotain mihin he eivät todellisuudessa uskoneet. Avoimessa kirjeessään puoluesihteerille Husákille Havel kysyi, mikä saa ihmiset käyttäytymään niin kuin he tekevät ja vastasi heti itselleen: pelko. Opettaja opettaa oppilailleen asioita, joihin hän ei usko, vain säilyttääkseen työpaikkansa, tai nuoret osallistuvat pioneeritoimintaan vain saadakseen paremmat mahdollisuudet opiskella ja työskennellä.¹⁰⁸ Niinpä vihanneskauppiaskin toimi pelon ohjaamana. Jos hän kieltäytyisi laittamasta julistetta myymälänsä ikkunaansa, hän joutuisi vaikeuksiin. Häntä syytettäisiin todennäköisesti siitä, ettei hän ollut ”koristellut” kauppaansa oikealla tavalla ja hän saattaisi jopa menettää liikkeensä. Kansalaiset tiesivät, että valta voi tehdä mitä haluaa – määrätä hänet muuttamaan, rakentaa teollisuuslaitoksen aivan hänen talonsa viereen tai pidättää hänet, koska hän kävi rock-konsertissa – mutta he itse eivät voineet tehdä mitään.¹⁰⁹ Tästä elämäntapaa Havel kutsui *valheessa elämiseksi* ihminen ajatteli yhtä, mutta joutui toimimaan kuitenkin toisin. Hän tarkoitti valheessa elämisellä myös sitä, että ihminen hyväksyi yhteiskunnan manipulaatiokeinot eikä tehnyt mitään vastustaakseen niitä.¹¹⁰

Post-totalitaarinen järjestelmä kosketti ihmistä joka elämän alueella, mutta se teki sen ideologiset hanskat kädessä: ideologia hallitsi ihmisten tekemisiä ja kaikki kansalaiset muuttuivat kasvottomiksi järjestelmän sisäisen lakien toimeenpanijoiksi ja noudattajiksi. Heistä tuli järjestelmän työkaluja, automaatteja, joita ohjasi ideologian, lain ja tieteen legitimoima nimetön valta. Toisin sanoen, ihmiset menettivät inhimillisyytensä ja sen mukana vastuuntuntonsa toisiin ihmisiin.¹¹¹ Suomen vierailullaan vuonna 1991 presidentti Havel kuvasi saman näin:

*”Pahinta mitä [post]totalitaarinen järjestelmä saa aikaan, on se, että se demoralisoi ihmismielen, sielun ja luonteen. Se johtaa systemaattiseen itsekkyyteen ja välinpitämättömyyteen, suosimiseen, sortamiseen ja kantelemiseen – – ilmapiiriin täynnä vihaa”*¹¹²

¹⁰⁶ Havel 1978, 27–29, 31–32.

¹⁰⁷ Havel 1978, 31.

¹⁰⁸ Havel 1975a, 4–5.

¹⁰⁹ Havel 1985, 171.

¹¹⁰ Havel 1978, 43.

¹¹¹ Havel 1984, 144.

¹¹² Kyheröinen 1991, 24.

Ideologian tehtävänä oli tarjota ihmisille ”oikeanlainen” maailmakuva, mutta se onnistui siinä ainoastaan vääristämällä kaiken; menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden. Elämä post-totalitaarisessa järjestelmässä oli tekopyhyden ja valheiden kyllästävä ja se kiihdytti moraalien rappeutumista. Kun koko yhteiskunta uskotteli itselleen, että ideologian tarjoama maailmakuva on se ainoa ja oikea, sopeutui koko järjestelmä ideologian avulla hallitsevan vallan vaatimuksiin. Seurauksena oli sanojen ja tekojen välinen ristiriita. Kaikki puhuivat vapaudesta, ihmisoikeuksista ja demokratiasta, mutta samalla kansalaiset kunnioittivat näitä arvoja vain sen verran kuin oli oman edun mukaista.¹¹³

Koska koko yhteiskunta perustui valheelle eikä kukaan ajatellut muuta kuin omaa itseään, ei ollut ihme, että yhteiskunnassa vallitsi välinpitämättömyys ja moraalittomuus. Ihmiset ajautuivat kierteeseen, jossa epätoivo siitä, ettei pystynyt ilmaisemaan itseään vapaasti johti apatiaan, apatia sääntöjen noudattamiseen ja sääntöjen noudattaminen rutiininomaiseen toimintaan (automaatio).¹¹⁴ Havel kutsui tätä ilmiötä myös *henkiseksi oikosuluksi*. Siinä ideologia puudutti ihmiset niin, etteivät he jaksaneet enää ajatella omilla aivoillaan. Koska ideologialla oli valmiit vastaukset kaikkiin kysymyksiin, vapautti se ihmiset henkilökohtaisen vastuuntunnon taakasta eikä kukaan enää viitsinyt ottaa vastuuta kenestäkään, ja välinpitämättömyys yhteiskunnassa kasvoi.¹¹⁵ Näin valta pääsi ohjailemaan yhteiskuntaa. Tavallinen arkielämä muuttui harmaaksi mössöksi, jossa jokainen päivä vaikutti samanlaiselta. Ihmiset unohtivat ajankulun ja aikaisemmat tapahtumat. Äärimmillen vietyä yksityinenkin elämä kuihtui vähitellen niin, että sitä rytmittävät vain syntymä, avioliitto ja kuolema.¹¹⁶ Tällaisessa yhteiskunnassa eläessään Tomás Masarykin moraalifilosofiaa kunnioittava Havel ei pystynyt enää pitämään suutaan kiinni – tai pikemminkin kynäänsä kurissa.

Post-totalitaarisen järjestelmän ongelmaksi Havel näki sen, että kaikenkattava ideologia oli puuduttanut ihmiset, tarjonnut heille valmiit ajattelumallit ja selitykset. Järjestelmä toimi ainoastaan, jos jokainen sen osa pelasi samaan pussiin, hyväksyi valheessa elämisen. Pelottelun, uhkailun ja koston avulla hallinnut valtaeliitti piti huolen siitä, että järjestelmä toimi. Suurin osa kansalaisista valitsi helpoimman tien elämässään: he suostuivat elämään valheessa. Havelin mukaan ihminen oli post-totalitaarisessa järjestelmässä menettänyt otteensa omasta elämästään ja maailmasta, koska hän oli antanut ideologialle vallan hallita elämäänsä. Samalla

¹¹³ Havel 1988, 367; Havel 1978, 30.

¹¹⁴ Havel 1975a, 11.

¹¹⁵ Havel 1985, 174.

¹¹⁶ Havel 1975a, 26; katso myös Havel 1987a, 333–334.

ihminen oli menettänyt myös vastuuntuntonsa. Havel näkikin, että niin kauan kuin ideologia pyöritti ihmisten elämää eikä ihminen itse koko ihmiskunta oli kriisissä. Kriisi voitiin ratkaista sillä, että ihmiset yhtäältä riuhtaisevat itsensä irti ideologian otteesta, alkavat elää totuudessa ja toisaalta ottavat vastuun tekemisistään.

3.3. Uskallusta sanoa totuus julki

Václav Havel ei vastustanut Tšekkoslovakian hallitusta, koska se oli kommunistinen, vaan koska se oli paha ja valheellinen. Hän sanookin, että olisi aivan samalla tavalla vastustanut myös sosiaalidemokraattista hallitusta, jos se olisi hallinnut yhtä huonosti kuin kommunistinen hallitus. Itä-Euroopan toisinajattelijat Havel mukaan lukien eivät tavoitelleet toiminnallaan suoranaista poliittista muutosta tai kommunismin kaatamista, vaan halusivat muuttaa ihmisten jokapäiväistä elämää paremmaksi. Siihen kuului toki vallitsevan järjestelmän muuttaminen oikeudenmukaisemmaksi, mutta olennaisesti myös muun muassa ihmisoikeuksien vaatimus.¹¹⁷

Kirjoituksissaan Havel painotti kuitenkin, että kuuntelee aina omatuntonsa ääntä ja haluaa, että asiat tehtäisiin niin kuin on moraalisesti oikein.

*”En ole kommunisti enkä antikommunisti, ja jos kritisoin maani hallitusta, en tee sitä vain siksi, että se on kommunistinen vaan siksi, että se on paha. Jos hallitus olisi sosiaalidemokraattinen tai kristillissosialistinen tai mikä tahansa ja jos se hallitsisi huonosti, arvostelisin sitä samalla tavalla, kun nyt arvostelen Tšekkoslovakian hallitusta. En ole vallanpitäjien puolella enkä kampanjoi ammatikseni vallanpitäjiä vastaan – valitsen vain totuuden valheen sijasta, merkityksellisyyden tyhjämpäväisyyden sijasta, oikeuden epäoikeuden sijasta.”*¹¹⁸

Näiden ajatusten pohjalta muodostui myös Havelin poliittinen näkemys, jota hän kutsui *antipoliittiseksi politiikaksi*. Sen perustana oli, että kaikessa poliittisessa toiminnassa on asetettava konkreettisten ihmisten puolelle, toimittava heidän luonnollisten moraalikäsitystensä mukaan – sellaisten käsitysten, jota politiikka tai ideologia eivät ole vääristäneet.

”Kannatan antipoliittista politiikkaa. Se ei ole vallan ja manipulaation ohjaamaa politiikkaa, ei valtaa ihmisistä tai tehokkuuteen pyrkimistä. Se on politiikkaa, joka etsii ja löytää tarkoituksenmukaista elämää, ja politiikkaa, joka suojelee ja palvelee tällaista elämää. Kannatan käytännöllisen moraalin politiikkaa, politiikkaa, joka palvelee totuutta

¹¹⁷ Havel 1983, 247–248; Havel 1978, 89.

¹¹⁸ Havel 1983, 247–248.

*ja politiikkaa, joka on inhimillistä ja inhimillisesti harkittua huolenpitoa kanssaihmisistämme.*¹¹⁹

Totuus, totuudessa eläminen ja moraali olivat antipolitiikan sisältämiä elämänohjeita. Havelin mukaan näiden elämänohjeiden noudattaminen mahdollisti politiikan saattamisen omalle paikalleen palvelemaan yksilöä eikä systeemiä. Hänestä politiikassa oli nimittäin kyse yksilön omasta, vapaasta päätäntä vallasta häntä koskevissa asioissa.¹²⁰

Antipoliittinen ajattelutapa oli Havelin mukaan keino valheellisen todellisuuden murtamiseksi ja lopulta post-totalitaarisen yhteiskunnan kumoamiseksi. Ensimmäinen askel tässä oli *elää valheen sijasta totuudessa* (living within a truth). Totuudessa eläminen alkoi Havelin mukaan hetkestä, jolloin yksilö ei enää toteuttanut ideologian määräämiä rituaaleja ja toimintamalleja, vaan seurasi omaa ääntään ja omia elämän päämääriään. Antipolitiikka oli siis uskallusta vaatia muuttumattomaksi uskotun muuttamista sekä uskallusta tuoda totuus julki. Kun vihanneskauppias ei enää laittanutkaan ”*Maailman työläiset, yhdistykää!*” -julistetta myymälänsä kunkunaan, hän astui Havelin mukaan ulos valheesta ja yritti elää totuudessa. Totuudessa elämisellä Havel tarkoitti kaikkia niitä keinoja, joita ihminen käyttää kapinoidessaan manipulaatiota ja yhteiskunnan automatisoitumista vastaan. Näitä keinoja voivat olla esimerkiksi toisinajattelijan järjestelmää kritisoiva kirje, työläisten spontaani lakko tai virallista ideologiaa uhmaava rock-konsertti. Järjestelmä rankaisi kyllä vihanneskauppiasta totuudessa elämisestä, sillä järjestelmä voi toimia vain, jos kaikki sen jäsenet elävät valheessa. Hänet siirrettiin ehkä johtajasta varastomieheksi, mutta totuudenpuhuminen oli selvä yritys saada kontrolli omasta vastuuntunnostaan ja siksi Havel piti sitä myös moraalisenä tekona. Vihanneskauppiiaan valinta elää totuudessa ei kuitenkaan ollut vain sitä, että hän oli päättänyt paljastaa todellisuuden sellaisena kuin se oli tai olla esimerkkinä muille. Totuudenkertomisella oli Havelin mielestä myös selvä poliittinen ulottuvuus, joka esiintyi jokaisen yksilön *esipoliittisella ajattelutasolla*.¹²¹

Vaikka post-totaalinen järjestelmä ja sen edustama ideologia olivat läsnä kaikkialla ja ohjasivat yksilön jokaista julkista tekoa ja päätöstä, uskoi Havel, että ihmisillä oli piilevä, yksityinen käsitys elämänsä päämääristä; siitä mikä on oikein ja mikä väärin. Tämä piilevä ominaisuus esiintyi yksilön esipoliittisella ajattelutasolla. Siihen kuuluivat muun muassa j-

¹¹⁹ Havel 1984, 155.

¹²⁰ Kivikoski 1998, 56.

kaisen ihmisen omat arvot, tietoisuus ja omatunto. Post-totalitaarisessa yhteiskunnassa systeemin päämäärät menivät usein yksilön omien päämäärien edelle. Havel näkikin, ettei yksilön esipoliittinen tahto ollut aktivoitunut post-totalitaarisessa todellisuudessa tai se oli hämartyntä niin, että järjestelmä (pelko) pakotti ihmisen tekemään ratkaisuja ja tekoja, jotka yksilön oman elämäkäsitteksen sijasta palvelivat ideologian asettamia päämääriä ja lujittivat systeemiä. Tällöin yksilön tekemät ratkaisut olivat tosiasiasa vastoin hänen yksityistä esipoliittista elämäkäsitteystään.¹²²

Havel luotti kuitenkin yksilön esipoliittiseen ajattelutasoon ja sen aktivoitumiseen. Hän uskoi vahvasti, että ihmiset ennen pitkää oivaltaisivat, että eläminen post-totalitaarisessa yhteiskunnassa on jatkuvaa valheessa elämistä ja uskaltaisivat elää totuudessa (esipoliittisen ajattelutason aktivoituminen). Hän näki, että tämä yksilöiden esipoliittisen ajattelun aktivoituminen oli ainoa mahdollisuus vastustaa post-totalitaarista todellisuutta ja uskoi, että yhdessä ne olisivat merkittävä yhteiskunnallinen voima, joka kykenisi haastamaan posttotalitaarisen systeemin.¹²³

”On selvää, että totuus ja moraalisuus voivat tarjota uuden lähtökohdan politiikalle ja voivat kiistatta olla, jopa tänään [vuonna 1984], poliittinen voima. – – On selvää, että yhdellä varsin voimattomalla vaikuttavalla henkilöllä, joka uskaltaa kertoa totuuden, uskaltaa seisoa sen takana, ja on valmis maksamaan siitä kovan hinnan, on paljon suurempi voima kuin tuhannella nimettömällä äänestäjällä.”¹²⁴

Totuudessa elämisen poliittinen voima oli Havelin mielestä siinä, että esipoliittinen ajattelutaso oli jokaisen ihmisen yksityistä aluetta, johon järjestelmän oli vaikea päästä käsiksi. Koska post-totalitaristisessa järjestelmässä kaikki ongelmat oli painettu piiloon paksun kuoren alle, ei ollut koskaan selvää milloin tapahtuisi se viimeinen lapionisku, joka saisi valheiden kuoren rakoilemaan. Valtaapitävien näkökulmasta esipoliittinen ajattelutapa olikin siksi vaarallinen, että he eivät tieneet sitä, milloin ihminen tekisi ratkaisevan päätöksen siitä, että hän haluaa elää totuudessa. Kun tämä ratkaisu tapahtui, yllätti se useimmiten valtaapitävät, aiheutti paniikin ja sai heidät reagoimaan epäsovinnalla tavalla.¹²⁵ Hyvänä esimerkkinä tästä käy Peruskirja 77 julkaiseminen tammikuussa 1977. Valtaapitävät ryhtyivät heti asiakirjan tultua julki pidättämään refleksinomaisesti peruskirjan allekirjoittajia ja mitätöimään asiakirjan merkitystä voimakkaalla vastapropagandalla. Toinen esimerkki on salaisen poliisin joskus jopa naurettavan pakkomielteiseksi yltyntä Havelin jahtaaminen ja hänen kotiarestinsa.

¹²¹ Havel 1978, 39, 43, 45.

¹²² Kivikoski 1998, 54.

¹²³ Kivikoski 1998, 55.

¹²⁴ Havel 1984, 156.

¹²⁵ Havel 1978, 41–44; Kivikoski 1998, 53–55.

Itä-Euroopan kansandemokratioissa totuudessa elävät yksilöt saivat helposti otsaansa toisinajattelijan leiman. Vaikka aikana, jolloin Havel kehitteli ajatuksistaan post-totalitarismista ja sen vastustamisesta, suurin osa valheiden kuoren murtaneista henkilöistä oli toisinajattelijoina – ihmisiä, jotka olivat päättäneet elää totuudessa ja myös ilmaisivat kriittiset mielipiteensä julkisesti – eivät kaikki yritykset elää totuudessa olleet kuitenkaan heidän varassaan. Yhteiskunnan hiljaisissa riveissä oli nähtävissä monia pieniä yrityksiä elää totuudessa. Tällaisia saattoivat olla yksinkertaisesti vappumarssilta poisjääminen tai radion sulkeminen Husákin puheen aikana. Nämä teot eivät koskaan nousseet suuren yleisön tietoisuuteen, mutta ne olivat silti hiljaista järjestelmän manipulaation vastustamista. Tällaiset yritykset eivät myöskään koskaan vaikuttaneet yhteiskunnan yleiseen ilmapiiriin tai saaneet vallanpitäjiä paniikkiin, mutta yksittäisille henkilöille tällaisella totuudessa elämisellä oli suuri merkitys: he tiesivät tehneensä jotain, jonka kautta he saivat elää ihmisarvoisempaa elämää.¹²⁶

3.4. Moraalipolitiikka – vastuuta omista tekemisistä

Antipoliittisen politiikan kolmas pääteesi, totuuden ja totuudenpuhuminen lisäksi, oli moraalinen. Havel näki, että post-totalitarismissa ihmiskunta oli joutunut kriisiin. Se johtui siitä, että ideologian riivaamana ihminen oli vieraantunut omasta *luonnostaan* (natural world tai *Lebenswelt*), erkaantunut ihmisenä olemisen alkulähteiltä ja menettänyt kosketuksensa omaan identiteettiinsä. Ihmiskunnan kriisi näkyi Havelin mielestä hyvin muun muassa Tšekkoslovakian poliittisessa elämässä. Johtajat ja hallitsijat, jotka kerran olivat olleet oikeita persoonia – ihmisiä, joilla oli tunteet, ja jotka suhtautuvat tehtäviinsä vastuuntuntoisesti – oli nyt ”korvattu viattomilla byrokraateilla, jotka olivat viattoman vallan nimettömiä työkaluja”. Samalla tavalla kuin ideologia teki kansalaisista automaatteja, jotka tottelivat sokeina sen käskyjä, niin se myös eväsi vallanpitäjiltä heidän luonnollisen käyttäytymisensä, heidän inhimillisyytensä.¹²⁷ Havelista kriisi voitiin ratkaista sillä, että jokainen ihminen eläisi vastuuntuntoisesti, ottaisi vastuun omista tekemisistään ja käyttäytyisi niin kuin ihmisten pitää käyttäytyä. Se vaatisi kuitenkin jonkun radikaalin teon; ihmisen oman oivalluksen siitä, että jokaisen meistä täytyi olla vastuussa tekemisistämme. Havel kutsui tätä oivallusta myös *eksistentiaaliseksi vallankumoukseksi*. Eksistentiaalinen vallankumous oli tila, jossa ihminen näki nenäänsä pidemmäl-

¹²⁶ Havel 1978, 64–65.

¹²⁷ Havel 1984, 143–144.

le ja kykeni ottamaan vastuun siitäkin, mikä ei välttämättä koskenut häntä tai uhraamaan omasta erityisintresseistään *yleisen edun hyväksi*.¹²⁸

Havel itse osoitti esimerkillään kuinka antipoliittista politiikkaa voidaan noudattaa käytännössä. Nimenomaan juuri vastuu sai Havelin loppuvuodesta 1989 suostumaan maansa presidenttiehdokkaaksi. Vaikka hän oli koko elämänsä vastustanut vallanpitäjiä eikä missään nimessä halunnut olla mukana politiikassa, tuntui hänestä vastuuntunnottomalta ensin kritisoida vuosikausia kommunistista hallintoa ja sen jälkeen, kun tuo hallinto oli kaatunut olla hyväksymättä mahdollisuutta osallistua jonkun paremman luomiseen.¹²⁹ Havel suostui presidentiksi, koska hän koki vallankumousjohtajana ja pitkäaikaisena kommunistihallinnon vastustajana pystyvän auttamaan maataan ja maanmiehiään vallankumouksen jälkeisessä tilanteessa paremmin kuin kukaan muu. Vielä myöhemmin, vuonna 1992, kun Havel pohti sitä, pitäisikö hänen asettua kolmannen kerran presidenttiehdokkaaksi, hän oli samojen kysymysten edessä: asettaako etusijalle rauhallinen ja vähemmän julkinen kirjailija-intellektuellin elämä vaiko kuunnella vastuuntunnon (”higher responsibility”) ääntä, joka jatkuvasti kuiskaa hänen korvaansa, että työ presidenttinä ei ole vielä tehty ja että hänen velvollisuutensa on jatkaa? Myös tuolloin Havel pysyi uskollisena antipoliittiselle politiikalleen, suostui presidenttiehdokkaaksi, ja hänet valittiin uudelleen Tšekkoslovakian presidentiksi.¹³⁰

Havelin peräänkuuluttama eksistentiaalinen vallankumous ei kuitenkaan tapahtunut itsestään, vaan se oli jokaisen yksilön henkilökohtainen oivallus. Ihmisen oli ensin itse huomattava se valtava petos, jonka hän teki itselleen palvellessaan jotain (ideologiaa), joka laittoi hänet toimimaan vastoin hänen omaa luontoaan.¹³¹ Antipoliittinen politiikka korostikin selkeästi *individualismia*, sillä muutoksen ja halun elää totuudessa oli lähdettävä jokaisesta yksilöstä itsestään. Havel huomautti kuitenkin eräässä vankilakirjeessään, että vaikka päätös elämämuutoksesta tehdään yksin, ei ihminen päätöksen jälkeen ollut yksin muutosten tiellä. Hän huomaa pian eksistentiaalisen vallankumouksen jälkeen, että valheellinen post-totalitaarinen elämäntapa oli sokeuttanut hänet niin, ettei hän ennen eksistentiaalisen vallankumousta ollut huomannut niitä, jotka olivat valinneet ns. ”toisen tien”.¹³² Mikko Kivikoski kirjoittaa kirjasaan *Keski-Eurooppa: Utopiasta todellisuuteen?*, että Itä-Euroopan toisinajattelijat kehottivat

¹²⁸ Havel 1990, 20; Havel 1988, 368–369; katso myös Havel 1988, 293–294.

¹²⁹ Havel 1992c, xv–xvi; katso myös Havel 1990c, 44.

¹³⁰ Havel 1992e, 129–130.

¹³¹ Havel 1988, 367–369.

¹³² Havel 1988, 369.

ihmisiä pysähtymään ja miettimään perusteellisesti olemassaoloaan. Ihmisten tuli asettaa arvonsa uuteen järjestykseen, suhteuttaa itsensä uudelleen ympäröivään maailmaan ja pohtia moraalien merkitystä omia päätöksiä tehtäessä.¹³³ Sitä kautta ihmiset ymmärtäisivät post-totalitarismin valheellisuuden ja oivaltaisivat eksistentiaalisen vallankumouksen tarpeellisuuden.

Jos esipoliittisen ajattelutason aktivoituminen (oivallus halusta elää totuudessa) mahdollisti post-totalitaarisen järjestelmän kumoamisen, oli yksilöiden eksistentiaalinen vallankumous tärkeää Havelista yhteiskunnan *moraalisen uudelleenorientoitumisen* kannalta. Moraalinen uudelleenorientoituminen tarkoitti sitä, että ihmisten suhde arkipäivän elämänmenoon piti uudistua. Järjestely lähtisi ennen muuta inhimillisistä tekijöistä, ei niinkään poliittisista yhteyksistä. Ihmisen tulisi olla kaikkien rakenteiden, myös taloudellisten rakenteiden, mitta eikä päinvastoin. Havelille arvojen, kuten luottamus, avoimuus, vastuu, solidaarisuus ja rakkaus rehabilitointi kuului olennaisesti tähän uudelleenjärjestelyyn¹³⁴. Tässä ajatuksessa tulevat selvästi esille Havelin moraalikäsitteet.

*”Meidän ei pidä hävetä ominaisuuksiamme kuten rakkaus, ystävyys, solidaarisuus, sympatia ja suvaitsevaisuus, vaan päinvastoin: meidän täytyy vapauttaa nämä inhimillisyytemme fundamentaaliset ulottuvuudet niiden yksityisestä vankeudesta ja hyväksyä ne ainoina oikeina merkityksellisen ihmisyyhteyden lähtökohtina.”*¹³⁵

Olennaista on huomata, että vaikka moraalinen uudelleenorientoituminen oli ajankohtaista post-totalitaarisessa yhteiskunnassa, oli ja on se edelleen ajankohtainen myös demokraattisessa yhteiskunnassa. Havel ihmettelikin presidenttinä sitä, miten vapauden paluu paikkaan, joka oli jo valmiiksi moraalisesti poissa tolaltaan aiheutti suuren ihmispaheiden räjähdysen: vaikka yhteiskunta oli vapauttanut itsensä pakkopaidasta, se käyttäytyi silti huonommin kuin silloin, kun se oli vielä kahlittuna. Tästä osoituksena oli muun muassa rikollisuuden kasvu kommunismista vapautuneissa Itä-Euroopan maissa. Vuonna 1991 Havel selitti tämän reaktion sillä, että uudenlainen vapaasti toteutettu vastuu yhteiskunnasta ja sitä kohtaan ei ollut vielä 1990-luvun alussa kehittynyt vapaassa Tšekkoslovakiassa.¹³⁶

Jotta yhteiskunnasta tulisi Havelin ihannoima moraalisesti puhdas yhteiskunta, moraalisen uudelleenorientoitumisen täytyisi tapahtua jokaisella elämänalueella. Puhuessaan vastavali-

¹³³ Kivikoski 1998, 57.

¹³⁴ Havel 1978, 92–93; Havel 1984, 149–150.

¹³⁵ Havel 1984, 153–154.

¹³⁶ Havel 1991a, 1–2

tuna presidenttinä Yhdysvaltain kongressissa helmikuussa 1990 Havel painotti vastuun ja moraalien merkitystä kaikkialla elämässä. Hänen näki ympäristöuhot sekä kasvavat yhteiskunnalliset, etniset ja kulttuurien väliset konfliktit osana ihmisten vastuuntunottomuutta ja valitteli, etteivät ihmiset vielääkään osanneet asettaa moraalialia, politiikan, tieteen ja talouden edellä.¹³⁷ Enimmäkseen Havel käsitteli kuitenkin kirjoituksissaan uudelleenorientoitumista politiikassa, sillä hänestä poliitikot kuvastavat parhaiten koko yhteiskuntaa. Esimerkiksi kun post-totalitaarinen hallinto pyrki nostamaan esiin yhteiskunnan huonoja puolia, kuten itsekkyyks, kateus ja viha, tuli kansalaisista juuri tällaisia. Vallanpitäjät olivat siten hänen mukaansa vastuussa siitä, millaiseksi koko yhteiskunta muodostui. Presidenttinä Havel halusi painottaa sitä, että ne, jotka ovat mukana politiikassa kantoivat vastuuta myös yhteiskunnan moraalilaisesta tilasta ja siksi heidän täytyi myös etsiä yhteiskunnasta sen parhaita puolia sekä kehittää ja vahvistaa niitä.¹³⁸ Havelia on kutsuttu naiiviksi unelmoijaksi, joka yritti yhdistää jotain sellaista, mikä on mahdotonta: politiikka ja moraalii, mutta hänellä oli kuitenkin vastaus valmiina tällaisiin kommentteihin:

*”Ne, jotka väittävät, että politiikka on pääasiassa vallan ja yleisen mielipiteen manipulointia ja, että siinä ei ole tilaa moraalille, ovat väärässä. Poliittinen juonittelu ei ole oikeaa politiikkaa. Sitä kautta voi päästä pääministeriksi, mutta maailmaa sillä ei voi parantaa.”*¹³⁹

Havel ajattelikin, että politiikka aidoimmillaan oli toisten *ihmisten palvelemista*. Kun poliitikot ajattelevat päätöksiä tehdessään myös päätöstensä vaikutuksia, on se oikea tapa tehdä politiikkaan. Post-totalitarismissa vallanpitäjät unohtivat tämän ja se näkyi Havelista parhaiten Tšekkoslovakian ympäristöuhoina. Peltoihin kylvettiin valtavat määrät myrkyllisiä lannoitteita, jotta ne saataisiin tuottamaan paremmin. Samoin kivihieillä energiaa tuottavat teollisuuslaitokset päästivät ilmoille valtavia saastepilviä, jotta ne pystyisivät valmistamaan yhä enemmän tavaroita. Vallanpitäjät ajattelivat vain tuottavuutta ja kiintiöitä, eivät lannoitteiden tai saasteiden aiheuttamia tuhoja ympäristölle ja ihmisille.¹⁴⁰ Ensimmäisessä uuden vuoden puheessaan vuonna 1990 Havel painottikin moraalien merkitystä uuden poliittisen kulttuurin luomisessa Tšekkoslovakiassa:

”– – politiikan pitäisi olla halua vahvistaa yhteisön hyvinvointia ennemmin kuin tarvetta huijata tai raiskata sitä. Opettakaamme itsellemme ja toisillemme, että politiikan ei tarvitse olla vain sen osaamista mikä on mahdollista, varsinkin, jos se tarkoittaa spekulointia, laskelmointia, keinottelua, salaisia sopimuksia ja pragmaattista taktikointia vaan,

¹³⁷ Havel 1990c, 43–44.

¹³⁸ Havel 1991a, 4.

¹³⁹ Havel 1991a, 5–6.

¹⁴⁰ Katso esim. Puukko 1995, 62–65; Glenny 1993, 32.

*että se voi olla jopa mahdottoman taitamista, nimittäin itsensä ja maailman parantamista”.*¹⁴¹

Politiikan juuret olivat siis moraalissa, koska Havelista politiikka oli vastuuta, joka ilmaistaan tekemisien kautta. Ongelmaksi Havelin moraalipoliittisessa ajattelussa nousee muun muassa se, kuka määrittelee sen, mikä on oikein ja mikä väärin tai missä menevät moraalin rajat. Havel selittää moraalinrajoja *olemassaolon muistilla* (Memory of Being), joka on ikään kuin yleinen rekisteri, jonne kaikki ihmisten teot kasataan ja jonne ne jäävät ikuisiksi ajoiksi muistiin. Olemassaolon muistissa teot myös arvioidaan ja niille annetaan merkitys. Havelin mukaan ihmisten ”yläpuolella” oli siis olemassa jokin joka tarkkailee heidän tekemisiään. Koska ihmiset tiesivät, että tällainen rekisteri oli olemassa, he tekivät vain tekoja, jotka kokivat oikeaksi, joiden tarkoituksen he tiesivät ja joita he voivat puolustaa. Havelista aito vastuuntunto oli selitettävissä sillä, että ihmiset tiesivät, ettei heidän kuolemansa lopeta mitään vaan tiedot heidän tekemisistään säilyvät rekisterissä myös heidän kuolemansa jälkeen.¹⁴² Havelin ajatukset moraalipolitiikasta vaikuttavat uskonnollisilta ”kohtele lähimmäistäsi niin kuin toivoisit muiden kohtelevan sinua” -sääntöineen, mutta hän torjui kuitenkin viittaukset kristinuskoon.

*” – en voi puhua jumalasta tässä yhteydessä: jumala iloitsee, raivoaa, rakastaa, haluaa, että häntä palvotaan. Lyhyesti sanottuna minusta hän käyttäytyy aivan liiaksi kuten ihminen. Tiedän kuitenkin, että tämä ajatus on paradoksaalinen: jos jumala ei ole siellä paikassa, josta puhun, kuulostaa kaikki tämä pelkältä abstraktilta hölynpölyltä. Mutta mitä minä sille voin tehdä?”*¹⁴³

Moraalipolitiikkaa on vaikea noudattaa, sen Havel totesi presidenttinä useaan kertaan, mutta hän myönsi kuitenkin, ettei ole missään tapauksessa hylännyt ajatuksiaan.¹⁴⁴ Toisinajattelijana Havel noudatti antipoliittista politiikkaa valinnoillaan ja arkipäivän elämässä. Jo se, että hän valitsi toisinajattelun oli antipolitiikkaa käytännössä. Hänhän pyrki elämään totuudessa, vaikka ympärillä oleva yhteiskunta yritti pakottaa häntä koko ajan elämään valheessa. Toinen konkreettinen esimerkki Havelin käytännön antipolitiikasta on se, että hän oli kohtelias kaikille – myös vastustajilleen. Vaikka poliisit pyrkivät provosoimaan häntä kaikin keinoin, ei Havel sanonut heille poikkipuoleista sanaa. Havelin rauhallisella luonteella oli tässä varmasti osuutensa, mutta Havel myös arvosti poliiseja ihmisinä, ei robotteina tai automaatteina.

¹⁴¹ Havel 1990b, 18.

¹⁴² Havel 1988, 232–233; Havel 1991a, 6.

¹⁴³ Havel 1988, 233.

¹⁴⁴ Havel 1992d, xiii.

Konkreettisia esimerkkejä antipolitiikan toteuttamisesta Havelin kirjoituksissa on vasta presidenttiajalta. Toisinajattelijana hän tyytyi lähinnä teoretisoimaan, mikä saattoi johtua esimerkiksi siitä, että hän joutui kirjoituksissaan välttämään konkreettisia esimerkkejä ja kirjoittamaan tarkoituksella epäselvästi saadakseen elää edes jokseenkin rauhassa (ks. johdanto). Presidenttinä Havel joutui usein ristiriitaisiin tilanteisiin, kun hänen neuvonantajinsa neuvot eivät yleensä vastanneet hänen omaa tapaansa tehdä poliittisia päätöksiä. Havel näki itsellään kuitenkin yhden edun, joka teki moraalipolitiikan harjoittamisen hänelle helpommaksi. Hän ei tavoitellut valtaa tai halua roikkua vallankahvassa kynsin hampain, kuten Havelin mielestä monet muut poliittista juonittelua harrastavat poliitikot tekivät. Koska Havelilta puuttui tällainen vallanhimo, hän saattoi siksi täysin rauhassa toimia totuudenmukaisesti, elää totuudessa, ja näin ollen harjoittaa antipoliittista politiikkansa. Vuonna 1991, jolloin Havel oli ollut maansa presidenttinä noin reilun vuoden, hän pohti mahdollisuuksiaan noudattaa antipolitiikkaa (ja moraalipolitiikkaa). Hän katsoi, että hän pysyi tekemään sitä kolmella eri tavalla. Ensinnäkin hän saattoi tuoda ajatuksiaan esille jatkuvasti, toistaa itseään ja painottaa moraalien merkitystä jokapäiväisessä elämässä. Havel on todennut, että ihmisten hyvätahto pitää kaivaa esille ihmistä, ja hän uskoi, että sen löytymistä edesauttoi se, että ihmiset huomasivat maan johtajien elävän moraalisesti oikein. Toisin sanoen Havel koki voivansa esimerkin avulla parantaa kansalaisten moraalaa. Toiseksi Havel pyrki luomaan positiivisen ilmapiirin politiikkaan. Tuo ilmapiiri olisi avoin, suvaitsevainen ja siinä vallitsi yhteisymmärrys. Sitä kautta Havel ei erottuisi niin selkeästi muista vaan hän pysyisi vaikuttamaan päätöksiin psykologisesti. Kolmantena vaihtoehtona hänellä oli poliittisessa päätöksenteossa tuoda jatkuvasti esille omat antipoliittiset ajatuksensa ja toimia niiden mukaan.¹⁴⁵

Näistä kolmesta vaihtoehdosta viimeisin on se, missä presidentti Havel pääsi konkreettisiin tuloksiin. Esimerkiksi, kun Tšekkoslovakiassa alettiin rakentaa demokratiaa ja vapaata markkinataloutta, painotti Havel – toki toisinajattelijalle tyypillisesti – myös yhteiskunnan pehmettä arvoja. Vaikka hän oli tiiviisti mukana politiikassa, oli myös kulttuurilla Havelin mielestä tärkeä rooli post-kommunismissa. Hänestä tärkeää ei ollut miettiä yksinomaan sitä, miten Tšekkoslovakian talous saataisiin kuntoon, vaan myös sitä, kuinka tavalliset ihmiset voisivat parantaa elämänlaatuaan.

”Kuinka tärkeää tahansa onkin saada maamme talous jaloilleen, se ei todellakaan ole ainoa tehtävä, jonka edessä olemme. Yhtä tärkeää on tehdä kaikki mahdollinen jokapäi-

¹⁴⁵ Havel 1991a, 8–10.

*väisen elämän yleisen kulttuurillisen tason (the general cultural level of everyday life) parantamiseksi.”*¹⁴⁶

Kulttuurilla Havel ei kuitenkaan tarkoittanut pelkästään korkeakulttuuria, kuten taidetta tai kirjallisuutta, vaan korosti ihmisten välisen kanssakäymisenkulttuuria, jonka tarkoituksena on luoda keskinäistä kunnioitusta ja vastuuta. Käytännössä tämä tarkoitti elintapojen ja ihmisten välisten suhteiden uudistamista. Havel otti esimerkiksi sairaanhoitajat ja maanviljelijät: hänestä kukaan ei voi väittää, että vain korkeasti palkattu sairaanhoitaja hoitaa potilaitaan paremmin kuin heikommin palkattu tai, että vain hyvin toimeentuleva maanviljelijä pitää karjastaan hyvää huolta. Sen sijaan jos sairaanhoitaja huolehtii potilaistaan vastuuntuntoisesti palkkatasostaan huolimatta ja maanviljelijä hoitaa karjaansa huolella, on kaikkien elämäntila parantunut. Tämä oli Havelista selkeä tapa toteuttaa moraalipolitiikkaa käytännössä. Hän meni ajatuksissaan jopa niin pitkälle, että ihmisten jokapäiväisen elämän parantamisella voitaisiin samalla vauhdittaa myös maan taloudellista kehitystä.¹⁴⁷

Moraalipoliitikko Havel joutui kuitenkin useasti myös antautumaan muun muassa parlamentin edessä. Esimerkiksi vuoden 1991 lokakuussa Havel joutui hankalaan tilanteeseen, kun parlamentti hyväksyi lakialoitteen, jossa kiellettiin entisten kommunistien (niiden, jotka vahingoittivat ihmisoikeuksia) toiminta hallinnollisissa tehtävissä. Havel myönsi ymmärtävänsä, että ihmisillä saattaa olla vaikeuksia asioida sellaisten virkamiesten kanssa, jotka työskentelivät post-totalitaarisen hallituksen alaisuudessa, mutta samalla hän kuitenkin katsoi, ettei tällainen laki ole moraalisesti oikein. Havel ratkaisi tilanteen sillä, että hän allekirjoitti lakialoitteen, mutta ehdotti samalla parlamentille, että se tekisi lakiehdotukseen muutoksia.¹⁴⁸ Havelin kokemus osoittaa, ettei moraalipolitiikan harjoittaminen ole yksinkertaista tai helppoa, mutta hän ei kuitenkaan ole menettänyt uskoaan siihen vaan on edelleen vakuuttunut, ettei politiikon tarvitse toimia moraalittomasti, jos hän ei halua. Kommunistolaki-tapauksessakin Havel saattoi toimia omien moraalikäsitystensä mukaisesti, mutta koska enemmistö toimi näiden käsitysten vastaisesti, ”moraalittomasti”, ei moraalipolitiikka toiminut hänen toivomallaan tavalla. Esimerkki kuvastaa hyvin antipolitiikan idealistista luonnetta: tilanne, jossa kaikki poliitikot ajattelisivat samalla tavalla moraalisesti oikein on mahdoton. Se kuvaa myös sitä, miten vaikea on määrittellä ”oikeanlaisen” moraalin rajat.

¹⁴⁶ Havel 1991a, 14–15.

¹⁴⁷ Havel 1991a, 14–15.

¹⁴⁸ Havel 1992a, 8.

3.5. Kansalaisyhteiskunta ja sen rakentaminen

Jos antipolitiikan perusteeksi oli totuudessa eläminen niin antipolitiikan päämääränä oli *kansalaisyhteiskunnan muodostaminen*. Kivikosken mukaan kansalaisyhteiskunta (civic society) ymmärretään usein valtion vastakohtana, mutta hänestä tällainen ajattelutapa oli liian yksioikoinen. Hedelmällisempää olisi sen sijaan ymmärtää kansalaisyhteiskunta modernimmassa mielessä. Tällöin kansalaisyhteiskunnalla viitataan ihmisten yksityisesti ja vapaaehtoisesti organisoimaan toimintaan, joka tapahtuu valtion ”ulkopuolella”, mutta ei kuitenkaan täysin irrallaan valtion institutionaalista viitekehyksestä.¹⁴⁹ Vaikka Havel ei suoranaisesti missään vaiheessa määritellytkään käyttämänsä kansalaisyhteiskunta-termiä on tämä nimenomaan, se millaiseksi Havel teksteissään kuvaa kansalaisyhteiskunnan.

Antipolitiikan elämänohjeiden – totuus, totuudessa eläminen ja moraalit – avulla Itä-Euroopan toisinajattelijat Havelin johdolla pyrkivät post-totalitaarisen järjestelmän asteittaiseen purkamiseen. Kansalaisyhteiskunnan muodostamistavoite oli tässä keskeisellä sijalla.¹⁵⁰ Koska Havelin mukaan post-totalitaarinen järjestelmä oli paha ja valheellinen, olisi juuri kansalaisyhteiskunta se paikka, jossa totuudessa elävät ihmiset kohtaisivat. Totuudessa elämisen periaatetta noudattavalle yksilölle ei löytynyt sijaa valtion rakenteissa, ja siksi totuudessa elävien ihmisten oli itse muodostettava paikka, jossa totuudessa eläminen oli mahdollista. Kansalaisyhteiskunta oli juuri tämä paikka. Antipolitiikan korostama totuudessa eläminen muuttui siis julkiseksi toiminnaksi kansalaisyhteiskunnan rakenteissa. Havel kutsuikin kansalaisyhteiskuntaa ”totuudessa elämisen korkeimmaksi muodoksi”.¹⁵¹ Kivikoski taas on osuvasti kutsunut Havelin kansalaisyhteiskuntaa ”totuudessa elävien yksilöiden yhteiskunnalliseksi areenaksi”¹⁵².

Havelin kansalaisyhteiskunta rakentui post-totalitaarisen valtion rinnalle syntyvistä *rinnakkaisista rakennelmista*¹⁵³. Ne muodostivat ns. ”toisen kulttuurin”¹⁵⁴, jolla tarkoitetaan itsenäistä

¹⁴⁹ Kivikoski 1998, 63.

¹⁵⁰ Kivikoski 1998, 60.

¹⁵¹ Havel 1978, 78–79.

¹⁵² Kivikoski 1998, 63–64.

¹⁵³ *Rinnakkaiset rakenteet* (parallel structures) on alunperin filosofi, matemaatikko, toisinajattelija Václav Benda'n käsite. Hän oli Havelin läheinen ystävä, josta tuli vallankumouksen jälkeen Liittoparlamentin edustaja ja Kristillisdemokraattisen puolueen puheenjohtaja.

¹⁵⁴ *Toinen kulttuuri* (second culture) on undergroundjohtaja Ivan Jirousin käsite. Alun perin hän tarkoitti termillä vain underground-rockmusiikkia ja siihen liittyviä tapahtumia, mutta myöhemmin sitä käytettiin yleisesti tarkoit-

ja alistettua kulttuuria, ja joka haastaa ”ensimmäisen”, virallisen kulttuurin. Vastaavia yhteiskunnan itsenäisen elämän rakennelmia syntyi myös muille elämänaloille, kuten talouteen (toinen talous), koulutukseen (toinen koulutus), politiikkaan (toinen politiikka) jne., jotka taas haastoivat omat viralliset elämänalansa. Rinnakkaiset rakennelmat syntyivät, kun ihmiset, jotka ovat päättäneet elää totuudessa, alkoivat muodostaa omaa virallisesta yhteiskunnasta itsenäistä elämäänsä. Vähitellen nämä rinnakkaiset järjestelmät sitten valtaisivat tilaa post-totalitaariselta järjestelmältä. Huomattavaa kuitenkin on, ettei esimerkiksi ”toinen kulttuuri” ollut mikään erillinen yhteisö, vaan nämä samat ihmiset elivät tuiki tavallista elämää, kävivät kaupassa ja pankissa siinä missä muutkin tšekkoslovakialaiset. Ainoana erona oli se, etteivät nämä ihmiset suostuneet laittamaan ikkunaansa sitä ”*Maaailma työläiset, yhdistykää!*” -julistetta.¹⁵⁵

Rinnakkaiset järjestelmät edustivat kaikkein selvintä tapaa elää totuudessa. Havelin esimerkit rinnakkaisista järjestelmistä olivat lähinnä kulttuurin alalta. Hänelle samizdat-julkaisut, yksityiset konsertit, teatteriesitykset ja näyttelyt edustivat juuri tällaista rinnakkaista järjestelmää. Myös politiikan alalla voitiin nähdä rinnakkaisia rakennelmia.¹⁵⁶ Mielestäni Peruskirja 77, vaikka se keskittyikin yhteiskunnallisiin asioihin ja ihmisoikeuksien vaatimukseen, oli hyvä esimerkki sellaiselta. Englantilainen historioitsija Timothy Garton Ash ehdotti myös, että esimerkiksi Itä-Euroopan kansandemokratioissa laajana vaikuttanut mustan pörssin kauppa olisi ollut yksi esimerkki talouden alan rinnakkaisesta rakenteesta. Hänestä se oli ”kadunmiehen harjoittamaa antipolitiikkaa”. Mustan pörssin kauppa oli kyllä kritiikkiä systeemiä kohtaan, mutta toisinajattelijat suhtautuvat siihen kuitenkin varauksellisesti, sillä mustan pörssin kauppa ja antipolitiikan perusteet – totuudessa eläminen ja moraali – olivat jyrkässä ristiriidassa keskenään.¹⁵⁷ Koulutuksen alalta virallisen koulutuksen haastavia rinnakkaisia rakennelmia olivat esimerkiksi ulkomaanyhteyksien kautta tapahtuva itsenäinen opiskelu tai puolalainen ns. ”lentävä yliopisto”. Molemmissa tapauksissa opiskeltiin aineita, jotka olivat tabuja post-totalitaarisessa yhteiskunnassa.¹⁵⁸

Kivikoski kritisoi kansalaisyhteiskunnan ajatusta voimakkaasti ja sanoi sen olevan ”idealistinen rakennelma, jonka kosketuspinta todellisuuteen oli niukka”. Hän perusteli mielipidettään

tamaan kaikkia itsenäisen ja alistetun kulttuurin osa-alueita, kuten mm. taiteita sekä humanistisia ja yhteiskuntatieteitä.

¹⁵⁵ Havel 1978, 78, 80.

¹⁵⁶ Havel 1978, 78-79

¹⁵⁷ Ash 1986, 209.

sillä, että Tšekkoslovakiassa ja osittain Unkarissakin oli tiettyjä rinnakkaisia rakenteita, mutta nämä eivät hänestä mitenkään viitanneet todellisen kansalaisyhteiskunnan olemassaoloon. Sen sijaan esimerkiksi Puolassa kansalaisyhteiskunta-käsite oli lähempänä arkipäivää. Kivikoski viittaa tässä Adam Michnikiin, jonka mukaan KOR-liikkeen syntyminen 1970-luvun puolivälissä oli ensimmäinen konkreettinen osoitus kansalaisyhteiskunnan muodostumisesta. KOR-liike, josta myöhemmin syntyi Solidaarisuus-liike sisälsi Kivikosken mukaan kansalaisyhteiskunnan piirteitä. Se syntyi kansalaisten omasta aloitteesta ja se haastoi vallitsevan järjestelmän. Se oli myös yhteiskunnallisilta vaikutuksiltaan laajempi kuin esimerkiksi Havelin kulttuurin ja intellektuellien piirissä vaikuttaneet rinnakkaiset rakenteet.¹⁵⁹

Vuonna 1978 ilmestyneessä *The Power of the Powerless* -esseessä Havel arveli, ettei sekä yhteiskunnan ”itsenäisen elämän” että ”virallisen elämän” toisistaan täysin erillinen rinnakkaiselo onnistuisi. Totuudessa eläminen oli aina uhka post-totalitaariselle järjestelmälle. Tulevaisuudessa Havel näkikin kaksi vaihtoehtoa. Yksi vaihtoehto oli, että post-totalitaarinen yhteiskunta jatkaisi voimistumistaan, jolloin totuudessa eläminen häviäisi kokonaan. Toisen mukaan itsenäinen elämä valtaisi yhä enemmän tilaa ja vaikuttaisi sitä kautta yhteiskuntaan.¹⁶⁰ Jälkeenpäin tiedämme, että näistä kahdesta jälkimmäinen vaihtoehto toteutui Itä-Euroopassa vuonna 1989, vaikkakaan ei ehkä aivan Havelin ajatteleamalla tavalla. Mielenkiintoista kuitenkin on, että Havel uskalsi jo vuonna 1978 ajatella tällaisen vaihtoehdon mahdollisuutta.

Vaikka Havel puhui paljon virallisen yhteiskunnan haastavista rinnakkaisista rakennelmista, hänellä ei varsinaisesti ollut valmiina tiettyä poliittista ohjelmaa siitä, millainen hänen ihaneyhteiskuntansa olisi. Se olikin Kivikosken mielestä Havelin yhteiskunnallisen ajattelun suurin puute. Antipoliitikka tai kansalaisyhteiskunta eivät tarjonneet valtiososialismille varteenotettavaa vaihtoehtoa. Niiden tarkoituksena oli lähinnä vaikuttaa ihmisten ajattelutapaan, kehittää heidän omatoimisuuttaan ja ennen kaikkea valmistaa ihmisiä yhteiskunnalliseen muutokseen. Toisaalta Havel uskoi ihmisten esipoliittiseen ajattelutason aktivoitumiseen ja sen mukana tapahtuvaa eksistentiaaliseen vallankumoukseen. Ehkä Havel ajatteli, että näiden jälkeen ei enää tarvittu selkeää poliittista ohjelmaa, koska eksistentiaalisen vallankumouksen myötä elämä kääntyisi automaattisesti oikealle radalleen. Kokonaisvaltaisen poliittisen

¹⁵⁸ Katso esim. Havel 1978, 83.

¹⁵⁹ Kivikoski 1998, 65–66.

¹⁶⁰ Havel 1978, 88.

ohjelman puuttumisesta huolimatta Havelin yhteiskunnallinen ajattelu sisälsi kuitenkin myös tiettyjä selkeitä toimintamalleja ja periaatteita. Väkivallattomuus ja ihmisoikeuksien korostaminen olivat esimerkkejä sellaisia periaatteista, joita kaikki 1970- ja 80-lukujen toisinajattelijat kannattivat.¹⁶¹ Nämä periaatteet näkyivät selvästi niin Havelin toiminnassa post-totalitarismin aikana kuin vuoden 1989 vallankumouksessa Tšekkoslovakiassa. Vaikka Havelilla ei ollut selvästi ilmaistua poliittista tai yhteiskunnallista ohjelmaa, hahmotteli hän kuitenkin esseissään muutamia ajatuksia siitä, millaisia asioita hän haluaisi nähdä tulevaisuuden yhteiskunnassaan.

Havelin mukaan kansalaisyhteiskunnan rakenteet samoin kuin organisaatiot syntyivät luonnollisesta tarpeesta ja kuihtuivat pois sitten, kun niiden tavoite oli saavutettu. Ne eivät siis olleet riippuvaisia vallitsevan järjestelmän rakenteista. Se, että uudelleenorientoitumisessa syntyi uusia rakenteita viittasi Kivikosken mukaan Havelin ajattelussa siihen, että uusi yhteiskunnallinen järjestys ei kehittynyt vanhan järjestelmän pohjalle, vaan loi ihan uudet rinnakkaiset rakennelmansa.¹⁶²

Mitään rajoituksia rakenteiden muodostumiselle ei saanut asettaa, mutta vallan keskittyminen piti sen sijaan estää. Johtajien auktoriteetti täytyikin Havelin mielestä nousta heidän persoonallisuudestaan eikä heidän paikastaan nomenklatuurassa.¹⁶³ Havel ehdottikin, että demokraattisesti valittuun ja yleiseen mielipiteeseen nojaavaan poliittiseen elimeen valittaisiin ihmisiä, ei puolueita.¹⁶⁴ Presidentti Havelia kritisoitiin myöhemmin siitä, että hän halusi turhan ärhäkkäästi jarruttaa puolueiden toimintaa. Hän ei kuitenkaan vastustanut puoluepolitiikkaan sinänsä, sillä se olisi demokratian vastaista. Sen sijaan hän vastusti puolueiden liiallista poliittista valtaa. Havelista puolueiden vallan korostaminen saatoi johtaa muun muassa siihen, että itse puolueiden edut tulevat tärkeämmiksi kuin yhteiskunnan ja kansalaisten edut.¹⁶⁵ Tällaisen näkökannan kehittymiseen vaikutti varmasti se, että post-totalitaarisessa yhteiskunnassa kommunistisen puolueen merkitys korostui, eikä Havel halunnut joutua uudelleen samanlaisen tilanteeseen.

¹⁶¹ Kivikoski 1998, 68.

¹⁶² Kivikoski 1998, 82.

¹⁶³ Havel 1978, 93.

¹⁶⁴ Havel 1990a, 19.

¹⁶⁵ Havel 1991b, 53–54.

Poliittisten rakenteiden lisäksi myös taloudellisten yksiköiden täytyisi uudistaa suhteensa ihmiseen. Jokaisen työntekijän työllä tulisi olla inhimillinen sisältö ja merkitys. Yritysten tulisi myös olla mitoiltaan inhimillisiä, jotta ihminen voisi työskennellä niissä ihmisenä, olentona, jolla on sielu, ei sieluttomana robottina. Työntekijöitä pitäisi arvostaa yhtä lailla kuin työnantajaa ja yritysten menestyminen riippuisi yhtä paljon siellä työskentelevistä ihmisistä kuin yrityksen omistajista. Havelista tämä oli erityisen tärkeää, sillä silloin työntekijät huomaisivat, että sillä mitä ja miten he tekevät työnsä on väliä. Post-totalitarismin virhe Havelista oli se, että ihmiset menettivät jotain tärkeää: käsityksen siitä, että heidän työnsä merkitsee jotakin.

*”Heidän työnsä hukkui valtionalouden massiiviseen kitaan eikä heillä ollut mitään hajua siitä oliko heidän työstään hyötyä vain menikö se täysin hukkaan. Kansalaisista tuli – – valtava robottien armeija, joka toteutti suunnitelmia ja kiintiöitä, mutta jolla ei ollut mitään kontrollia oman työnsä tuloksista.”*¹⁶⁶

Tässä voidaan nähdä kritiikkiä myös länsimaisia suuryrityksiä kohtaan. Havel ei nimittäin uskonut, että siirtyminen kapitalismiin korjaisi tilannetta, sillä suunnattomat integroituneet ja kansainväliset yritykset muistuttavat sosialistisia maita. Hän sanoikin kallistuvansa sellaisen taloudellisen järjestelmän kannalle, jonka pohjana olisi mahdollisimman monia pieniä ja rakenteeltaan erilaisia yrityksiä.¹⁶⁷

3.6. Muutoksen jälkeinen Eurooppa – Kolmas Eurooppa

Havel kutsui omaa moraaliin perustuvaa yhteiskuntajärjestelmäänsä *post-demokraattiseksi*.¹⁶⁸ Se noudatti hänen poliittista filosofiaansa ja seurasi antipoliittisen politiikan ja kansalaisyhteiskunnan teemoja. Hänen ajatuksensa vaikuttavat hyvin epämääräiseltä ja erittäin epärealistiselta toteuttaa, mutta on muistettava, ettei Havelin tarkoitus ollutkaan kirjoittaa uutta yhteiskuntateoriaa. Hänen pyrkimyksensä kansalaisyhteiskunnan muodostamiseen oli selkeästi Havelin kritiikkiä post-totalitaarisesta valtiota kohtaan. Siihen kuului kuitenkin kritiikkiä myös länsimaista kulutusyhteiskuntaa kohtaan.

Havel ei nähnyt moraalista rappiota ainoastaan post-totalitaarisessa systeemissä vaan myös läntisissä kulutusyhteiskunnissa. Kun idässä kritiikki hyökkäsi totalitaarisesta yksipuoluejärjestelmää vastaan, oli länttä kohtaan esitetty kritiikki ennen kaikkea teknologian, kulutusyhteis-

¹⁶⁶ Havel 1992b, 10.

¹⁶⁷ Havel 1990a, 16–18.

kunnan ja postmodernin elämäntavan arvostelua.¹⁶⁹ Lännessä materialistiset arvot ohittivat henkiset arvot:

*”Materialismi on ehkä idässä epäonnistunut ideologiana, mutta lännessä se on ilman muuta saavuttanut riemuvoiton elintapana. Vaurauden ja turvallisuuden lupauksen vastineeksi monet eurooppalaiset unohtivat aivan liian halukkaasti ajatuksen laajemmasta Euroopasta, sen henkisistä arvoista, humanistisista ihanteista ja älyllisestä yhteenkuuluvuudesta.”*¹⁷⁰

Moraalin ja henkisten arvojen laiminlyönti oli siten rinnastettavissa post-totalitaarisen järjestelmän arkipäivään, jossa ihmiset elivät valheessa. Kumpikaan järjestelmistä (post-totalitarismi tai kulutusyhteiskunta) ei Havelista ollut kestävä ratkaisu mahdollisen muutoksen jälkeisessä Keski-Euroopassa vaan hänellä oli kolmas vaihtoehto: moraalisiin perustuva post-demokraattinen yhteiskuntajärjestys. Tällainen yhteiskuntajärjestelmä oli mahdollista vain totuudessa elämisen avulla. Havelin kolmas vaihtoehto suuntautui näin ollen muutoksen jälkeiseen tilaan, jossa ihmisen moraalisiin perustuva uudelleenorientoituminen oli syrjäyttänyt vanhat rakenteet.¹⁷¹ Se etsi ns. kultaista keskitietä yhtäältä puoluesosialismin ja parlamentaarisen demokratian ja toisaalta komentotalouden ja markkinatalouden väliltä. Havelin ajatuksiin muutoksen jälkeisestä Euroopasta on mielenkiintoisia perehtyä nyt, kun yksi suuri muutos, siirtyminen kommunismista markkinatalouteen, on jo tapahtunut. Mikä tekee Havelin ajatuksista kuitenkin vieläkin mielenkiintoisempia on se, että Havel kirjoitti tästä muutoksen jälkeisestä Euroopasta jo 1980-luvulla, jolloin Itä-Euroopan mullistuksista ei ollut vielä tietoaakaan.

Jos tämä Havelin mainitsema muutos tapahtui vuonna 1989 niin hän itse pääsi aitiopaikalle, presidentiksi, toteuttamaan ja rakentamaan omalaistaan yhteiskuntaa. Yllätyksenä tullut poliittinen murros ja sosialismin romahdus jättivät Itä-Eurooppaan ideologisen tyhjiön, jonka poliitikoiksi muuttuneet toisinajattelijat¹⁷² täyttivät. Samalla toisinajattelijoiden yhteiskuntapoliittiset teemat ja tavoitteet julistettiin uusien demokratiaan pyrkivien valtioiden suunnannäyttäjiksi. Presidenttinä Havelikin halusi vallankumouksen jälkeisen uuden Tšekkoslovakian rakentuvan hänen hahmottelemansa yhteiskunta- ja politiikkakäsitysten mukaises-

¹⁶⁸ Havel 1978, 94.

¹⁶⁹ Katso esim. Havel 1984, 141–142, 144–146.

¹⁷⁰ Saarikoski 1994, 110; Saarikoski on lainannut Helsingin Sanomia, joka on haastatellut Havelia 23.3.1990 lehteen.

¹⁷¹ Kivikoski 1998, 81–82.

¹⁷² Vallankumouksen jälkeen esimerkiksi Tšekkoslovakiassa entisistä toisinajatteliijoista tuli ministereitä, kuten Jirí Dienstbier (ulkoministeri) tai liittoparlamentin jäseniä mm. Václav Bendasta, Dana Nemcovásta, Jirí Rumlsta ja Petr Uhlista.

ti.¹⁷³ Täydellisessä maailmassa Tšekissä eletäisiin nyt, reilu kymmenen vuotta muutoksen jälkeen, Havelin hahmottelemassa yhteiskunnassa. Vuonna 1992 julkaistussa artikkelissaan *A Dream of Czechoslovakia* Havel haaveili siitä Tšekkoslovakiasta, jollaisen hän haluaisi nähdä vuosituhannen vaihteessa. Haaveen mukaan elämisen ilmapiiri olisi muuttunut Tšekkoslova-kiassa. Kansalaiset olisivat varmoja itsestään ja kantaisivat yhdessä vastuuta yhteisistä asiois-ta. Muun muassa poliittinen ja yhteiskunnallinen elämä olisi harmonisoitunut, talouselämä elpynyt ja infrastruktuuria julkisista rakennuksista liikenneyhteyksiin olisi parannettu.¹⁷⁴

Havel halusi rakentaa taloudellisesti voimakkaan, mutta samalla myös henkisesti yhtenäisen ja tasapainoisen valtion. 1990-luvun alussa, kun Tšekkoslovakiassa suunniteltiin talousrefo-rmia markkinatalouteen siirtymiseksi Havel kantoi huolta muun muassa siitä, että markkinata-loudesta oli tulossa yhä useammalle ideologia. Tämä oli yksi osoitus siitä, kuinka vakavasti Havel suhtautui ideologioihin.

*”Tuntuu sekä vaarallista että naurettavaa kuinka monelle ihmiselle – – markkinatalo-udesta on yhtäkkiä tullut kultti, kokoelma dogmeja, jota puolustetaan ilman kompromisse-ja, ja josta on tullut jopa tärkeämpi kuin se, mitä talousjärjestelmän on tarkoitus palvella – elämä itse.”*¹⁷⁵

Tässä näkyy yhtäältä se, kuinka paljon Havel vastusti ideologioita, mutta toisaalta myös se, miten tärkeänä Havel piti sitä, että postkommunistista Tšekkoslovakiaa ei rakennettaisi min-kään ideologian pohjalle. Syynä näihin molempiin ajatuksiin – siihen, ettei Havel suostunut hyväksymään uutta ideologiaa – oli se, että Havel oli post-totalitarismissa nähnyt mihin ideo-logia pystyy ja pelkäsi sen valtaavan taas uudelleen ihmisten mielen. Muutamaa kuukautta edellistä kommenttia myöhemmin Havel kirjoittikin, että uskoi ideologiien ja doktriinien ajan olevan pian ohi. Globaalisuuden ja avoimen yhteiskunnan aikakauden taitekohdassa, jossa nyt elämme, *ideat* (ideas) ovat korvaamassa *ideologiat* (ideologies). Siksi hän presidenttinä halusi rakentaa valtion, joka perustuisi ideoihin, ei ideologiaan. Nämä ovat selvästi kaksi eri asiaa, sillä ideoihin perustuva valtio muun muassa kunnioittaa, päinvastoin kuin ideologian riivaama valtio (post-totalitarismi), ihmisiä yksilöinä, heidän kokemukseen pohjautuvaa yksilöllistä ajatteluaan ja vastuutaan.¹⁷⁶

¹⁷³ Kivikoski 1998, 97.

¹⁷⁴ Havel 1992b, 8–10.

¹⁷⁵ Havel 1991d, 65–66.

¹⁷⁶ Havel 1992f, 127–128.

Ulkopolitiikassa yksipuoluesosialismin romahdus mahdollisti entisille kansandemokratioille muodostaa Eurooppaan toisinajattelijoiden hahmotteleman idän ja lännen järjestelmistä poikkeavan systeemin, Kolmannen Euroopan. Kommunismista vapautuneet valtiot tekivätkin heti vallankumousten jälkeen tiivistä keskinäistä yhteistyötä. Yksi tällainen esimerkki on Puolan, Tšekkoslovakian ja Unkarin Visegrád-sopimus, jonka tehtävänä oli muun muassa auttaa jäsenmaita integroitumaan läntisen Euroopan taloudellisiin ja turvallisuuspoliittisiin rakenteisiin, Euroopan Unioniin ja Natoon. Havel uskoi vahvasti yhteistyön mahdollisuuksiin ja sen tuomiin hyviin tuloksiin ajatusleikeissään puhuessaan Visegrád-maista jopa Euroopan uusina Benelux-maina.¹⁷⁷ Tšekkoslovakian muu poliittinen johto koki yhteistyön kuitenkin poliittisesti negatiivisena taakkana ja Havel joutuikin ennen pitkää taipumaan todellisuuden edessä: keskieuropalainen yhteistyö ei ollut mahdollista esimerkiksi siksi, että Tšekkoslovakian talous kehittyi nopeammin kuin Puolan tai Unkarin talous. Vaikka Visegrád-maat saivatkin Naton jäsenyyden ja EU-ehdokkuuden yhtä aikaa, oli tulosten saavuttaminen helpompaa omaa tietä pitkin. Havelin ajatus kolmannesta Euroopasta ei kariutui siis jo alkuvaiheessaan 1990-luvun alussa.¹⁷⁸

Todellisuudessa presidentti Havelin haaveet niin sisä- kuin ulkopoliitikassa eivät toteutuneet, mutta on myös muistettava, ettei Havelin ajattelu sisältänyt yleensä poliittisille ohjelmille tyypillisiä selkeitä toimintaohjeita ja -malleja. Presidenttinä Havel oli aktiivinen poliitikko ja hän osallistui ajankohtaisten kysymysten käsittelyyn, mutta selkeiden kannanottojen ja mielipiteiden sijasta hän tarjosi antipoliitikalle ominaisia, usein liian idealistia ja humanisuuteen perustuvia ratkaisuja (vertaa esimerkiksi talouden kohottaminen yleistä elintasoa parantamalla). Havelista tuli näin enemmänkin kommentaattori kuin poliittinen päätöksentekijä. Kivikoski sanoi tutkimuksessaan, että tällainen oli mahdollista heti murrosta seuranneina vuosina – monen kansalaisen mielestä jopa suotavaa. Kivikoskesta Havelin rooli ”moraalisena kommentaattorina” loi eräältä osin puitteet Tšekkoslovakian rauhalliselle siirtymälle demokraattiseen järjestelmään ja markkinatalouteen, sillä Havel oli tuolloin kokoava hahmo tilanteessa, jossa yhteiskunta oli muuten pirstaloitunut.¹⁷⁹

Aika kuitenkin ajoi antipoliittisen politiikan ohi, kun uusi ammattipoliitikkojen luokka alkoi muodostua ja perinteinen puoluekenttä hahmottua Tšekkoslovakiassa. Ammattipoliitikoilla ja

¹⁷⁷ Katso esim. Havel 1991c, 89–90.

¹⁷⁸ Kivikoski 1998, 110–114.

¹⁷⁹ Kivikoski 1998, 99–101.

puolueilla oli annettavana konkreettisia vastuksia kansalaisten vaatimuksiin, eikä politiikassa ollut enää sijaa Havelin edustamalle antipoliittiselle ajattelulle. Post-totalitaarisessa yhteiskunnassa antipoliittikalla oli selvä tarkoitus ja merkitys. Havel tuskin suunnittelikaan antipoliittista politiikkaansa, lukuun ottamatta sen moraaliaspektia, maailmanlaajuisesti, vaan ainoastaan post-totalitaariseen tilanteeseen soveltuvaksi. Uudenlaisessa, vallankumouksen jälkeisessä yhteiskunnassa se menetti merkitystään, koska sillä ei ollut tarjota kansalaisille konkreettisia tuloksia. Nykyisin presidentin tehtävä Tšekissä on lähinnä symbolinen, eikä Havelilla ole juurikaan sisäpoliittista valtaa. Se ei kuitenkaan merkitse sitä, että Havelin antipoliittisen politiikan historiallisuus olisi vähentynyt – päinvastoin.

Jonkinlainen Havelin ajatusten konkretisoituminen tapahtui vuonna 1989, kun kommunismi kaatui Itä-Euroopassa ja post-totalitaarinen järjestelmä mureni totuuden edessä. Vihanneskauppias, joka ei laittanutkaan julistetta ikkunaan, ei pelannut enää post-totalitarismin sääntöjen mukaan vaan horjutti koko valtarakennelmaa repimällä alas sen, mikä piti järjestelmää yhdessä. Jos järjestelmästä nousee yksikin ääni, joka kieltää valheessa elämisen -periaatteen, uhkaa se koko järjestelmän kokonaisuutta. On siis ymmärrettävää miksi hallitus pyrki kaikin keinoin vuosikymmenien ajan vaientamaan toisinajattelijat. Yksinkertaistettuna voisi sanoa, että vuonna 1989 koko Itä-Eurooppa oli täynnä kapinoivia vihanneskauppiaita, joita järjestelmä ei enää saanut palautettua ruotuunsa. Tilanne ei kuitenkaan tuolloin ollut enää sama kuin silloin, kun Havel 1970-luvun lopulla kirjoitti kuuluisaksi tulleen *The Power of the Powerless* -esseensä. Gorbatšovin ajamat perestroika ja glasnost olivat vapauttaneet jo Tšekkoslovakiankin yhteiskuntaa ja naapurimaiden esimerkit rohkaisivat ihmisiä kertomaan valheiden sijasta totuuksia. Kun prahalaiset opiskelijat marraskuun puolivälissä organisoivat suuren mielenosoituksen, oli hetki oikea myös toisinajattelijoiden nousta vallankumouksen lipunkantajiksi. He olivat pitäneet yllä omaa poliittista ajatteluaan ja toivat nyt oikealle hetkellä mausteensa yhteiskunnan poliittiseen elämään ja ajatteluun. Havel, joka oli ollut Tšekkoslovakian poliittisen opposition johtohahmo jo Prahan kevään kukistamisesta lähtien, nousi marraskuussa automaattisesti vallankumouksen johtoon.

4. Vallankumousjohtaja

4.1. Kevään merkit ilmassa

Keväällä on poliittinen merkitys kaikille tšekkoslovakialaisille. Prahán kevät vuonna 1968 oli taianomainen ajanjakso, jolloin sodanjälkeisen aikakauden pitkä ja pimeä talvi väistyi lyhyeksi aikaa. Talvi palasi kuitenkin taas saman vuoden elokuussa, kun neuvostotankit saapuivat miehittämään maan. Tällä kertaa talvi kesti seuraavat kaksikymmentä vuotta. Kevät palasi kuitenkin uudelleen tammikuussa 1989. Kevään merkit eivät silloin olleet leskenlehtiä päivi-paikoilla tai linnunlaulua vaan vesitykkeitä ja kyynelkaasua.¹⁸⁰ Ensimerkkejä tulevasta oli nähtävissä kuitenkin jo pari vuotta aikaisemmin, sillä vallankumous ei Tšekkoslovakiassa, kuten muuallakaan Itä-Euroopassa, alkanut yllättäen. Tyytymättömyys kommunistihallintoa vastaan kasvoi jatkuvasti pitkin 1980-lukua, eivätkä ihmiset enää suostuneet piilottelemaan mielipiteitään. Tšekkoslovakiassa talousvaikeudet oli yksi tärkeimmistä syistä tyytymättömyyteen. Maa, joka oli aina ollut ylpeä taloudestaan ja joka maailmasotien aikana oli ollut maailman kymmenenneksi rikkain teollisuusvaltio, oli vuoteen 1989 tultaessa pudonnut sijalle 40 Nepalin ja Sri Lankan taakse.¹⁸¹ Puolue ei enää pystynyt tarjoamaan kohtalaista elintasoa ihmisille vastapalveluksena kuuliaisuudesta, mikä oli ollut normalisoinnin aikana johdon yksi tärkeimmistä tukijaloista.¹⁸²

Tärkein syy vallankumoukseen ja yleensä sen mahdollisuuteen oli kuitenkin henkilövaihdos Neuvostoliiton johdossa. Gorbatšovin tulo Kremliin ja hänen ajamansa suurten muutosten politiikka, jonka hän toi esille puheissaan jo parin ensimmäisen vuoden aikana, horjuttivat kommunistista puoluetta myös Prahassa. J. F. Brown muistuttaa, ettei Gorbatšov tietenkään aloittanut uudistusprosessia ja vallankumousta Tšekkoslovakiassa vaan antoi sille erittäin hyvät poliittiset mahdollisuudet.¹⁸³ Tšekkoslovakian kommunisteille Gorbatšovin perestroika ja glasnost aiheuttivat vaikeuksia, sillä ne veivät pohjan pois maan johdolta. Vuoden 1968 jälkeen Tšekkoslovakiaan oli Neuvostoliiton avustukselle palautettu koko Itä-Euroopan vanha-aikaisin ja kovalinjaisin johto. Ikääntyvät, jo kaksikymmentä vuotta maata hallinneet johtajat,

¹⁸⁰ Simmons 1991, 2.

¹⁸¹ Bradley 1992, 28.

¹⁸² Wheaton & Kavan 1992, 23.

joista Gustav Husák istui korkeimmalla korokkeella, eivät vielä 1980-luvullakaan olleet valmiita viemään läpi vuoden 1968 uudistuksia.¹⁸⁴

Oppositiolle Gorbatšovin uudistukset olivat lahja. Aluksi oppositio vaati samoja uudistuksia kuin Neuvostoliitossa, mutta kommunistien kömpelöt tavat yrittää tukahduttaa opposition toimia antoivat sille yhä enemmän mahdollisuuksia osoittaa maailmalle, etteivät demokratisoituminen ja perestroika johtoportaan vakuutteluista huolimatta olleet käynnissä Tšekkoslovakiassa.¹⁸⁵ Myös naapurimaiden esimerkit antoivat pontta oppositiolle. Vaikka Gorbatšov useaan otteeseen vakuutti, ettei Neuvostoliitto aio sekaantui satelliittivaltoidensa sisäisiin asioihin, suhtauduttiin Tšekkoslovakiassa silti näihin vakuutteluihin varovaisesti. Varsinkin vanhemman sukupolven mielissä kummittelivat edelleen vuoden 1968 tapahtumat. Miehistyksen jälkeen syntyneissä nuorissa ei Prahän kevään trauma tai normalisoinnin ajan ahdistuneisuus kuitenkaan näkynyt. Heillä ei ollut työpaikkoja tai lapsia huolehdittavana, ja niinpä he päättivät lähteä kylmäpäisesti vaatimaan uudistuksia myös Tšekkoslovakiassa.¹⁸⁶ Lopulta kommunistihallitusten romahtaminen Puolassa, Unkarissa ja vieläpä Itä-Saksassa osoittivat myös vanhemmalle sukupolvelle, että radikaali muutos ilman Neuvostoliiton väliintuloa oli todella mahdollinen. Näin tärkeä este Tšekkoslovakian muutoksille oli poistettu.¹⁸⁷

Jo vuosi 1988 tarkoitti muutosta. Ennen sitä Tšekkoslovakiassa oli ollut vain pieniä mielenosoituksia tiettyinä juhlapäivinä¹⁸⁸. Vuonna 1988 mielenosoitukset alkoivat kerätä tuhansia ihmisiä. Erikoista näissä mielenosoituksissa oli se, että ne tapahtuivat ilman hallituksen hyväksyntää. Vuosi 1988 oli merkittävä vuosi myös opposition kannalta. Se voimistui silloin enemmän kuin se itse edes huomasi. John F. N. Bradley perustelee tätä sillä, että oppositio oli tuolloin saanut puolelleen jo neuvostoliberaalit ja perestroika-kommunistit, kansainvälisen median, lännen liberaalit ja sosialistit sekä suurimman osan tšekkoslovakialaisista.¹⁸⁹ Ei ole kuitenkaan sattumaa, että juuri vuosi 1988 oli Tšekkoslovakian historiassa merkittävä. Uskon, että syyt siihen eivät selity pelkästään yleisellä itäeurooppalaisella kehityksellä (sillä, mitä muualla Itä-Euroopassa samaan aikaan tapahtui) vaan osittain sillä, että vuosi 1988 oli tšekko-

¹⁸³ Brown 1991, 158.

¹⁸⁴ Bradley 1992, 29–31.

¹⁸⁵ Oppositio esimerkiksi järjesti vuonna 1988 Prahassa Tšekkoslovakia '88 -konferenssin, jonka salainen poliisi keskeytti väkisin. Samaan aikaan järjestettiin kuitenkin Wienissä samanlainen konferenssi, joka tiedotti Prahän tilanteesta koko maailmalle. Bradley 1992, 45. Katso myös Ash 1988, 205–211.

¹⁸⁶ Katso esim. Wheaton & Kavan 1992, 25.

¹⁸⁷ Wheaton & Kavan 1992, 35.

¹⁸⁸ Tällaisia juhlapäiviä olivat muun muassa Tšekkoslovakian miehityksen vuosipäivä 21.8., Tšekkoslovakian ensimmäisen tasavallan perustamispäivä 28.10. ja kansainvälinen ihmisoikeuksien päivä 10.12.

slovakialaisille monella tapaa erikoinen vuosi: Tšekkoslovakian perustamisesta oli tuolloin kulunut 70 vuotta, kommunistien vallankaappauksesta 40 vuotta ja maan miehityksestä 20 vuotta. Tšekkoslovakian historiassa kaikilla näillä oli oma merkityksensä ja ne olivat joko positiivissa tai negatiivisessa mielessä tärkeitä tapahtumia kansalaisille. Nämä kaikki tapahtumat antoivat varmasti monelle tšekkoslovakialaiselle lisäsysäyksen ottaa osaa mielenosoituksiin.

Hallitusta vastaan protestojien määrän kasvaessa poliisi joutui hajottamaan mielenosoituksia väkivaltaisesti jo syksyllä 1988. Muutos kohti kovempaa linjaa näkyi selvästi kuitenkin ns. Jan Palach -viikon¹⁹⁰ aikana 15. tammikuuta 1989 alkaen. Turvallisuus- ja mellakkapoliisi vastasi laajoihin mielenosoituksiin vesitykeillä, kyynelkaasulla ja pidätyksin. Viikon aikana hallitus ilmoitti pidättäneensä yli viisisataa ihmistä.¹⁹¹ Voimankäyttö ja tärkeimpien toisinajattelijoiden, kuten Havelin, pidättäminen sai aikaan voimakkaita reaktioita niin Tšekkoslovakiassa kuin ulkomaillakin. Muun muassa taiteilijat kirjoittivat avoimen kirjeen, jossa he vaativat Havelin vapauttamista ja poliisiväkivallan lopettamista. Myös akateemiset piirit painottivat keväällä pääministerille osoittamassaan avoimessa kirjeessään keskustelun aloittamista, demokrasointia ja tiedonkulun vapautta.¹⁹² Kesän aikana yleinen julkinen liikehdintä ja painostus uudistuksiin kasvoivat. Myös oppositio tavoitteli edelleen syksyllä vuoropuhelun aloittamista hallituksen kanssa. Kommunistijohtajat sen sijaan katsoivat, ettei mitään keskustelua tarvittu, koska armeija ja poliisi pystyisivät ilman vuoropuheluakin takaamaan Miloš Jakešin¹⁹³ hallituksen pysymisen vallassa. Naapurimaiden tapahtumat olivat lopulta sytykkeenä oppositiolle, joka tässä vaiheessa oli jo kasvanut käsittämään muun muassa katolisen kirkon sekä laajan kirjon erilaisia itsenäistä oppositioryhmiä. John Bradleyyn tutkimusten mukaan opposition pyrkimyksenä oli syksyllä 1989 yhtäältä järjestää pieniä mielenosoituksia, joille se tavoittelisi mahdollisimman suurta kansainvälistä huomiota sekä toisaalta jatkaa edelleen –

¹⁸⁹ Bradley 1992, 46.

¹⁹⁰ Jan Palach (1949–69) oli nuori filosofian opiskelija Kaarlen yliopistossa Prahassa. Hän poltti itsensä 16.1.1969 Václavin aukiolla vastalauseeksi Tšekkoslovakian neuvostomiehitykselle. Tapahtuman vuosipäivänä ihmisillä on ollut tapana viedä kukkia Václavin patsaalle tai Palachin haudalle. 1980-luvun lopulla mielenosoitukset päivän ympärillä lisääntyivät.

¹⁹¹ Bradley 1992, 48–48; Wheaton & Kavan 1992, 27.

¹⁹² Wheaton & Kavan 1992, 28.

¹⁹³ Gustav Husák oli luopunut pääsihteerin paikastaan vuonna 1997 Neuvostoliiton painostuksen edessä. Neuvostoliitto toivoi uudistuksia Tšekkoslovakiassa, joten Husák väistyi päivän politiikasta. Hän jatkoi kuitenkin edelleen Tšekkoslovakian presidenttinä. Husákin väistyminen puolueen johdosta oli kuitenkin vain nimellinen muutos, sillä hänen seuraajansa Miloš Jakeš oli aikanaan vuonna 1968 Tšekkoslovakian miehityksen puolustaja ja johti mm. normalisoinnin alun vainoja, joiden seurauksena 450 000 jäsentä erotettiin Tšekkoslovakian kommunistisesta puolueesta vuosina 1969–1971.

toisinajatteliijoille tyypillisesti – kansalais- ja ihmisoikeuksia käsittelevien julistusten ja aamusten kirjoittamista.¹⁹⁴

4.2. Vallankumouksen ”kymmenen päivää”

Tšekkoslovakian samettinen vallankumous oli nopea, sillä marraskuussa alkanut tapahtumasarja kulminoitui jo joulukuun alkupuolella, kun kansalaisten painostus sai viimeisetkin kommunistijohtajat eroamaan. Vallanvaihtoa seurasi puolivuotta kestänyt euforian kausi, joka huipentui vapaisiin vaaleihin kesäkuun 5. päivänä 1990. Samettivallankumous voidaan siis jakaa kahteen osaan.¹⁹⁵ Vallankumouksen ensimmäisen osan tapahtumat syrjäyttivät vanhan vallan kommunistijohtajat, jotka olivat hallinneet maata Prahan keväästä 1968 lähtien. Toista osaa voitaisiin kuvailla demokratian alkutaipaleeksi, sillä se ajoittuu aikaan ennen ensimmäisiä vapaita vaaleja kesäkuussa 1990.

Englantilainen historioitsija Timothy Garton Ash saapui Prahaan vallankumouksen seitsemäntenä päivänä, jolloin muutoksen vauhti oli hänen sanojensa mukaan jo huimaava. Hän totesi tuolloin Václav Havelille: ”Puolassa siihen meni kymmenen vuotta, Unkarissa kymmenen kuukautta, Itä-Saksassa kymmenen viikkoa – ehkä Tšekkoslovakiassa siihen menee kymmenen päivää”. Havel piti lausahduksesta, ja siitä tuli samettivallankumouksen lentävä lause, jota siteerattiin tiedotusvälineissä. Havel vastasi Ashille, että olisi upeaa, jos kaikki olisi ohi kymmenessä päivässä, sillä vallankumous on hänestä aivan liian rasittavaa.¹⁹⁶ Marrasjoulukuun päivät vuonna 1989 olivat pitkiä ja uuvuttavia vallankumouksen tekijöille, sillä muutoksen vauhtiin ei osattu valmistautua. Vaikka kaikki tiesivät Berliinin muurin kaaduttua lokakuussa 1989, että Tšekkoslovakia olisi seuraava, ei kukaan osannut aavistaa, saati suunnitella sitä hetkeä, jolloin vallankumous ryöpsähtäisi liikkeelle.

Tapahtumat Tšekkoslovakiassa eivät alkaneet vallankumouksena vaan aivan jonain muuna. Muutosten vyöryn tuuppasi liikkeelle kansanosa, jolta sitä vähiten odotettiin: opiskelijat eivät

¹⁹⁴ Bradley 1992, 56, 61.

¹⁹⁵ Havel itse pitää vasta vapaita vaaleja kesäkuussa 1990 vallankumouksen päätepisteenä. Hänen mukaansa niiden jälkeen alkoi Tšekkoslovakiassa uuden rakentaminen, kun aikaisemmin oli purettu kaikkea, minkä kommunismi oli jättänyt jälkeensä. Havel katsoo myös, että vaalit olivat hänelle henkilökohtaisesti hänen poliittisen elämänsä käännekohta: ensimmäisen vallankumouksellisen ajan jälkeen alkoi rauhallisempi jakso. Katso esim. Havel 1990d, 91, 93.

¹⁹⁶ Ash 1991, 78.

aiemmin olleet koskaan olleet Tšekkoslovakiassa poliittisesti kovin aktiivisia, mutta nyt he saivat kansakunnan kuohuksiin.¹⁹⁷ Kaarlen yliopiston opiskelijat olivat saaneet puolueelta virallisen luvan pitää mielenosoituksen 17. marraskuuta Jan Opletalin – opiskelija, jonka natsit murhasivat – marttyyrikuoleman 50-vuotispäivänä. Mielenosoituksella ei pitänyt olla mitään tekemistä kommunistihallinnon vastustamisen kanssa. Se alkoikin, kuten oli virallisesti suunniteltu, hautausmaalla puheineen ja kunnianosoituksineen, mutta väkijoukon kasvaessa iskulauseet ja puheet kääntyivät yhä enemmän Prahan linnan diktaattoreita vastaan, ja mielenosoittajat päättivät marssia Václavin aukiolle. Matkalla aukiolle kilvillä ja pampuilla varustetut mellakkapoliisit valkoisissa kypärissään ja antiterroristiryhmä punaisissa baretissaan saartoivat tuhatpäiseksi kasvaneen mielenosoittajajoukon ahtaalle Narodní-kadulle. Vaikka eturivissä seisoneet nuoret yrittivät rauhaneleisesti ojentaa poliiseille kukkia ja osoittaa nostamalla kätensä ylös tullessaan ilman aseita, poliisit ja punabarettiset hakkasivat pampuillaan miehiä, naisia ja lapsia. Opiskelijoiden rauhanomaiseksi tarkoitettu mielenosoitus muuttui hetkessä veriseksi yhteenotoksi poliisin kanssa.¹⁹⁸

Tämä oli Tšekkoslovakian vallankumouksen väkivaltaisain vaihe, mutta tapaus oli myös kipinä, joka sytytti Tšekkoslovakian tuleen. Jo samana iltana keskusteltiin monin paikoin poliisin väkivallasta, ja muutamat opiskelijat päättivät ryhtyä lakkoon. Seuraavana päivänä (lauantaina 18.11.) opiskelijat levittivät sanaa lähes koko Kaarlen yliopistoon ja Prahan muihin oppilaitoksiin, jotka liittyivät välittömästi miehityslakkoon. Lauantai-iltapäivällä lakkoon liittyivät myös näyttelijät alan opiskelijoiden innostamina. Teatterien näytökset peruttiin ja niistä tuli tämän jälkeen poliittisia keskustelupaikkoja, joissa puhuttiin avoimesti muun muassa poliisiväkivaltaisuuksiin ja myöhemmin vallankumouksen kulkuun liittyvistä asioista. Opiskelijat ja teatterilaiset olivat näin aloittaneet vallankumouksen, mutta esimerkiksi Draperin mukaan he eivät olisi yksin pystyneet viemään sitä loppuun.¹⁹⁹

Toisinajattelijat heräsivät vallankumoukseen vasta sunnuntai-iltana, vallankumouksen kolmantena päivänä. Vanhastaan olemassa olleet Peruskirja 77:n johtamat oppositioryhmät tapasivat tuolloin toisensa prahalaisessa teatterissa. Sekainen myöhäisillan kokous päätti perustaa Kansalaisfoorumin (Obcanske Forum, OF) ”puhumaan sen Tšekkoslovakian kansanosan puolesta, joka suhtautuu yhä kriittisemmin nykyiseen Tšekkoslovakian johtoon ja joka viime päi-

¹⁹⁷ Draper 1993, www.nybook.com/articles/2689.

¹⁹⁸ Ash 1991, 80–81; Saxonberg 1997, 8; Bradley 1992, 66–68.

¹⁹⁹ Draper 1993, www.nybook.com/articles/2689.

vinä on ollut syvästi järkyttynyt brutaalista opiskelijoihin kohdistuneesta verilöylystä”²⁰⁰. Tästä alkoi toisinajattelijoiden rooli vallankumouksessa. Heidän ydinryhmänsä majoittui Taikalyyhty-nimiseen (Laterna magika) teatteriin punomaan juoniaan kommunistien päämenoksi.

Vallankumouksen päämaja sijaitsi vain muutaman sadan metrin päässä Václavin aukiolta. Vallankumousjohto oli aivan tapahtumien ytimessä, mutta Prahan ulkopuolella ilmapiiri vaihteli paljon paikkakunnasta toiseen. Hallitus yrittikin rajoittaa liikehdinnän vain Prahaan ja pitää maaseudun erossa vallankumoustahtumista, sillä sen ainoa vaihtoehto taistelussa vallankumousta vastaan oli tukeutua vanhaan liittolaiseensa, työväenluokkaan. Tämä oli mahdollista niin kauan kuin tiedotusvälineet olivat kommunistien hallussa. Taistelu tiedon levittämisestä maakuntiin olikin ratkaiseva vallankumouksen onnistumisen tai epäonnistumisen kannalta. Opiskelijoilla oli tässä tehtävässä tärkeä rooli. Tiistaista marraskuun 22. päivästä lähtien he lähettivät joukkojaan maakuntiin, erityisesti tehtaisiin, levittämään tietoa marraskuun 17. päivän tapahtumista sekä kannustamaan ihmisiä opposition kannattajiksi. Vaikka tehtävä ei ollut helppo, onnistuivat opiskelijat saamaan työläiset puolelleen viimeistään siinä vaiheessa, kun taistelu mediasta alkoi kääntyä opposition voitoksi.²⁰¹ Vähitellen nimittäin virallinen televisio ja uutistoimisto alkoivat lipsua puolueen virallisesta linjasta ja julkaista myös opposition mielipiteitä. Lopulta kun televisio lähetti raportin Václavn aukion jokailtaisista mielenosoituksista koko maahan, alkoi puolueen konstit manipuloida maaseudun mielipidettä olla loppumassa.²⁰²

Myös Kansalaisfoorumi lähetti heti perustamisensa jälkeen viestinviejiä kaikkialle maahan tarkoituksenaan rekrytoida uusia haaroja. Vaikka osa viestinviejistä pidätettiin ennen kuin he onnistuivat tehtävässään, ei se vaikuttanut foorumin leviämiseen. Muutamassa päivässä Kansalaisfoorumista tuli puolueelle rinnakkainen valtajärjestelmä (parallel power structure).²⁰³ Tämä viittaa suoraan Havelin *The Power of the Powerless* -esseessä esittelemään rinnakkaisien rakenteiden syntymiseen. Havelin mukaanhan rinnakkaiset rakenteet elävät aluksi salaisesti hyväksytyyn yhteiskunnan kuoren alla itsenäistä elämää, mutta voimistuessaan

²⁰⁰ Proclamation of the Founding of Civic Forum, Whaton & Kavan 1992, 202.

²⁰¹ Bradley 1992, 97.

²⁰² Wheaton & Kavan 1993, 80. Esimerkiksi torstaina 23.11. Havel sai lukea televisiossa Kansalaisfoorumin vetoomuslistan. Bradley 1992, 97.

²⁰³ Bradley 1992, 97–98.

syRJäyttävät vähitellen totalitaarisen järjestelmän.²⁰⁴ Vaikka Kansalaisfoorumi oli vain lyhyt-aikainen liike, voidaan sitä mielestäni pitää Havelin kuvaamana rinnakkaisena rakenteena.

Intellektuellien, opiskelijoiden ja työläisten koalitio osoittautui voimaksi, jota puolue ei voinut enää pysäyttää. Se näkyi parhaiten maanantaina 27.11., jolloin järjestetty kahden tunnin yleislakko varmisti lopullisesti opposition voiton. Lakko oli todellinen menestys, sillä noin 75 prosenttia Tšekkoslovakian työtä tekevästä väestöstä osallistui siihen. Lakkoa seuranneen viikon aikana kommunistivallan kolme tärkeintä pilaria murtuivat. Artiklat, jotka takasivat kommunistien johtoasema niin yhteiskunnassa kuin kansanrintamassa (artiklat 4, 6 ja 16) poistettiin perustuslaista. Pian puolueen vallan murtamisen jälkeen sen rakenteita alettiin purkaa myös tehtaissa, maataloilla ja työpaikoilla, ja marxismi-leninismi virallisena ideologiana hylättiin. Hallituksella ei tämän jälkeen ollut enää mahdollisuuksia puolustautua, ja niinpä myös Ladislav Adamec, joka oli vallankumouksen aikana seurannut Miloš Jakešia puolueen johtajana, joutui neuvotteluissaan opposition kanssa lupautumaan uuden hallituksen muodostamiseen.

Neuvottelut opposition ja hallituksen välillä olivat tosiasiasa alkanee jo vallankumouksen kymmenentenä päivänä, 26. marraskuuta, päivää ennen suurta yleislakkoa. Adamec tapasi Kansalaisfoorumin edustajat kaikkiaan kolme kertaa. Kansalaisfoorumi oli jo perustamisjulistuksessaan esittänyt neljä päävaatimusta, joita se vaati koko neuvottelujen ajan: (1) Neuvostoliiton interventiota vuonna 1968 suunnittelemissa olleiden johtajien, kuten Gustav Husák ja Miloš Jakeš erottaminen; (2) marraskuun 17. päivän poliisiväkivaltaisuuksiin vastuullisten henkilöiden erottaminen; (3) noiden väkivaltaisuuksien perinpohjainen selvittäminen sekä (4) poliittisten vankien vapauttaminen.²⁰⁶ Hallituksen ja opposition neuvotteluissa näkyi heti alusta lähtien selvä malli: Adamec yritti hidastaa uudistusten tahtia, kun taas Kansalaisfoorumi painotti, että ”suuri yleisö” kadulla painostaa heitä yhä selvempiin ratkaisuihin ja tuloksiin.²⁰⁷ Lopullinen ratkaisu vallankumoukseen saatiin joulukuun 10. päivä, kun slovakikommunisti Marian Calfa julkisti hallituksensa. Calfan johtamaan uuteen ”kansallisen sovinnon hallitukseen” tuli seitsemän ministeriä, joilla ei ollut poliittisia kytkeitä, kaksi sosialistia, kaksi ministeriä kansanpuolueesta ja kymmenen kommunistia, josta tosin kolme erosi puolueesta pian nimityksensä jälkeen. Näin 21 ministeristä vain seitsemän oli kommunisteja, mikä varmisti

²⁰⁴ Katso edellä s. 46–47.

²⁰⁵ Wheaton & Kavan 1993, 98.

²⁰⁶ Proclamation of the Founding of Civic Forum, Wheaton & Kavan 1993, 202–203.

²⁰⁷ Saxonberg 1997, 291. Katso myös Saxonberg 1997, 291–295, jossa kirjoittaja kuvaa neuvotteluja tarkasti.

kommunistien lopullisen tappion.²⁰⁸ Presidentti Gustav Husák otti vastaan uuden hallituksen virkavalan ja erosi sitten presidentin tehtävistä.²⁰⁹ Puolueen monopolin rikkominen ja koalitionhallituksen perustaminen eivät kuitenkaan vielä taanneet demokratiaa ja monipuoluejärjestelmää. Viimeinen taisto käytiin presidentistä. Oppositio voitti myös sen, minkä jälkeen vallankumouksen toinen vaihe oli valmis alkamaan.

Samettivallankumous kesti todellisuudessa ”kymmenen päivän” sijasta kaksikymmentäneljä päivää. Timothy Garton Ashin mielestä kymmenen päivän vertaus on kuitenkin osuva, sillä se kuvaa parhaiten Tšekkoslovakian samettivallankumouksen useita piirteitä: nopeutta, improvisointia, iloisuutta ja Václav Havelin ehdottoman keskeistä asemaa.

*”Hän oli yhtä aikaa ohjaaja, käsikirjoittaja, näyttämöestari ja pääosan esittäjä tässä hänen suurimmassa näytelmässään”.*²¹⁰

4.3. Havelin tie linnasta linnaan vuonna 1989

Václav Havel oli henkilö, joka nousi johtamaan Tšekkoslovakian vallankumousta. Se rooli väsytti hänet, mutta se oli myös rooli, josta Havel nautti. Havel oli onnekas, sillä – toisin kuin Alexander Dubcek, joka vuonna 1968 oli oikea mies väärään aikaan – hän oli oikea mies oikeaan aikaan. Vaikka Havel oli pitkään ollut Tšekkoslovakian epävirallisen opposition näkyvimpiä jäseniä, ei kukaan osannut ennustaa Havelin johtoasemaa vallankumouksessa. Ihmeellistä sinänsä, että vielä pari vuotta ennen vallankumousta Havel itsekin suhtautui hyvin skeptisesti muutoksen mahdollisuuteen. Esimerkiksi Gorbatšovin Prahan vierailun aikana heinäkuussa 1987 Havel ihmetteli tšekkoslovakialaisten innostusta ja luottamusta tulevaisuuteen. Hän näki kaikessa samoja piirteitä kuin vuonna 1968.

*”Olen surullinen; kansamme ei koskaan opi. Kuinka monta kertaa se on laittanut kaiken toivonsa johonkin ulkoiseen voimaan, jonka se uskoi ratkaisevan kaikki ongelmat. – – Ja kuitenkin olemme tekemässä saman virheen uudelleen. He tuntuvat uskovan, että Gorbatšov on tullut vapauttamaan heidät Husákista!”*²¹¹

²⁰⁸ Wheaton & Kavan 1993, 106–108.

²⁰⁹ Ash 1991, 124.

²¹⁰ Ash 1991, 79.

²¹¹ Havel 1987c, 352.

Havel ei myöskään uskonut, että olisi mahdollista löytää johtaja, joka voisi horjuttaa Husákin asemaa tai ottaa hänen paikkansa ja saada yhteiskunnan taas liikkeelle.²¹² Ironista sinänsä, mutta Havel oli juuri se johtaja, joka sai kansan liikkeelle. Se tapahtui tammikuussa 1989.

Václav Havel astui vallankumouksen parrasvaloihin yllättäen jo tammikuussa 1989, kun hänet pidätettiin Jan Palach -viikon toisena päivänä. Pidätyksen syynä oli se, että hän ei ollut totellut poliisin hajaantumiskäskyä ja lähtenyt heti käskyn kuultuaan Václavin aukiolta, jonne hän oli tullut seuraamaan mielenosoitusta. Helmikuussa käydyssä oikeudenkäynnissä todistajana kuullulla majurillakaan ei ollut muuta syytä pidätykseen kuin se, että pidätetty oli seisonut jalkakäytävällä. Havel tuomittiin kuitenkin yhdeksän kuukauden vankeuteen. Hän itse arveli, että hänet pidätettiin, koska hän alkoi käydä vallanpitäjien hermoille.²¹³ Välittömästi Havelin pidättämisen jälkeen julkaistiin anomus hänen vapauttamisekseen. Anomuksen takana oli Havelin läheisiä ystäviä sekä toisinajatteli-joita, jotka itse olivat istuneet vankeudessa, mutta sen allekirjoitti kuitenkin myös satoja korkea-arvoisia kulttuuripersoonia. Erään toisinajattelijan arvion mukaan osa allekirjoittajista oli yhteiskunnassa niin tärkeillä paikoilla, että jos anomus olisi kielletty, olisi se johtanut televisiolähetysten lakkauttamiseen ja sulkenut suurimman osan Prahan teattereista.²¹⁴

Havelin pidätys herätti myös sellaiset henkilöt, jotka eivät vielä aiemmin olleet poliittisesti aktiivisia tai esimerkiksi allekirjoittaneet Peruskirja 77:ää. Myös maailmalla reagoitiin voimakkaasti Havelin pidätykseen. Muun muassa Ranskan presidentti François Mitterrand ja Yhdysvaltain presidentti George Bush protestoivat Havelin pidätystä Husákille.²¹⁵ Hallitus ja salainen poliisi huomasivatkin toukokuussa, kun Havelin vapauttamista vaatineen anomuksen oli jo allekirjoittanut yli kolmetuhatta ihmistä, että he olivat tehneet suuren taktisen virheen pidättäessään kuuluisaksi tulleen toisinajattelijan. Havel vapautettiin yllättäen toukokuun puolivälissä, mutta silloin oli jo liian myöhäistä. Protestointikipinä oli levinnyt teatteriväeltä, kirjailijoita ja intellektuelleilta kaikkiin väestöryhmiin. Pienestä nimenkeruusta oli tullut koko kansan ja maan kattava lumivyöry. Vapauduttuaan Havel lisäsi siihen vain vauhtia.²¹⁶

²¹² Havel 1987b, 357.

²¹³ Kriseová 1993, 313–317.

²¹⁴ Saxonberg 1997, 270.

²¹⁵ Simmons 1991, 8.

²¹⁶ Saxonberg 1997, 275.

Havel oli jo vankilassa olleessaan hantunut suunnitelmaa, jonka hän pääsi toteuttamaan kesälä 1989. Hän oli huomannut, että virallisissa piireissä oltiin nyt halukkaita allekirjoittamaan vetoomuksia ja esittämään vaatimuksia, ja niinpä Havel kirjoittikin ystävönsä, näytelmäkirjailija Jiri Křižan kanssa vetoomuksen, jonka nimeksi tuli *Muutama lause*. Siinä muun muassa kritisoitiin puolueen toimia, vaadittiin uudistuksia ja toivottiin vuoropuhelua hallituksen ja opposition välillä²¹⁷. Kesän ja loppusyksyn aikana vetoomuksen allekirjoitti yli 40 000 ihmistä, jotka edustivat yhteiskunnan koko kirjoa. Mukaan oli liittynyt myös Slovakia.²¹⁸ Havelin kannalta merkittävää koko vetoomuksen julkaisemisessa oli se, että häntä ei sen tultua julkisuuteen pidätetty, vaikka normaalitapauksessa, ehkä vielä vuosi aiemmin, näin olisi tapahtunut. John F. N. Bradleyn mukaan tämä oli osoitus ilmapiirin muutoksesta Tšekkoslovakiassa sekä opposition vaikutuksen voimistumisesta maassa. Hallituksella oli vielä mielessä keväällä Havelin vangitsemista seurannut kohu, eikä se halunnut toista samanlaista. Tämä oli merkki Havelin tärkeästä asemasta. Hänestä oli tulossa oppositiolle taisteluase, jonka avulla se saataisi päästä pitkälle.²¹⁹

Itse vallankumouksen alkamisen kanssa Havelilla ei ollut mitään tekemistä. Hän oli maaseutuasunnossaan Pohjois-Böömissä, kun salainen poliisi hajotti opiskelijoiden rauhallisen mielenosoituksen Narodni-kadulla marraskuun puolivälissä. Havel palasi nopeasti kaupunkiin ja hänen asunnostaan Prahan keskustassa tuli luonnollisesti tärkeä kokoontumispaikka. Toinen tärkeä paikka oli prahalainen Realistinen teatteri, jossa toisinajattelijoiden ydinryhmä tapasi toisensa Václav Havelin kutsusta heti vallankumouksen alkupäivinä. Siellä myös perustettiin Kansalaisfoorumi, josta tuli opposition ääni ja kansanjoukkojen organisoija ja jonka ytimessä toiminut sekalainen joukko johti vallankumousta. Erityistä johtajaa Kansalaisfoorumille ei nimetty, mutta Havel valittiin se puhemieheksi. Käytännössä hänestä tuli kuitenkin Kansalaisfoorumin ja siten koko samettivallankumouksen johtaja.²²⁰

Samaan aikaan, kun tšekkoslovakialaiset päivä toisensa jälkeen kerääntyivät Václavin aukioille osoittamaan mieltään, Havel uurasti Kansalaisfoorumin piilopaikaksi tulleen Taikalyhtyteatterin pukuhuoneessa. Jan Urban, joka vallankumouksen aikana toimi aktiivisesti Kansalaisfoorumin ydinjoukossa, kertoo että Taikalyhdyssä työskenteli tauotta noin 60–80 ihmistä. Päivisin he valmistelivat vetoomuksia, pitivät lehdistötilaisuuksia ja organisoivat komiteoiden

²¹⁷ Several Sentences, Wheaton & Kavan 1993, 196–197.

²¹⁸ Kriseová 1993, 321–322, 325.

²¹⁹ Bradley 1992, 54–55.

²²⁰ Saxonberg 1997, 278; Simmons 1991, 180, 182.

kautta vallankumoustoimintaa ympäri maata. Iltaisin he osallistuivat jatkuvasti kasvaviin massamielenosoituksiin Václavin aukiolla, tiedottivat ihmisille vallankumouksen kulusta ja tuloksista. Öisin he istuivat Havelin kantapaikassa juomassa olutta ja *becherovkaa*, rentoutu-
massa. Kenelläkään ei ollut aikaa nukkua, sillä vallankumous oli käynnissä. Havel itse oli
kaiken keskellä. Hän vietti suurimman osan ajastaan niin kutsutussa kriisiryhmässä, jonka
tehtävänä oli tehdä tärkeimmät taktiset päätökset.²²¹ Havel myös luki Kansalaisfoorumin julis-
tukset mielenosoittajille Slovdobné Slovon – sanomalehti, joka ensimmäisenä siirtyi oppositi-
on puolelle – parvekkeelta Václavin aukiolla lähes joka päivä, puhui lehdistötilaisuuksissa
kansainväliselle medialle sekä oli Kansalaisfoorumin johtaja hallituksen kanssa käydyissä
neuvottelussa. Hän antoi vallankumoukselle kasvot.

Samettivallankumouksen jälkeen jokainen tiesi, ettei kiipeäminen demokratian vuorelle ollut
helppoa, vaikein olisi vasta edessä. Ensimmäisenä tehtävänä oli valita presidentti Husákille
seuraaja. Koska pääministeriksi oli valittu jo slovakki, oli presidentin oltava tšekki. Havelia
oli ehdotettu presidentiksi jo vallankumouksen alussa, mutta kukaan ei ottanut ajatusta tosis-
saan vasta, kun joulukuun puolessa välissä. Havelin kansainvälinen maine oli tärkeä tekijä
siinä, että hänen kannatuksensa kasvoi huimaa vauhtia vallankumouksen aikana. Vierailijoi-
den virta hänen kotiovellaan oli lähes loppumaton. Vierailijoiden joukossa oli Yhdysvaltain
kongressiedustajia, Italian sosialisteja ja bisnesmiehiä niin idästä kuin lännestä. Havel nousi
nopeasti ykkösehdokkaaksi, eikä muilla ollut juurikaan mahdollisuuksia sen jälkeen, kun
pääministeri Marian Calfa hallituksensa nimissä antoi tukensa Havelille. Joulun alla lähes
kaikki johtavat poliittiset voimat olivat ilmoittaneet kannattavansa Havelia, joten 29.12., kun
presidentistä äänestettiin, oli Václav Havelin valinta Tšekkoslovakian presidentiksi pelkkä
muodollisuus.²²²

Havel vastaanotti hankalan, mutta mielenkiintoisen tehtävän. Vuoden 1990 vaihteessa, kun
vallankumous oli tehty ei presidentti Havelilla ja hänen lähipiirillään ollut juuri muuta, johon
tukeutua kuin vaimea demokraattinen perintö, joka oli ollut vallalla puolivuosisataa sitten
maailmansotien välisenä aikana. Demokratian alkutaival ei siis ollut helppo. Ensimmäisinä
kuukausinaan presidenttinä Havel tuntui saavan enemmän aikaa ulkomailta kuin kotimaassa.
Ennen kesäkuun vaaleja Havel vieraili muun muassa Tšekkoslovakian naapurimaissa sekä
Yhdysvalloissa ja Britanniassa. Ulkomailta hän haki lähinnä moraalista tukea Tšekkoslovaki-

²²¹ Urban 1990, 120.

²²² Wheaton & Kavan 1993, 108, 110; katso myös Simmons 1991, 193–194.

an uudistuksille.²²³ Lähempänä kotia Havel lähti rohkeasti toteuttamaan maansa uutta poliittista linjaa. Jo helmikuussa 1990 hän sopi Moskovassa neuvostojoukkojen vetämisestä pois Tšekkoslovakiasta sekä kieltäytyi jatkamasta saman vuoden toukokuussa päättyvää YYA-sopimusta Neuvostoliiton kanssa. Helmikuussa Havel tapasi myös Tiibetin hengellisen johtajan *Dalai Laman*, mikä ei herättänyt pelkästään myönteisiä tunteita.²²⁴

Kotimaassaan Havel huomasi jo aikaisessa vaiheessa presidenttiyttään, että kansalaisten toivo paremmasta oli kohdistunut häneen. Hän tiesi, että hänestä tehtäisiin maansa ensimmäinen syntipukki siinä vaiheessa, kun varsinkin talouspolitiikan muutokset alkaisivat tehoja. Tšekkoslovakian ensimmäisissä vapaissa vaaleissa 40 vuoteen kesällä 1990 Kansalaisfoorumin listoilla olleet ehdokkaat menestyivät erinomaisesti. Myös Havel valittiin uudelleen yksimielisesti presidentiksi. Kesällä alkoi todellisuus kuitenkin selvitä niin kansalle kuin presidentille. Yleinen ilmapiiri alkoi laantua eikä vuonna 1989 eletystä euforiasta ollut tietoaakaan. Havel totesi kuitenkin, ettei vallankumous suinkaan ollut epäonnistunut, se ei vaan vielä ollut lopussa.²²⁵ Kenraali, joka johdatti maansa ”kymmenessä päivässä” eroon kommunistivallasta oli nyt uuden tehtävän edessä. Markkinatalouteen siirtyminen tai demokratisoituminen eivät onnistuisi kymmenessä päivässä, ei edes kymmenessä vuodessa.

4.4. ”He näyttivät meille, ettei tarvitse pelätä”

Václav Havelista tuli poliittinen voima tammikuussa 1989, kun hänet pidätettiin ilman mitään järkevää syytä. Raju poliisikohtelu ja järjestelmällisesti laskelmoitu hyväksikäyttö, jonka kommunistinen puolue oli häneen vuosien varrella kohdistanut, kääntyi nyt puoluetta itseään vastaan. Julkisen toimintansa seurauksena Havelista tuli henkilö, joka herätti aiemmin hiljaisuudessa eläneet ihmiset huutamaan puoluetta koskevan kritiikkinsä julkisuuteen. Yksitoista kuukautta myöhemmin, marraskuussa 1989, kritiikin määrä oli yltynyt huutomyrskyksi, joka voimakkuudellaan kaatoi kommunistihallituksen. Václav Havel ei kuitenkaan ollut pelkästään tämän miljoonapäisen huutokuoron johtaja, joka nostettiin korokkeelle ja johon luotettiin. Hänen merkityksensä samettivallankumoukselle on laajempi kuin mitä ensisilmäyksellä voisi luulla. Havelin vaikutus samettivallankumoukselle voidaan jakaa neljään osaan: (1) hänen

²²³ Simmons 1991, 203–204.

²²⁴ Saarikoski 1991, 110–111.

²²⁵ Simmons 1991, 207–210.

toimintansa ja ajattelunsa 1970- ja 1980-luvuilla; (2) hänen julkisuutensa ja kansainväliset yhteytensä; (3) hänen toimintansa vallankumouksen aikana sekä (4) historiallinen tausta.

Kun opiskelijakulkue samettivallankumouksen aattona 17. marraskuuta marssi kohti Václavin aukioita heidän reittinsä kulki Havelin asunnon ohi. Vaikka Havel ei ollut kotona, häntä tervehdittiin kannustushuudoin ”Eläköön Havel!”. Tuolla huudolla marssijat liittivät itsensä kaikkeen siihen, mitä Havel edusti. Tämä esimerkki on osoitus siitä, että Havelilla oli pitkäaikainen merkitys tšekkoslovakialaisten elämään. Hän ei vain ilmestynyt yhtäkkiä jostakin ja sekoittanut koko yhteiskuntaa, vaan hänen toimintaansa tunnettiin ja häntä oli jopa kannustettu salaisesti.²²⁶ Ihmiset eivät olleet vain olleet valmiita nousemaan barrikadeille ennen kuin Neuvostoliitto oli antanut siihen vapaat lähtökohdat.

Havelin tarkoituksena ei ollut nostattaa kirjoituksillaan tai ajatuksillaan vallankumousta, joka olisi kaatanut kommunistivallan. Omien sanojensa mukaanhan hän ei koskaan vastustanut kommunistista järjestelmää. Siksi ei voida sanoa, että Havel olisi ollut lietsomassa vallankumoushenkeä Tšekkoslovakiassa. Koko toisinajattelukautensa ajan Havel sen sijaan halusi kiinnittää ihmisten huomion hallituksen ja maassa vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän epäkohtiin, kuten ihmisoikeusrikkomuksiin ja perusvapauksien puuttumiseen. Havelin merkitys samettivallankumoukselle ei olekaan siinä, että hän koko 1980-luvun ja osan 1970-lukua kirjoitti kommunistivaltaa kyseenalaistavia tekstejä. Hänen merkityksensä on siinä, mitä hän teki: pysyi ajatustensa takana.

Havelin sinnikkyys ja tahto taistella sellaista vastaan, jonka hän katsoi vääräksi toimi esimerkkinä ihmisille. Time-lehden joulukuun alussa 1989 haastattelema tšekkoslovakialainen rekkakuski kiteytti varmasti monen ajatukset: ”*He näyttivät meille, ettei tarvitse pelätä*”²²⁷, kuski sanoo viitaten toisinajattelijoiden, kuten Havel, toimintaan. Havel istui vankilassa useaan otteeseen ajatustensa takia, eikä hän siltikään luopunut periaatteistaan. Hän ei myöskään käyttänyt hänelle tarjottua mahdollisuutta emigroitua ulkomaille ja elää siellä arvostetun näytelmäkirjailijan elämää. Havelin usko voiton mahdollisuuteen ja siihen, että asiat muuttuisivat ennen pitkää paremmiksi, oli asia, jota ihmiset arvostivat. Hän oli tavallaan tietämättään pohjustanut rooliaan vallankumousjohtajana pitkäaikaisella työllään toisinajattelijana. *Heikki Lakkala* kuvaa asian näin: ”Havel oli Prahan kevään perillinen, ihmisoikeustaistelijana sym-

²²⁶ Simmons 1991, 43–44.

²²⁷ Doerner 1989, 25.

bolinen edustaja muutostoiveille ja demokratisoinnille niin idässä kuin lännessä²²⁸. Marraskuussa 1989 Havel ei ollut vain lihaa ja verta oleva kuka tahansa mies, joka piti vallankumouksen langat käsissään vaan hänen persoonaansa liitettiin paljon enemmän. Tšekkoslovakialaisille Havelista tuli vapaustaistelun ja toivon symboli. Kommunistijohtajille hän oli mies, jonka nimen kuuleminen nostatti karvat pystyyn.²²⁹

Vaiennettuna toisinajattelijana Havel kehitteli 1970–1980-luvuilla omaa erikoista elämänfilosofiaansa, johon liittyi myös poliittisia ulottuvuuksia. Tuo elämänfilosofia muotoutui paljolti hänen vankilassa vietettyjen vuosiansa aikana, jolloin Havel keskittyi näytelmäkirjoittamisen sijasta miettimään vallitsevan järjestelmän vääryyksiä, sitä kuinka välinpitämättömiksi ihmiset olivat muuttuneet tai kuinka ihmiset saataisiin taas huomaamaan se, miten tärkeä oli moraalinen merkitys jokapäiväisessä elämässä. Pohdiskelunsa hän kirjoitti Olga-vaimolle lähetettyihin kirjeisiin. Vankilavuodet ja Havelin kokema ajoittain jopa epäinhimillinen poliisikohtelu tekivät hänestä sisäisesti vahvan ihmisen. Havel tiesi, mitä hän halusi ja miten hän eläisi loppuelämänsä. John F. N. Bradleyn mielestä juuri Havelin sisäinen vahvuus höystettynä hänen kansainvälisellä maineellaan tekivät hänestä Tšekkoslovakian opposition karismaattisen johtajan.²³⁰

Samettivallankumouksessa Havelin ajatukset ja elämänfilosofia näkyivät selvimmin siinä, että marraskuussa 1989 koko kansakunta taisteli yhteisen edun puolesta, maan edun ja kaikkien ryhmien puolesta. Ihmiset eivät enää ajatelleet itsekkäästi omaa etuaan, kuten kommunismin kaudella vaan nyt toimittiin yhdessä. Wheaton ja Kavan esimerkiksi kirjoittavat, kuinka vallankumouksen aikana oli selvästi nähtävissä muutos ihmisten asenteissa. Kauppiaat olivat kohteliaampia, nuoret antoivat istuimia vanhuksille julkisissa liikennevälineissä ja ventovieraat uskalsivat katsoa toisiaan silmiin. Ilmapiirin muutos näkyi myös muun muassa vallankumouksen iskulauseissa: ”Ihmiset olkaa kilttejä toisillenne!” tai ”Muistakaa köyhät ja vähäosaiset!”²³¹ Tämä oli juuri sitä, mitä Havel korosti ajattelussaan (Responsibility to the Order of Being), yhteistä vastuuta yhteisistä asioista.

²²⁸ Lakkala 1990, 150.

²²⁹ Esimerkki kommunistien käsityksistä: Vallankumouksen aikana Rudé Právon toimittaja halusi tehdä haastattelun Havelista. Vartijat päästivät toimittajan Taikalohdun pukuhuoneeseen, jota Havel piti työhuoneenaan. Eda Kriseová kertoo kuinka hermostunut toimittaja oli haastattelussa: ”Lipavský [toimittaja] otti nauhurin esiin, ja hänen kätensä tärisivät niin, ettei hän saanut sitä käyntiin. Hän oli tavattoman hermostunut, ehkä hän luuli, että kyse on elämästä ja kuolemasta. Että Havel saattaa nyt tapattaa hänet täällä katakombeissa. Tai hän arveli, että labyrintin päässä häntä odottaa Minotaurus”. Kriseová 1993, 344.

²³⁰ Bradley 1992, 62.

²³¹ Wheaton & Kavan 1993, 73–74.

Väkivallattomuus oli toinen Havelin ajatuksista, joka näkyi samettivallankumouksessa. Nuorena kirjailijana Havel oli 1960-luvulla Yhdysvalloissa osallistunut ystävänsä Miloš Formanin kanssa Vietnamin sotaa vastustaviin mielenosoituksiin. Havel imi vaikutteita erityisesti niiden rauhanomaisuudesta, ja ne vaikuttivat syvästi häneen. Myöhemmin samana vuonna, kun Havel oli palannut Yhdysvaltojen matkaltaan, panssarit saapuivat Prahaan. Havel koki siis sekä rauhanomaisen että väkivaltaisen ”mielenosoituksen”. Vuonna 1989 hän ei missään tapauksessa halunnut samanlaista katastrofia kuin Tšekkoslovakian neuvostomiehityksen aikana. Havelin poliittisen elämäkerran kirjoittajan Michael Simmonsin mukaan Havelin moraalisten näkemysten ansiosta Tšekkoslovakiassa ei koettu samanlaista verilöylyä kuin Romaniassa vain viikkoja myöhemmin²³². Itse pidän kuitenkin mahdottomana, että yksi mies pystyisi pysäyttämään satojen tuhansien ihmisten vyöryä pelkillä abstrakteilla ajatuksilla. Lisäksi Havelin ajatuksiin olivat tutustuneet lähinnä vain toisinajattelijoille, sillä vaiennettuna kirjailijana hänellä ei ollut kanavia, joiden kautta levittää ajatuksiaan tavallisille kansalaisille.

Mielestäni tärkeämpi tekijä väkivallan estämisessä olikin Havelin maltillinen asenne, kun hän neuvotteli Kansalaisfoorumin vaatimuksista Adamecin kanssa. Havelin onnistui löytää keino, jonka avulla hän pystyi, ehkä tietämättään, estämään kadulla vellovaa kansaa ja henkensä puolesta pelkäävää kommunistijohtoa tarttumasta aseisiin. Kansa kadulla vaati radikaaleja muutoksia, mutta Havel pysyi maltillisena ja korotti vaatimuksiaan neuvotteluissa vähitellen. Hän tasapainoili taitavasti yhtäältä opposition radikaalien ja maltillisten välillä sekä toisaalta säilytti samalla neuvotteluluottamuksen kommunistijohdon kanssa. Havel pelkäsi, että jos hän löisi välittömästi neuvottelujen alussa kaikki vaatimuksensa pöydälle, saattaisi se johtaa puolueen räikeään vastareaktioon ja väkivaltaisuuksien puhkeamiseen. Oppositiolla oli lisäksi pelättävänä myös sotilaallisen intervention mahdollisuus.²³³ Havel itse sanoo, että ”väkivallattomuudesta tuli lopulta siihen saakka ilman valtaa olleiden valta” (Non-violence became the power of the hitherto powerless)²³⁴. Hänestä samettivallankumous siis onnistui, koska se vietiin läpi rauhallisesti. Ajatus on helppo ymmärtää, kun tietää Havelin taustan toisinajattelijana. Toisinajattelijathan vastustivat väkivaltaista muutosta, koska heidän mielestään väkivalta ei säisi vain väkivaltaa.²³⁵ Havelin ajatuksessa on varmasti kuitenkin myös paljon totta. Jan Urban kertoo, että oppositio ymmärsi väkivallattomuuden aseeksi heti vallankumouksen alusta

²³² Katso Simmons 1991, xii.

²³³ Vertaa esim. Saxonberg 1997, 281, 288.

²³⁴ Havel 1990e, vi.

²³⁵ Katso lisää toisinajattelijoiden käsityksistä väkivaltasta mm. Havel 1978, 71.

lähtien. Se korosti väkivallattomuutta, koska pelkäsi, ettei pärjäisi, jos mielenosoitukset äityisivät levottomuuksiksi.²³⁶

On huomattava kuitenkin, ettei Havel yksin vaikuttanut siihen, etteivät kansalaiset yltyneet väkivaltaisesti kaatamaan kommunistihallitusta. Tärkeä osuus oli myös passiivisen vastarinnan perinteellä. Tšekkoslovakiassa oli vastustettu niin natsimiehittäjiä vuosina 1939–1945 kuin Varsovan liiton joukkoja vuonna 1968 mitä mielikuvituksellisin keinoin²³⁷. Samettivallankumouksessa passiivinen vastarinta näkyi muun muassa siinä, että poliiseille jaettiin kukkia tai turvallisuuspalvelun joukoille tarjoiitiin lämmintä mehua.²³⁸

Väkivallattomuuden lisäksi Havel on korostanut rehellisyyttä yhtenä samettivallankumouksen tärkeimmistä aseista.²³⁹ Se on myös osoitus siitä, miten Havelin antipoliittinen politiikka näkyi vallankumouksessa. Totuudessa eläminenhän tarkoitti sitä, ettei enää hyväksytty vallanpitäjien sanelemia päätöksiä, vaan elettiin niin kuin jokaisen omatunto kehotti. Järjestelmän muutos ei Havelin mielestä ollut mahdollista ilman merkittävää muutosta ihmisen omatunnossa (consciousness). Havelin termein sanottuna marraskuussa 1989 ihmiset olivat rehellisiä itselleen ja halusivat elää totuudessa. Tullessaan presidentiksi Havel kertoikin olevansa iloinen siitä, että Tšekkoslovakiaan oli taas palautettu Masarykin peräänkuuluttama moraal.²⁴⁰ Hän siis näki, että samettivallankumouksen aikana ihmiset olivat kokeneet henkilökohtaisen *eksistentiaalisen vallankumouksen* ja sitä kautta koko yhteiskunnan *moraalinen uudelleen-orientoituminen* oli alkanut. Moraalin muutosta kuvaa esimerkiksi se, että kansakunta, joka vuosi toisensa jälkeen oli väkivaltaisesti pakotettu alistumaan kommunismin muottiin, ei vastannutkaan sortajilleen väkivallalla, kuten esimerkiksi Romaniassa, jossa Ceaușescu perheineen tapettiin kylmäverisesti. Se käyttäytyi moraalisesti oikein, syrjäytti ja tuomitsi alistajat, mutta antoi heille myös uuden mahdollisuuden.

Tuntuu ihmeelliseltä, että Havel, joka oli ollut poliisivalvonnassa vuosikymmenien ajan, pysyi yhtäkkiä vallankumouksen aikana toimimaan vapaasti. Hänen julkisuutensa ja maineensa niin kotimaassa kuin ympäri maailmaa tekivät hänestä kuitenkin oppositiolle arvokkaan johtajan. Havel tunnistettiin kadulla, häntä tervehdittiin kohteliaasti ja kunnioitavasti ja hänen ni-

²³⁶ Urban 1990, 119.

²³⁷ Katso edellä alaviite 88.

²³⁸ Katso esim. Wheaton & Kavan 1993, 45, 65.

²³⁹ Havel 1990e: vi.

²⁴⁰ Simmons 1991, 195.

meään huudettiin mielenosoituksissa.²⁴¹ Jos Havel olisi vangittu marraskuussa 1989, olisi se automaattisesti tiennyt protestien vyöryä ulkomailta ja mahdollisesti levottomuuksia kotimaassa. Tästä oli saatu esimakua jo tammikuussa 1989, kun Havelin vangitseminen synnytti kansainvälisen kohun. Yhden vertailukohdan siitä, miten varovaisesti Havelia vuoden 1989 lopulla käsiteltiin antaa se, että samaan aikaan, kun Havel ohjaili vallankumousta Taikalyhdyssä, kohdeltiin vähemmän tunnettuja toisinajattelijoita tavallista kovakouraisemmin. Poliisin epäloogista käyttäytymistä kuvaa esimerkiksi se, että Václav Bendan perhe oli vallankumouksen ajan kotiarestissa.²⁴²

Mielestäni erityisesti Havelin kansainvälinen maine ja hänen laaja ystävien verkostonsa ulkomailta ja kotimaassa olivat olennaisia vallankumouksen onnistumisen kannalta. Ilman kansainvälistä julkisuutta Tšekkoslovakiassa tuskin olisi voinut tapahtua vallankumousta. Sama koskee tietysti myös muita Itä-Euroopan entisiä kansandemokratioita. Vallankumouksen aikana Havel pystyi käyttämään sen koti- että ulkomaisia yhteyksiään ennen kaikkea tiedonvälityksessä. Esimerkiksi Unkarista tuli osallistujia Prahan suurmielenosoituksiin ja länsimaissa emigrantit levittivät tietoa Tšekkoslovakian tapahtumista. Tieto kulki toki myös tiedotusvälineiden kautta. Länsimaiset toimittajat olivat haastatelleet Havelia jo 1970–1980-luvuilla, mutta vallankumouksen aikana hänestä tuli vieläkin halutumpi kommentaattori, jolta kysyttiin kaikkea mahdollista murrosvaiheessa olevan valtion sekavasta tilanteesta. Havelin toiminnan ulkomailta saamaa tukea kuvastavat myös useat palkinnot, joita hän sai työtään ja ajatuksistaan muun muassa ihmisoikeuksien puolesta. Yksi palkinnoista, Olof Palme -mitali, myönnettiin hänelle jopa vallankumouksen vielä ollessa vauhdissa.²⁴³ Kommunistit joutuivatkin valitsemaan kahdesta pahasta pienemmän. Sen sijaan, että he olisivat pidättäneet Havelin ja sen jälkeen yrittäneet lepytellä kansainvälistä mielipidettä, he antoivat Havelin toimia vapaasti luottaen ensin Neuvostoliiton, sitten armeijan ja turvallisuuspalvelun tukeen. Tuki kuitenkin vähentyi sitä mukaa, mitä enemmän hallitus sinnitteli mielenosoittajia vastaan. Armeija kieltäytyi ottamasta käskyjä kommunisteilta ja poliisikin kääntyi Havelin puolelle. Siinä vaiheessa, kun poliisit seurasivat Václavin aukion mielenosoituksia tšekin puna-valko-siniset värit

²⁴¹ Vertaa esim. Kriseová 1993, 327.

²⁴² Saxonberg 1997, 282–283.

²⁴³ Esim. Helsingin Sanomat, 21.11.1989 (Havel saa ihmisoikeuspalkinnon Prahassa).

virikapukunsa kauluksessa, oli varmaa, että kellot soivat viimeistä kertaa Adamecille ja kump-paneille.²⁴⁴

Vallankumouksen aikana Havel teki pitkiä päiviä ja nukkui tuskin ollenkaan. Jos hän oli väsynyt silloin, kun draama alkoi, oli hän vielä väsyneempi sen päätyttyä. Havelin osuuteen neuvotteluissa puoluejohtaja Adamecin kanssa on viitattu jo edellä, mutta hän teki paljon muutakin. Hänellä oli keskeinen rooli myös vallankumouksen organisoinnissa. Vaikka Havel ei yksin tietenkään voinut olla vastuussa suuren organisaation luomisesta ja johtamisesta, oli hän opposition selkeä johtaja. Ash kirjoittaa esimerkiksi, että Havel sanoi aina viimeisen sanan jokaiseen päätökseen ja kannanottoon. Koko Kansalaisfoorumin toiminta pyöri viime kädessä Havelin ympärillä, sillä hän oli ainut henkilö, joka pysyi tasapainottamaan liikkeen hyvin erilaiset suuntaukset ja tavoitteet.²⁴⁵ Vuonna 1992 Havel pohti keskeistä rooliaan samettivallankumouksessa. Hän uskoo, että hänen täydellinen omistautuminen asialle kuin asialle vaikuttaa siihen, että hänet usein valitaan tilanteessa kuin tilanteessa johtajaksi. Tätä puoltavat esimerkiksi tehtävät Peruskirja 77:ssä ja VONS:ssa. Hän punnitsikin johtajankykyjään seuraavasti:

”Tulen toimeen ihmisten kanssa, osaan sovittaa heidät yhteen ja yhdistää heidät, toimia eräänlaisensa yhdistävänä välittäjänä.”²⁴⁶

Myös samettivallankumouksessa Havel yhdisti tšekkoslovakialaiset aikana, jolloin maa olisi saattanut helposti jakautua kahteen leiriin; tšekkeihin ja slovakkeihin. Entinen toisinajattelija, mielipidevanki ja näytelmäkirjailija pystyi tarjoamaan jokaiselle kansanosalle jotain, jonka puolesta hyökätä kommunismia vastaan.

Havelin ystävä ja vallankumouksen ydinryhmään kuulunut Eda Kriseová kuvaa Havelin keskeistä osuutta seuraavasti:

”Hän [Havel] muotoili sen, minkä kaikki olivat jo kauan tunteneet, mitä hekin ajattelivat, mutta eivät vain osanneet ilmaista eivätkä tienneet, mitä on tehtävä ensin ja mitä sitten. Hän yhdisti eri näkemyksiä kannattavat ihmiset ja antoi heille yhteisen ohjelman. Hän oli tehnyt niin jo aikaisemminkin ja antanut asioille vauhtia, tyrkännyt ne tuntemattomaan tilaan, jonne kukaan ei ollut vielä uskaltanut, joko siksi, että se oli tuntunut mahdottomalta, tai siksi, että riskit olivat tuntuneet liian suurilta.”²⁴⁷

²⁴⁴ Bradley 1992, 93, 85. ”Kellot soivat puoluejohdolle” oli vertauskuva, jota käytettiin usein Václavin aukion mielenosoituksissa. Iskulauseiden lisäksi sitä vahvistettiin vielä avainten ja pienten kellojen kilisyttelyllä. Vertaa esim. Wheaton & Kavan 1993, 65–66.

²⁴⁵ Ash 1991, 90.

²⁴⁶ Havel 1992c, xv–xvi.

Kriseován kommentti korostaa erityisesti Havelin ja toki myös muiden toisinajattelijoiden merkitystä vallankumouksen organisoinnissa. Vaikka opiskelijat ja näyttelijät sysäsivät kumouksen liikkeelle, oli peruskirjalaisilla se kokemus, joka tarvittiin puolueen vallan heikentämiseen. Toisinajattelijoita oli ollut olemassa jo pitkän aikaa, he olivat kirjoittaneet vetoamuksia ja julistuksia yli kymmenen vuotta ja he, jos ketkä tiesivät kuinka toimia salassa ja nopeasti. Laajan verkostonsa, joka ulottui myös Unkariin ja Puolaan, avulla he onnistuivat toimimaan tehokkaasti koko kansan kokoamisessa yhteen.

Havel Kansalaisfoorumien perustajajäsenenä ja puhemiehenä yhdessä opiskelijoiden kanssa avasi oven massojen liikehdinnälle, mahdollisti ihmisten unohtaa pelkonsa miehityksestä, sorrosta tai sanktioista ja inspiroi ihmisiä osoittamaan mieltään. Jos opiskelijat saivat nuorison liikkeelle, uskon, että Havelin merkitys esimerkkinä erityisesti vanhemmalle sukupolvelle oli tärkeä. Havel oli sitä ikäluokkaa, joka oli ollut mukana 1968 tapahtumissa ja muisti, miten kipeältä tuon vuoden haavat tuntuivat. Hän myös tiesi, miltä miehityksen kokeneista ihmistä tuntui ja kuinka vaikeaa tapahtumat on unohtaa. Havel osoittikin epäilevän pelokkaasti muutoksiin suhtautuvalle ikäpolvelle, että menneisyyden pelot on mahdollista unohtaa niin kuin on mahdollista taistella puoluetta vastaan.

Myös Tšekkoslovakian historiallinen tausta oli vaikuttamassa siihen, miksi Havelista tuli vallankumousjohtaja. Tšekkoslovakian historiassa älymystöllä on aina tärkeä merkitys, sillä tšekkien ja slovakien johtajat ovat usein olleet intellektuelleja. John F. N. Bradley uskookin, ettei hänen mielestään karismaattiton Havel olisi koskaan noussut vallankumouksen johtoon, ellei Tšekkoslovakiassa olisi ollut historiallista taustaa intellektuellien johtoasemalle.²⁴⁸ Maan ensimmäinen presidentti Tomáš G. Masaryk oli intellektuelli, jonka ajatuksia arvostetaan. Häntä pidettiin, ja pidetään edelleen, kansan moraalisena tiennäyttäjänä ja auktoriteettina. Erityisesti kommunismin kaudella Masarykin perustamaa Tšekkoslovakian ensimmäistä tasavaltaa ihannoitiin ja sitä muisteltiin kulta-aikana, jolloin maan talous oli yksi maailman parhaista, eikä kommunismin vaikeuksista ollut tietoaakaan. Vuonna 1989 monet näkivät Havelissa samoja piirteitä kuin Masarykissa. Heillä oli samanlaisia ajatuksia muun muassa moraalipolitiikasta ja henkilökohtaisesta vastuusta.²⁴⁹ Vuonna 1989 Tšekkoslovakiassa myös elettiin lähes vastaavanlaisessa tilanteessa kuin vuonna 1918. Silloin tšekit ja slovakit vapau-

²⁴⁷ Kriseová 1993, 330.

²⁴⁸ Bradley 1992, 61–62.

²⁴⁹ Katso edellä sivu 28.

tuivat Itävalta-Unkarin vallasta, nyt oltiin rimpuilemassa eroon kommunismista ja Neuvostoliiton otteesta. Bradleyn mukaan vuonna 1989 Havel rinnastettiin Masarykiin. Hänestä toivottiin uutta vapauttajaa ja se varmasti vaikutti Havelin suosioon.

Havel oli Masarykin tapaan intellektuelli, mutta hän oli myös näytelmäkirjailija, taiteilija, humanisti. Taiteiden asema on Tšekkoslovakiassa perinteisesti ollut tärkeä, joskus jopa tärkeämpi kuin politiikan: 1900-luvun alussa, kun Tšekkoslovakia oli itsenäistymässä Itävalta-Unkarista taiteilijat nostivat tšekkien ja slovakien kansallisyylpeyttä. Natsimiehityksen aikana teatterista tuli paikkoja, joissa miehittäjiä pilkattiin. Pimeissä teatterisaleissa ihmiset saattoivat reagoida vapaasti eikä heidän tarvinnut pelätä joutuvansa vaikeuksiin. Sama jatkui myös kommunismin kaudella. Jan Urban väittääkin, että näyttelijät ja taiteilijat ovat Tšekkoslovakiassa *moraalinen auktoriteetti*, joka lähtiessään liikkeelle pystyy kaatamaan vaikka hallituksen.²⁵⁰ Havel edusti myös tätä osaa kansasta. Hän ei siis noussut poliittisen opposition moraaliseksi ja henkiseksi auktoriteetiksi vain poliittisten kirjoitustensa takia vaan myös taustansa kautta. Havel oli mies, joka historiallisesti sopi ”vallankumousjohtajan muottiin”.

5. Mies, joka toimii niin kuin ajattelee

Václav Havel eli yhteiskunnassa, jossa hän näki vääryyksiä kaikkialla. Hän ei kuitenkaan suostunut elämään vääryyksien keskellä, valheessa, monien muiden maanmiestensä lailla, vaan sanoi rohkeasti sen, mitä ajatteli. Hän oli myös valmis maksamaan kovan hinnan totuuden puhumisesta ja joutui siksi elämään yli kaksikymmentä vuotta valtion vihollisena, ajatusrikollisena. Pohja Havelin ajatuksille ja toiminnalle toisinajattelijana syntyi jo hänen lapsuudessaan ja nuoruudessaan. Havel oli vasta 12-vuotias, kun kommunistit kaappasivat vallan Tšekkoslovakiassa vuonna 1948. Uusi ideologia toi yhteiskuntaan uudet kriteerit ja Havelien yläluokkainen porvariperhe tunsikin nuo kriteerit nahoissaan ensimmäisten jukossa. Heidän omaisuuttaan takavarikoitiin, ja perhe leimattiin ”sortajaksi”. Luokkataistelun kohteeksi joutuminen vahvisti Havelin jo aiemmin kokemaan tunnetta siitä, että hän oli ulkopuolinen, kokonaisuudesta poissuljettu pulleahko porvarispoika. Yläluokkaisen taustansa takia

²⁵⁰ Urban 190, 105, 111, 118;

Havel häpesi syntyperäänsä ja etuisuuksiaan. Hän vihasi jo pienestä pitäen eriarvoisuutta ja halusi nähdä yhteiskunnassa enemmän tasa-arvoa.

Myös Havelin kotiolot vaikuttivat hänen ajatteluunsa ja toimintaansa. Nuori Havel luki perheensä kirjahyllystä löytämiään vaiennettujen kirjailijoiden tekstejä, tutustui vanhempiansa innoittamana moniin kiellettyihin kirjailijoihin, runoilijoihin ja ajattelijoihin sekä sai vaikutteita heiltä. Keskusteluissaan ”toisen kulttuurin” edustajien kanssa Havel tuli aina siihen tulokseen, että heidän vaihtoehtoinen kulttuurinsa oli elinvoimaisempi ja hedelmällisempi kuin yhteiskunnan virallinen kulttuuri. Kiellettyjen kirjailijoiden keskuudessa hän myös tunsi olonsa kotoisammaksi kuin Kirjailijaliiton virallisissa keskusteluryhmissä. Nämä kokemukset veivät voimakastahtoista Havelia kohti toisinajattelijan roolia.

Ilmapiirin vapauduttua 1960-luvulla Havel innostui kirjoittamaan näytelmiä ja lähti mukaan Kirjailijaliiton toimintaan. Liitossa hän ystävineen sai kuitenkin nopeasti kärkevillä puheillaan rauhanhäiritsijän maineen ja joutui julkaisukieltoon heti Tšekkoslovakian neuvostomiehityksen jälkeen. Vuotta 1968 seurannut normalisointi ja sen yhteiskunnassa kaikkialle ylettyvä koura hiljensi myös Havelin hetkeksi. 1970-luvun alun tukahduttava ilmapiiri sai Havelin kuitenkin miettimään yhä enemmän kommunistisen järjestelmän vääryyksiä ja epäoikeudenmukaisuuksia. Lopulta vuosikymmenen puolivälissä hän päätti toimia. Havel kirjoitti ensin vuonna 1975 yhteiskuntaa vavisuttaneen kirjeen puoluejohtaja Gustav Husákille ja oli muutamaa vuotta myöhemmin mukana ideoimassa ja perustamassa kansalaisoikeusjulistus Peruskirja 77:ää. Husákille osoitetun avoimen kirjeen ja Peruskirja 77:n kautta Havelista tuli niin kotimaassaan kuin ulkomailla tunnettu toisinajattelijana.

1970-luvun lopulla valtiolta kiristi otettaan Havelista, jota seurattiin ja valvottiin jatkuvasti. Hänet myös vangittiin useasti ajatustensa ja toimintansa takia. Näiden toisinajattelijakokemustensa kautta Havel kehitteli oman poliittisen ajattelutapaansa, jonka lähtökohtina – tärkeimpinä elämänohjeina – ovat totuus, totuudessa eläminen ja moraalit. Václav Havelin antipoliittinen politiikka on yksinkertaisuudessaan politiikkaa, joka lähtee ihmisestä. Se huomioi kansalaiset ihmisinä, eikä tee heistä politiikan työkaluja, kuten paha ja valheellinen post-totalitarismi oli tehnyt. Antipoliittikka antaa ihmisille ihmisarvon ja korostaa sitä, kuinka tärkeää on toimia luonnollisten moraalikäsitteiden mukaisesti. Antipoliittinen politiikka on kuitenkin mahdollista vain yksilön *eksistentiaalisen vallankumouksen* seurauksena. Havel tarkoittaa tällä sitä, että jokaisen kansalaisen on *itse* tajuttava ottaa itseään niskasta kiinni,

muuttaa elintapojaan ja elää moraalisesti oikein. Post-totalitaarisessa järjestelmässä se tarkoitti yksinkertaisesti sitä, ettei enää hyväksynyt vallanpitäjien sanelemaa politiikkaa vaan puhui seurauksista välittämättä totuuden julki.

Antipoliittinen ajattelutapa on Havelin mukaan keino valheellisen todellisuuden murtamiseksi ja post-totalitaarisen yhteiskunnan – järjestelmä, joksi Havel Tšekkoslovakiassa vuosina 1948–1989 vallinnutta järjestelmää kutsui – kumoamiseksi. Post-totalitaarinen järjestelmä voitiin kukistaa, jos kansalaiset ymmärtäisivät sen, että he, Havelin termejä käyttäen, elävät valheellisessa yhteiskunnassa ja ryhtyvät elämään totuudessa. Yksinkertaistettuna voisikin sanoa, että Havel pyrki poliittisilla ja yhteiskunnallisilla ajatuksillaan luomaan uutta poliittista kulttuuria, joka perustuisi individualismiin, moraliin ja humanismiin.

Antipoliitiikan perusteeseinä ovat totuus, totuudessa eläminen ja morali, mutta sen päämääränä on kansalaisyhteiskunnan muodostaminen. Koska totuudessa eläville kansalaisille ei löytynyt sijaa valtion rakenteissa, joutuvat he itse muodostamaan paikan, jossa totuudessa eläminen olisi mahdollista. Vallitsevan systeemin rinnalle syntyy siis rinnakkaisia järjestelmiä. Tällaisia rinnakkaisia rakenteita voi muodostua esimerkiksi kulttuuriin, politiikkaan, koulutukseen jopa vallan huipulle, kuten Kansalaisfoorumi samettivallankumouksen aikana. Kansalaisyhteiskunta onkin Havelin mukaan juuri se paikka, jossa totuudessa elävät ihmiset kohtaavat. Kun rinnakkaiset rakennelmat valtaavat vähitellen tilaa post-totalitaariselta järjestelmältä, muodostuu tällöin Havelin hahmottelema post-demokraattinen yhteiskuntajärjestelmä, joka perustuu moraliin. Kun post-totalitaarinen systeemi käyttää kansalaisia hyväkseen oman valtansa pönkitämiseen, lähtee Havelin post-demokraattinen systeemi siitä, että järjestelmän tehtävänä on palvella kansalaisia. Se myös noudattaa hänen poliittista filosofiaansa ja seuraa antipoliittisen politiikan ja kansalaisyhteiskunnan teemoja.

Havel ei vastustanut kotimaassaan vallitsevaa yhteiskuntajärjestelmää sen takia, että se oli kommunistinen vaan siksi, koska se oli paha ja epäoikeudenmukainen. Muutosta Havel ei kuitenkaan halunnut väkivaltaisesti, koska uskoi, että välivalloin valtaan nostettu hallitus vain suosisi väkivaltaisia johtamistapoja. Sen sijaan Havel käytti aseenaan sanansäilää. Normalisoinnin aikana hän viilsi auki sellaisia kohtia yhteiskunnassa, jotka aiheuttivat paniikkia vallan ylimmissä kerroksissa. Havel puhui asioista, joista ei saanut puhua. Se johti vaikeuksiin, mutta se myös sai Havelin käyttämään sanansäilää entistä voimakkaammin. Samettivallankumousta edeltävänä kesänä 1989 Havel totesi, että ”järjestelmässä, joka oli vallinnut hänen

kotimaassaan yli neljäkymmentä vuotta sanat voivat vavisuttaa koko hallintojärjestelmää voimakkaammin kuin kymmenen divisioonaa sotilaita²⁵¹. Havelin sanat, joita hänen järkkymätön toimintansa niiden puolesta vahvistivat, olivatkin tärkeänä tekijänä kommunismin kukistumisessa Tšekkoslovakiassa marraskuussa 1989.

Havelin poliittisfilosofiset ajatukset vaikuttavat epärealistisilta ja mahdottomilta toteuttaa. Ongelmaksi nousee muun muassa se, kuka määrittelee sen, mikä on oikein ja mikä väärin tai missä menevät moraalien rajat, sillä Havel itse ei määritellyt niitä missään vaiheessa. Hän uskoi kuitenkin koko ajan totuuden voittoon ja juuri tämän takia Havel jatkoi toimintaansa toisinajattelijana useista vankilatuomioista huolimatta. Antipoliittinen politiikka kuoli, kun Itä-Eurooppaan syntyi poliitikkojen ammattikunta. Sen merkitystä Itä-Euroopan entisten kansandemokratioiden vallankumouksille ei kuitenkaan voi kieltää; Havelilla ja hänen poliittisella esseellään, *The Power of the Powerless*, on tässä keskeinen merkitys. Tässä esseessään hän Havel hahmotteli antipoliitiikan peruslinjat elämisestä totuudessa ja kansalaisyhteiskunnasta, joiden tarkoituksena oli muuttaa kommunistinen yhteiskunta oikeudenmukaisemmaksi. Essee antoi aikanaan teoreettisen pohjan toisinajattelijoiden toiminnalle sekä kannusti kaikkein konkreettisimmin puolalaisia solidaarisuus-aktivisteja aloittamaan 1970-luvun lopulla taistelun kommunismin kumoamiseksi.

Vuonna 1983 tehdyssä haastattelussa Václav Havel sanoo, ettei hänellä ole pienintäkään aikomusta ryhtyä poliitikoksi, ammattimaiseksi vallankumoukselliseksi tai toisinajattelijaksi.²⁵² Kuitenkin 1980-luvulla hänestä tuli kaikkea näitä. Nousemalla vallankumouksen johtoon marraskuussa 1989 ja suostumalla presidenttiehdokkaaksi saman vuoden joulukuussa Havel ainoastaan eli niin kuin ajatteli. Hän noudatti omaa poliittista filosofiaansa, jonka mukaan on toimittava yhteisen edun mukaisesti. 1980-luvulla Havel tunsu tehtäväkseen toisinajattelijana puhua myös niiden puolesta, jotka eivät saaneet ääntään kuuluviin tai jotka eivät jostain syystä tohtineet avata suutaan. Samalla tavalla hän vuonna 1989 näki kansalaisvelvollisuudekseen johtaa maataan vallankumoushetkellä – aikana, jolloin kukaan muu ei siihen kyennyt.

Jonkinlainen Havelin ajatusten konkretisoituminen tapahtui vuonna 1989, kun kommunismi kukistui Itä-Euroopassa ja post-totalitaarinen järjestelmä murentui totuuden edessä. Havelin poliittinen ajattelu sinänsä ei ollut kimmoke vallankumoukselle eikä siksi voida sanoa, että

²⁵¹ Havel 1989, 380.

²⁵² Havel 1983, 247.

antipoliittinen politiikka syrjäytti kommunismin Tšekkoslovakiassa, mutta se oli yksi osa suuressa sattumien summassa. Havel ei päässyt levittämään tietoa ajatuksistaan julkisesti, sillä kommunistihallinto onnistui vielä 1970- ja osittain 1980-luvulla tehtävässään; hiljentämään järjestelmää vastaan kajahtaneet vastalauseet. Havel ei myöskään kehittänyt ajatteluaan sitä varten, että siitä jonain päivänä olisi vallankumouksen ohjenuoraksi. Havel sen sijaan halusi yksinkertaisesti muuttaa, idealistisesti ajateltuna, maailmaa paremmaksi.

Václav Havel ei käynnistänyt samettivallankumousta marraskuussa 1989, sillä se olisi ollut vastoin toisinajattelijoiden rauhanomaisia periaatteita. Vallankumouksen sysäsivät liikkeelle opiskelijat, joita pian seurasivat näyttelijät. Havel itse asiassa tuli keskeisesti mukaan kuvioihin vasta vallankumouksen kolmantena päivänä perustamaan Kansalaisfoorumia. Siitä lähtien hän toimi kuitenkin vallankumouksen organisaattorina. Havelin ympärillä vallankumouksen päämajassa Taikalyhty-teatterin pienissä pukuhuoneissa hyöri liki sata ihmistä, jotka kaikki tekivät oman osuutensa vallankumouksen puolesta, mutta Havel oli kuitenkin se henkilö, joka sanoi viimeisen sanan Kansalaisfoorumin päätöksiin ja julkilausumiin. Hän myös puhui ilta toisensa jälkeen Václavin aukiolla mieltään osoittaville kansalaisille ja neuvotteli puoluejohtaja Adamecin kanssa Kansalaisfoorumin vaatimuksista.

Vaikka Havel ei ollut mukana aloittamassa vallankumousta, oli hänellä kuitenkin keskeinen rooli sen tekijänä. Ihmiset olivat väsyneitä ja kyllästyneitä maansa kovanlinjan jäykkiin uudistuksia vältteleviin johtajiin. Siinä vaiheessa, kun Gorbatšov oli ilmoittanut, ettei Neuvostoliitto puuttuisi Tšekkoslovakian sisäisiin asioihin ja kun Unkari, Puola ja Itä-Saksa olivat todistaneet sen, että Gorbatšov aikoo todella pitää sanansa, uskalsivat ihmiset Tšekkoslovakiassakin ilmaista mielipiteensä julkisesti. Kun nämä ulkoiset tekijät olivat kunnossa, ei Havelilta tarvittu muuta kuin kannustusta niin vallankumous kadulla eteni hyvällä vauhdilla.

Havelin ajattelu näkyi itse samettivallankumouksessa, mutta välillisesti. Vallankumousta on kutsuttu samettiseksi, koska se tapahtui nopeasti ja ilman väkivaltaa. Väkivallattomuuden lisäksi rehellisyys ja yhteishenki olivat asioita, jotka korostuivat marras-joulukuun viikkoina Tšekkoslovakiassa. Havel itse on sitä mieltä, että rehellisyys oli yksi vallankumouksen tärkeimmistä aseista. Hän tarkoittaa tällä sitä, että ihmiset tajusivat vihdoin, että he ovat eläneet vuosikymmeniä valheessa ja hyväksyneet heille sanellut päätökset. Marraskuussa 1989 tšekkoslovakialaiset eivät enää halunneet elää valheessa ja lähtivät muuttamaan yhteiskuntaa. Antipoliittisen politiikan yksi teesi, totuudessa eläminen, siis toteutui vallankumouksen aika-

na. Myös kansalaisten yhteishenki oli jotain ennen kokematonta marraskuussa 1989. Vallankumouksessa taisteltiin yhteisen edun puolesta, mikä oli tavatonta kommunistisessa järjestelmässä, jossa jokainen oli oppinut ajattelemaan vain omaa etuaan. Havelin moraaliset ajatukset kanssaihmisten huomioonottamisesta ja yleisen edun asettamisesta oman edun edelle toteutuivat siis myös samettivallankumouksessa.

Väkivallattomuus ei varsinaisesti ole yksin Havelin ajatus vaan se kuuluu keskeisesti toisinaajattelijoiden periaatteisiin. Havel oli toki korostanut väkivallattomuutta ajatuksissaan ja onhan sekin tavallaan kanssaihmisten huomioonottamista. Samettivallankumouksen aikana Havel toimi kuitenkin väkivallan estämiseksi omista tavoistaan poikkeavalla tavalla. Havel ei puhunut tai kirjoittanut väkivallasta vaan toimi niin, ettei Prahassa samettivallankumouksen aikana koettu väkivaltaa. Havelin maltillisuus neuvotteluissa puoluejohtaja Adamecin kanssa oli ratkaiseva tekijä siinä, ettei neuvottelut saatiin vietyä läpi rauhallisesti eikä kaduillakaan ryhdytty mellakoimaan.

Havel oli vallankumouksen kiistaton johtaja, joka piti lankoja käsissään Taikalyhdyssä. Havelin kaksikymmentä vuotta kestänyt ”ura” toisinaajattelijan petasi hänen nousunsa samettivallankumouksen johtoon. Vaikka kommunistijohto yritti kaikin keinoin vaientaa Havelin, tunsivat ihmiset hänet ja hänen toimintansa. Siitä piti huolen Radio Vapaa Eurooppa ja muut läntiset radiokanavat, joita tšekkoslovakialaiset salaa kuuntelivat. Havel itse kauhisteli 1980-luvun lopulla sitä, että ihmiset kadulla tunnistivat hänet. Havelin ajattelua enemmän vallankumoukseen ja ihmisen mieliin vaikuttikin Havelin aikaisempi toimintansa. Vaikka Havelia ei varsinaisesti valittukaan vallankumouksen johtoon, hän oli siihen paras mahdollinen henkilö. Koko vallankumous henkilöityi Václav Haveliin. Hänet yhdistettiin demokratiaan, ihmisoikeuksiin ja vapauteen, koska juuri niiden puolesta Havel oli periksi antamatta taistellut 1970–1980-luvuilla. Alexander Dubcek yritti aikanaan vuonna 1968 muuttaa kommunismia ihmiskasvoiseksi. Hän epäonnistui siinä ja vetäytyi täysin julkisesta elämästä. Havel jatkoi siitä, mihin Dubcek jäi. Hän ei hyväksynyt Husákin normalisointia vaan yritti muuttaa kommunismia, ei ehkä ihmiskasvoiseksi vaan oikeudenmukaiseksi. Kun Havel ja Dubcek marraskuussa 1989 astuivat yhdessä Václavin aukion parvekkeelle ei ihmisten riemulla ollut rajoja. Kaksi vapauden symbolia löivät kättä. Sellaisessa hurmiossa, johon kansakunta tuolloin nousi, ei sitä vo inut pysäyttää kukaan.

Kun Tšekkoslovakiassa marraskuussa 1989 taisteltiin kommunismista vapautumisesta, oli Havel kansalaisille ennen kaikkea symboli. Puhuessaan marraskuun hyytävässä viimassa Václavin aukiolla ei hän ollut vain Kansalaisfoorumin äänitorvi, joka kertoi mitä kommunistien kanssa oli keskusteltu, vaan hän oli vapaudensymboli, joka valoi ihmisiin uskoa. Turhaan ei yksi monista iskulauseista vallankumouksen aina kuulunut: ”*Havel ei pitänyt suutaan kiinni silloin, kun me emme uskaltaneet aukaista sitä. Nyt on meidän vuoromme*”²⁵³.

Uudesta järjestelmästä ei kuitenkaan tullut post-demokraattista, kuten Havel oli haaveillut. Monet kommunismin ajalta tutut ongelmat palasivat sen jälkeen, kun vallankumouksen aallonharjalta laskeuduttiin takaisin arkeen. Myös markkinatalouteen siirtyminen on tuonut omat vaikeutensa pienen kansakunnan elämään. Ehkäpä suurimmalla osalla ihmisistä todellinen eksistentiaalinen vallankumous onkin vielä kokematta. Vaikka Havel ei presidenttinä pysynyt toteuttamaan antipoliittista politiikkaansa, ei hän ole luopunut sen periaatteista. Hän elää edelleen ja toimii yhteisen edun hyväksi. Mielenkiintoista onkin seurata, mitä Havel tekee nyt, kun hän on jäänyt eläkkeelle presidentin virasta. Jäähvyäispuheessaan Havel lupasi palata politiikkaan, mutta sitä, missä ja milloin se tapahtuu, hän ei kertonut. Odottaa häntä sitten kansainvälinen tai kotimainen luottamustehtävä, Havel paneutuu siihen kuitenkin varmasti sataprosenttisesti omalla persoonallisen filosofisella tavallaan.

Näytelmäkirjailija, ihmisoikeustaistelija, vallankumousjohtaja ja presidentti ovat titteleitä, joita ei löydy kenen tahansa kansalaisen ansioluettelosta. Václav Havel teki itsensä tunnetuksi maailmalla ihmisoikeustaistelijana, vallankumousjohtajana hän kirjoitutti nimensä historiankirjoihin ja presidenttinä hän luotsasi maansa kunniakkaasti takasin Euroopan kartalle, Natoon ja Euroopan Unioniin. Kaikkein suurimman ja tunnetuimman näytelmänsä tämä näytelmäkirjailija kuitenkin kirjoitti marraskuussa 1989. Silloin hän piti vallankumousta velvollisuutenaan. Tänäpäin hän tuskin muuttaisi mitään toisin: hän astuisi vallankumouksen johtoon yhtä tarmokkaana kuin 14 vuotta sitten – vain sillä tavalla hän toimisi niin kuin ajattelee.

²⁵³ Wheaton & Kavan, 1992, 194.

Lähteet:

Alkuperäislähteet:

Havel, Václav (1965): *On Evasive Thinking*

Teoksessa *Open Letters, Selected Writings 1965–1990* by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York, 1991.

— (1968): *On the Theme of an Opposition*

Teoksessa *Open Letters, Selected Writings 1965–1990* by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York, 1991.

— (1975a): *Letter to Gustáv Husák, General Secretary of the Czechoslovak Communist Party*. Teoksessa Václav Havel, *Living in Truth*; edited by Jan Vladislav, London-Boston; Faber and Faber, 1986, (tšekinkielinen alkuteos: *Dopis Gustávu Husákovi*).

— (1975b): *It Always Makes Sense to Tell the Truth: An Interview with Jiri Lederer*

Teoksessa *Open Letters, Selected Writings 1965–1990* by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York, 1991.

— (1976a): *Second Wind*

Teoksessa *Open Letters, Selected Writings 1965–1990* by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York, 1991.

— (1976b): *The Trial*

Teoksessa *Open Letters, Selected Writings 1965–1990* by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York, 1991.

— (1978): *The Power of the Powerless*.

Teoksessa John Keane (ed.): *The Power of the Powerless: Citizens against the state in central-eastern Europe*, Armonk, New York, 1985.

— (1979): *Reports on My House Arrest*

Teoksessa *Open Letters, Selected Writings 1965–1990* by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York, 1991.

— (1983): *”I Take the Side of Truth”: An Interview with Antoine Spire*

Teoksessa *Open Letters, Selected Writings 1965–1990* by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York, 1991.

— (1984): *Politics and Conscience*

Teoksessa Václav Havel, *Living in Truth*; edited by Jan Vladislav, London-Boston; Faber and Faber, 1986, (tšekinkielinen alkuteos: *Politika a svedomí*).

— (1985): *An Anatomy of Reticence*

Teoksessa Václav Havel, *Living in Truth*; edited by Jan Vladislav, London-Boston; Faber and Faber, 1986, (tšekinkielinen alkuteos: Anatomie jedné zdrženlivosti).

— (1987a): *Stories and Totalitarianism*

Teoksessa Open Letters, Selected Writings 1965–1990 by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York. 1991.

— (1987b): *Farce, Reformability, and the Future of the World*

Teoksessa Open Letters, Selected Writings 1965–1990 by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York. 1991.

— (1987c): *Meeting Gorbachev*

Teoksessa Open Letters, Selected Writings 1965–1990 by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York. 1991.

— (1988): *Letters to Olga, June 1979–September 1982.*

New York, 1988. (alkuperäinen nimi Dopisy Olze, červen 1979–září 1982)

— (1989): *A Word About Words*

Teoksessa Open Letters, Selected Writings 1965–1990 by Václav Havel; selected and edited by Paul Wilson, New York. 1991.

— (1990a): *Asioista kultuna.* Suom. Kirsi Siraste.

Karel Hviždála (toim.), Hämeenlinna, 1990.

— (1990b): *New Year's Address to the Nation (January 1, 1990)*

Teoksessa *Toward a Civil Society: Selected Speeches and Writings 1990–1994.* Prague. 1994.

— (1990c): *Joint Session of the U.S. Congress (February 21, 1990)*

Teoksessa *Toward a Civil Society: Selected Speeches and Writings 1990–1994.* Prague. 1994.

— (1990d): *The Salzburg Festival (July 26, 1990)*

Teoksessa *Toward a Civil Society: Selected Speeches and Writings 1990–1994.* Prague. 1994.

— (1990e): *Preface*

Teoksessa *Spring in Winter: The 1989 Revolutions*, Prins, Gwyn (ed.), Manchester University Press, Manchester, 1990.

— (1991a): *Politics, Morality and Civility*

Teoksessa *Summer Meditations on Politics, Morality and Civility in a Time of Transition*; Wilson, Paul (ed.), London, Faber and Faber, 1992.

— (1991b): *In Time of Transition*

Teoksessa *Summer Meditations on Politics, Morality and Civility in a Time of Transition*; Wilson, Paul (ed.), London, Faber and Faber, 1992.

— (1991c): *The Task of Independence*

Teoksessa Summer Meditations on Politics, Morality and Civility in a Time of Transition; Wilson, Paul (ed.), London, Faber and Faber, 1992.

— (1991d): *What I Believe*

Teoksessa Summer Meditations on Politics, Morality and Civility in a Time of Transition; Wilson, Paul (ed.), London, Faber and Faber, 1992.

— (1992a): *Paradise Lost*

The New York Review of Books, Vol. 39:7, (9.4.1992), pp. 6–8.

— (1992b): *A Dream of Czechoslovakia*

The New York Review of Books, Vol 39:12, (25.6.1992), pp. 8–13.

— (1992c): *Introduction*

Teoksessa Summer Meditations on Politics, Morality and Civility in a Time of Transition, Wilson, Paul (ed.), London, Faber and Faber, 1992.

— (1992d): *Foreword*

Teoksessa Summer Meditations on Politics, Morality and Civility in a Time of Transition, Wilson, Paul (ed.), London, Faber and Faber, 1992.

— (1992e): *Afterword*

Teoksessa Summer Meditations on Politics, Morality and Civility in a Time of Transition, Wilson, Paul (ed.), London, Faber and Faber, 1992.

— (1992f): *Epilogue*

Teoksessa Summer Meditations on Politics, Morality and Civility in a Time of Transition, Wilson, Paul (ed.), London, Faber and Faber, 1992.

Kirjallisuus:

Ash, Timothy Garton (1986): *Does Central Europe Exist?*,

Teoksessa In Search of Central Europe, George Schöpflin ja Nancy Wood (eds). London, Polity Press, 1989.

Ash, Timothy Garton (1988): *The Prague Advertisement*,

Teoksessa The Uses of Adversity: Esseys on the Fate of Central Europe, Granta Books, 1989.

Ash, Timothy Garton (1991): *Euroopan kumous*,

Jyväskylä.

Bradley, John F. N. (1992): *Czechoslovakia's Velvet Revolution: A Political Analysis*,

Boulder.

Brown, J. F. (1991): *Surge to Freedom: End of Communist Rule in Eastern Europe*, Durham and London, 1991.

Doerner, William (1989): "Our Time Has Come",
Time 4.12.1989, s. 20–25.

Draper, Theodore H. (1993): *A New History of the Velvet Revolution*,
The New York Review of Books, 14.1.1993, www.nybooks.com/articles/2689.

Glenny, Misha (1993): *Rebirth of History. Eastern Europe in the Age of Democracy*,
London. Penguin Book.

Kivikoski, Mikko (1998): *Keski-Eurooppa: Utopiasta todellisuuteen?*,
Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia; 12. Turku.

Kriseová, Eda (1993): *Václav Havel: Kirjailija ja presidentti*,
Suom. Eero Balk. Jyväskylä.

Kyheröinen Kari (1991): *Pieniä ovat ongelmanne*,
Suomen Kuvalehti 75:22, s. 22–24.

Lakkala, Heikki (1990): *Václav Havel – presidentti, joka ajattelee toisin*,
Kirjasta Uusi-Eurooppa – haaste vasemmistolle. Toim. Risto Kolanen ja Kalevi Suomela,
Helsinki.

Puukko, Martti: *Unelman pitkä varjo. Raportteja Puolasta, Tšekistä, Slovakiasta ja Unkarista*. Helsinki, 1995.

Ruohonen, Pentti V. (1990): *Václav Havel*,
Kanava 18:8, s. 503–506.

Saarikoski, Vesa (1994): *Väli-Eurooppa 1989–1991*,
Turun yliopiston poliittisen historian julkaisuja C:32. Turku.

Saxonberg, Steven (1997): *The Fall: Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland in a Comparative Perspective*. Uppsala University. Uppsala.

Simmons, Michael (1991): *The Reluctant President: A Political Life of Václav Havel*,
Melthuen, London.

Skilling, Gordon R. (1981): *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*,
London, 1981.

Urban, Jan (1990): *Czechoslovakia and the Power of Humiliation*,
Teoksessa Spring in Winter: The 1989 Revolutions, Prins, Gwyn (ed.), Manchester University Press, Manchester.

Wheaton Bernard & Kavan Zdanek (1992): *The Velvet Revolution: Czechoslovakia 1988–1991*. Westview Press, 1992.

Sanomalehdet:

Helsingin Sanomat 21.11.1989

Keskisuomalainen 3.2.2003

Muut lähteet:

Curriculum Vitae of Václav Havel

www.hrad.cz/president/havel_uk/cvp.html (19.10.2001)